TERENC TOÇI

SHQIPONJA ARBËNORE

(SHPIRTI I SHQIPTARIT NËPËR NDODHINAT)

BKSH

RACA
BESIMET dhe ATDHEU
FAMILJA
BESË E BURRËNÌ
CILLSINA VEHTJAKE
POLIKROMÌ

TIRANË, MCMXLIII

BKSH

Shk. së Tij
Kryetarit të Regjencës

TERENC TOÇI

Shqiptarizmes
Mehdi Frashëri
me dashtunë e bindje

SHQIPONJA ARBËNORE

Terenc Toçi
Janar 1944 –

(SHPIRTI I SHQIPTARIT NËPËR NDODHINAT)

RACA
BESIMET dhe ATDHEU
FAMILJA
BESË E BURRËNÌ
CILLSINA VEHTJAKE
POLIKROMÌ

TIRANË, MCMXLIII

BKSH

Pa lejen e Auktorit janë të ndaluem përkthimet si edhe ribotimet tânsisht dhe pjesërisht.

BKSH

ME FRYMË ATNORE
KTO FLETA TË ZEMRËS S'EME
TË VJETËR VETËM PREJ MOSHËS
I A KUSHTOJ
DJELMËNIS SHQIPTARE
QI
TË KUJTOJË KURDOHERË
SE
T' ARDHMJE TË LUMNUESHME
NUK KANË VEÇ SE POPUJT
TË CILËT
BESOJNË ZOTIN
MBUREN ME FAMILJE ÇELNIKUT
NË
ATDHÉ TË SHEJT
E
NË LUFTIMET E JETËS
UDHËHEQEN VETËM
NGA NDERI
DHE
NGA SHËMBULLI I TË PARVET

28 NANDUER MCMXLII

BKSH

Për Bashkëpuntorët e mi

I falnderoj të gjithë sa më dërguen landë për këto fleta, e vëçanrisht u jam mirënjohës zotnivet qi — tue mos pasë pasun shkak mâ par qi të hyjshin në marrëdhanie me mue — m' u drejtuen me shoqnimin e atdhedashje.

Mandej u shpjegoj miqvet qi kanë shprehun dishirë qi diftimet ose shenimet t' i botojshe tekstualisht se nji punë e tillë m' âsht paraqitun teper e vështirë — mbassi qellimi i librit ka kenë dhe âsht, jo hartimi i njij antologjije, por përmbledhja në mënyrë popullore dhe në gjuhë të lehtë të ndodhinavet qi naltësojnë shpirtin në të gjithë ; me fjalë mâ të kjarta e mâ tepër të kuptueshme tham se desha me paraqitë nji libërth qi të këndohet nga vogëlia me andje dhe nga rradhat e kulturueme pa merzitje. Pra duhej nji njisì gjuhore e nji shkak i tillë meriton ndiesë !

E kam për detyrë me kujtue se Shk. Prof. Xhevat Korça, kur ishte Ministër i Arsimit, e ka porositun nxehtësisht Trupin Arsimuer qi të mblidhte landë për këto fleta.

Emnat e bashkëpuntorëvet do të çpallen në botimin e dytë të librit.

Ndërkaq, u lutem bashkëpunëtorëve dhe këndvesvet të na shenjojnë ndodhina të tjera qi mund të bashkohen me frymën e këtij libri.

E tash edhe nji fjalë: të mos më mërziten shkrimtarët qi nuk do të shofin të botueme ksaj here ndodhinat e tyne: *Zgjodha vetëm ato qi mund të provojn jo vetëm naltësìn e karakterit shqiptar, por edhe njisìn e Racës, bashkëpronësìn e Shqiptarvet nëpër fushat e pa-kufizueshme të lumnìs.*

BKSH

E tash edhe nji fjalë: të mos më mërziten shkrimtarët qi nuk do të shofin të botueme ksaj here ndodhinat **e tyne:** *Zgjodha vetëm ato qi mund të provojn jo vetëm naltësìn e karakterit shqiptar, por edhe njisìn e Racës, bashkëpronësìn e Shqiptarvet nëpër fushat e pa-kufizueshme të lumnìs.*

BKSH

I.

RACA

SENDE TË PANJOFTUNA OSE TË NJOFTUNA KEQ

Hidhnoju sa të duesh, por ndigjom! – i tham dyshimtarit dhe atij qi, i verbtë prej padijes ose prej mendjes së lehtë, i lëshon gjykimet pas rrymës së ditës dhe e gjen t' udobshëm mos me dalë nga mjegullat dhe nga varfënia e kotnis qi i kanë shti trutë në gjumë, ose i a kanë thà.

Para se me fillue me shkrue, kur u-dhaç me skalìs nëpër shkrimet e ardhuna nga disa miq dhe nëpër shenimet e mbajtuna prej mejet-m' u desht me u-çue shpesh herë prej tryezës së punës pse flaka e krenìs kombtare m' a ndezte shpirtin tue i ngucun të gjithë nervat e mija: drita e fatosavet të njoftun e të panjoftun, vyrtytet e posaçme dhe të rralla të Racës, por të pakuptueme, m' a ngrofshin gjakun tue e bâ me vllue e tue e rrafshue tanë trupin t' em me vala dashtunije dhe mnije.

Pritoj me leçitë se Raca e jonë asht e para në botë pse nuk dua të ndeshem në hidhnime qi mund të jenë edhe të drejta, por nuk mundem mos me shpallë para Zotit dhe Historìs se Kombi i ynë âsht

nga ma të mirët e dheut: mriti në majë të naltësinavet nëpër mjerime shum të mdhaja, në vargun mijëvjeçàr të fatkeqsivet pa numër e pa êmën. E me të vertetë, po bahen mijëra vjetë qi jemi dukun n' Europë e prej ditës së parë të historìs s' onë deri më sot tânë jeta e jonë paraqitet si nji mundim pa ndërpremje, si nji luftë e madhe, e gjakëshme dhe e pa-fundshme, kurdoherë në grindje me njerzit dhe me natyrën: njerzit gjithnji anmiq në shumicë mâ të madhe dhe pa shpirt e mëshirë pse në gjakun e në gjuhen t' onë, të ndryshëm nga gjaku e gjuha, ushqejshin mënìn e racës; elementat e natyrës u-treguen edhe ata anmiq të fuqishmë e nuk kemí mujtë kurr me i shtrue pse njerzit na kanë ndalue me punue dhe me i lanë në pushim armët. E të gjith bashkë-njerzit dhe elementat e natyrës-na kanë ngushtue nga të gjitha anët, na e xunë frymën, na kanë ndalue edhe me e shvillue gjuhen t' onë t' ambël e burrnore dhe në fund na kanë rrëzue në humnerë ku nuk kemi mujtë jo vetëm mos me i shvillue prirjet dhe genìn e Racës, por kemi tretun edhe dritën e qytetnimit qi ndriçonte e ngrohte jeten t' onë në kohen qi anmiqt e Kombit t' onë ishin t' egër dhe idhullatra.

Nuk due aspak me shtue mni ndërmjet popujvet, sa ma tepër pse drejtësija dhe paqi nuk fitohen me mallkimet dhe me ngucjen e hakmarrjes, por nuk mundem mos me kujtue disà punë qi kishin me ndriçue dhe me frymzue Drejtësin historike, dhe nuk mundem mos m' e lëshue nji protestë kundra atyne qi i turren Kombit t' onë pa e pasë njoftun si nëpër Historin ashtu edhe nëpërmjet marrëdhanievet të jetës. Po endè due me shtue-si qortim për mendjet e lehta

në mirëbesim-se ai qi don me ia mrrijtë drejtësisht prirjes së shpirtit të njij populli, për me e gjykue me burrënì e me nderë, duhet që, pikë së parit, t' i a dijë gjuhën.

Tanë jeta e jonë dishmon nëpër shekujt se jemi nji racë e madhe, nji fis zotnish fisnikë e të lirë, pse Shqiptari (e sidomos i malevet, ku gjindja i ka qindrue shrrodhitjes dhe âsht mbajtun mâ tepër e pastër, e thjeshtë dhe besnike ndaj dokevet) edhe sot paraqitet si nji zotnì i madh, edhe në mos pastë këmishë në shtat.

Po të tokohen disa malsorë të varfën e qi s' njifen aspak me shoqishoqin, ata përshëndeten me nji nderë burrnor të rrallë:

— A jini burra, si jini?

E gjegja âsht gjithmonë e qetë, në dukje edhe e ulët, e pervujtë, por shpirtnisht e njij rradhe të naltë:

— Po i shofim burrat!

E njerzija kalon në shkëmbimin e cigarevet dhe të dhuratavet.

Gjan në rasa të tilla qi njena anë don me therrë tjetrën, e atëherë, malsori i pakuptuem ose i çpifun paraqitet me dorëza të bardha e thotë:

— I kena pâ burrat!

Kur nji bisedim bahet pak i ngrofët-punë kjo qi përnjimend qillon ndërmjet njerëzvet qi e kanë nji vehti të dallueme-fjala e dobtë e sidoqoftë me frymë fyese nuk ka kurr vênd: kundërshtarët po kërcënohen si zotnì, por nuk e shajnë kurr shoqishoqin, vriten por nuk poshtënohen kurr me fjalë të dobta, sepse vogëlia prej gojës së prishun qi të merr frymen âsht e rrallë,

po endè asht nji përjashtim nga zakonet. E ketë të vertetë na e dishmojnë librat e Gjykatavet Ndëshkimore, ku shum rrallë shënjohen faje per fyemje a shnderime, pse kur ndërhyn nji dobsì kundra zakonevet të të Parve t' onë, fjalën përfundimtare e ka pushka; e atëherë ngjarja u shtrohet urdhnimeve të tjerë të Ligjës Ndëshkimore.

E ndien gjithkush se shpirti naltsohet kur në qarqet e nalta dhe ndërmjet vogjëlis kujtohet fjala e moçme:

— Burrin vraje, por mos e shàj!

Këtë shpirt të madh zotnìsh, qi âsht brumosun nëpër shekuj të nji qytetnimi, i cilli ka kenë i pari dhe mà i zhvilluemi i Europës, nuk e dishmojnë vetëm sjellje të tilla por mâ tepër gurët e moçme dhe kângët e popullit ku me gjallënì tundse përshkruhen pallate madhshtorë, arma dhe mjete lundrimi qi vjershtarët e turmavet nuk kanë mujtë kurrsesì me u a këndue njerëzvet pa i pasë pâ, pa e pasë gjetun kuptimin e atyne qi i ndigjojshin dhe i xejshin per mëndsh. E kto i vrêj pa marrë parasyesh se shumica e rapsodivet përmënd emnat e njerëzvet dhe të vëndevet.

Në teshat e bëgatëshme prej mëndafshit, të bame rrudha rrudha, të stolisuna me àr e me serm, diktohet dishmìa e pakundërshtuëshme e njij kohe përparimi dhe begatije pa shêmbull. E kto tesha trashigohen brez pas brezi nëpër malet t' ona kreshnike –qi janë të nderuëshme pse dijnë me e ruejtë trashigimin e marrun prej të Parvet– e në kolonitë e Arbreshvet t' ikun në vënd të huej, po thuej tash pesëqind vjet, për me rujtë kombësìn e vetë.

Por ka mâ: se kto ndiesina burrnije ushtarake

e krenarije zotnish janë mall i trashiguem bashkë me të gjitha ato rrethana dokesh qi nuk gënjejnë dhe mbahen kurdoherë në zêmer si pronë e shêjtë dhe e pa-jetërsuëshme-vërtetohet prej ksaj mënyrë mendimi: shqiptari-e sidomos grueja - e perbuz punën si sherbëtore, gjâ kjo qi tregon edhe të méta, por kur shqiptari hyn në shërbim nuk hjek dorë prej nderit vetjak, kjoftë ai njiri edhe përftyrimi i varfënìs, pse nuk e duron kurrsesì përbuzjen e për në kjoftë se pson nji të shàme ose nji poshtnim, prap i shtrohet unit (urìs), por del prej shtëpìs tue e perplasë derën!

Shum rrallë aj qi vjen në Shqipnì e ndien kensìn etnike, historike e morale të Kombit Shqiptàr: mrrin këtu përgjithsisht me nji rizë mbi sy dhe e mban fort mbi tá, qi t' a hjeki vetëm për pak, për me pà shkandullin, d. m. th. ndodhinat dhe sendet qi përbajshin dhe do të perbajnë pasunìn e varfën dhe të mëshiruëshme të truvet të tija të thata, për me i ngul sa mâ tepër kambët në përbuzjen e racës s' onë fatzeze! Ai ka mëndësin e atij të hueji qi në Napolin e herëshme nuk dinte me fotografue veç se rrugaçin qi kapërdinte makaronat me gisht, sa për shëmbull - dhe as vizitonte nji muzeum a nji bibljothekë. Ai në kangën e të birit të vogel të popullit qi me barkun e lehtë - por me zèmrën plot ngadhnjimesh - prej shkambit të rrahun nga suvalet e detit dhe të djegun prej diellit e flakëronte diçka të shpirtit të vet - nuk diktonte veç se nji dëfrim të veshit e nuk kuptonte kurrsesì se ai njeri i vogel e shum herë lakuriq pasqyronte nji monument madhshtuer, shum mâ të vlefshëm se gjith ari i ruejtun n' arkat e hekurta të botës. Nji kokë boshe e tillë qi shkruen se hipi n' avullore

në nji qytet pa dét - po erdhi me të vertetë në Shqipnì, - kur të shofë se ka nji shumicë shqiptarësh të veshun keqas, i tregon botës së ndër nè s' ka veç se zhel:na, pa mendue aspak se teshat e shkyeme shum herë mund të mëshefin zêmra fatosash; po gjeti disa të sëmurë, ngutet me leçitë se diktoi nji racë të prishun, të shroditun, por nuk ban asnji hetim e pra nuk mundet kurrsesì me e marrë vesht se ndodhet në gjinin e njij kombi prej hekurit, pse mbi tê, per mijëra vjetë, ra shkëmbi i mjerimevet të shkaktueme nga nji robnì shekullore, nga nji varg kobesh, qi mbi nji kokë tjetër do të kishte sjellë vdekjen; e, i verbënuem prej prapamendimevet e prej padijes, nuk mundet me e kuptue se nji racë e tillë, po të ketë paq dhe nji veprimtarì ndërtuëse mund të paraqitet në mënyrë shumë te ndryshme dhe mundet me ringjallë bujarisht kohnat e lumtuna e madhshtore të qytetnimit të vet të moçëm, qi shndritte lëkurat e arivet t' anmiqvet t' onë!

Nji furì t' a robnon mendjen kur shef se ka shkrimtarë prej shum kombsive qi mallngjehen dhe qajnë me lot, qi kanë shkruem dhe po shkruejnë fleta dashtunije të zjarrëta deri në dobi t' anmiqve të vet, por mandej, tue kalue përmbi Shqipnìn me shpejtìn e zoqvet shtegtarë, lëshojnë nji vaj tjetër mnije qi kishte me të ba më pëvetë: «A mos kanë, kta zotnì, ndonji çashtje gjaku me Kombin t' onë? . . .» E mirë, por kta qêj të zezë dam s' kanë psuem kurr prej shqiptarit të shkrét, qi s' preku kurr askënd në nderë, s' i grabiti kurr askujt mall ose tokë, s' i ngeli kurr askujt më qafë, dhe kudo ka për të marrë e jo për të dhanë!

Për në kjoftë se ndokush mundet me ndie kë-

naqsìn e njij padije kunder mejet për xenofobì, un do t' i lutem me u a hiedhë nji sy gazetavet, revistavet dhe libravet të kohës së kryengritjes kundra Turkis së Ré dhe të luftavet balkanike, me i peshue ato qi janë thanë si edhe ato qi janë lanë në heshtje, e ka pasë në dorë - qi t' i fusë në kokë - mënyrat qi janë përdorun për me e helmue mëndjen e botes, tue përhapun gënjeshtra dhe shpifje ku ndër çdo njerzije!

Në daçin me e lanë më nji anë historìn e në daçin me harrue Lekën e Madh, Pirron dhe Gjergj Kastriotin Skender-beun, në u ardhët mirë mos me vrejtë se të mundunit në gjinin e Perandorìs Otomane u-banë sunduesit e sajë, në daçim me i djegë fletat ari qi kanë shkrue shqiptarët për lirìn dhe vetsundimin e Greqìs, bashkpunimin qi i kanë dhanë Garibaldid, të marrin at' herë, si shêj të gjallnìs së racës e si shêmbull qortuës, shqiptarët qi, kudo në botë, - si industrialë, si tregtarë, profesjonistë, puntorë, - vendit të vet i a kanë mbajtun të naltë zanin me nderë, me mênd dhe me veprimtarì! Të merren kangët popullore të gojëdhanës, të studjohen bashkë me letrësinë popullore të shkrueme; të merren mandej edhe njerzit e t' u bahet nji laparatomì shpirtnore, tue i analizue nëpër vyrtytet dhe të metat: perfundimi mà i vogël ka me kenë gjykimi qi buron nga ndodhinat e ktyne fletave plot prujtunì.

Në Shqipnì dënimet me vdekje përmbarohen me litarin, por nuk gjinden kurr shqiptarë qi e pranojnë me u-ba «xhelat» - po endé gjuha e jonë nuk e ka fjalen qi tregon këtë mjeshtrì - dhe këtê e ushtrojnë jevgët; malsorët e pergjithsisht katundarët blejnë e shesin vetëm me nji fjalë të gojës, pa nevojë notarije

por me pranìn e miqvet e ìue shkëmbye urimet për gzimin e mallit të shitëblemun dhe mirëpërdorimin e të hollave të pagueme, e nji kafe dhe disa «cigare» e plotsojnë ketë ceremonì me randësi qi pasqyron shpirtin e pastër e të thjeshtë të Shqiptarit të rrodhit të moçëm; po janë gratë qi qajnë mbi të vdekunin kur se burri duhet qi të mbajë nji sjellje shum të largët nga ligshtìa tue mos mujtë me tregue veç se hidhnim; e nëpër kto shkëlqime - qi ndriçojnë nji shpirt të naltë - vlon përemni «Ti» qi dikur ka dijtë me vllaznue të gjith zoqt e shqypes, ndërmjet të cilvet endè s' ishin futun ata qi në vêndet e huaja nuk kanë marrun virtyte por vetem veset dhe sot mundohen me i veshë popullit t' onë disa tesha qi kishin me e shkombëzue. Por peremni «Ti» për mue përmban frymen qi dikur muejti me bashkue hekurisht në nji shkallë, degat e njij lisi, me vllaznue dhe me lumnue kombet, pse në nji shprehje të tillë po tingllojnë zânet e njij kânge të moçme të zêmrës qi të fton ke vatra e shêjtë e të gjithve, nën strehën madhështore të Racës: ke Atdheu!

Jam i bindun në mënyrë të patundshme se Djelmnija Shqiptare ka nji përgjegjësì të madhe e të randë kundrejt Zotit, Kombit dhe Historìs për në kjoftë se nuk i vleftëson prirjet e Racës, tue i ruejtë si syte e ballit të gjitha ato doke e sende qi e frymëzuen dhe mund t' a frymëzojnë mbrojen e tanësìs kombëtare - pa u-shmangë kohnave të reja. Por në ringjalljen dhe në shvillimin e prirjevet kombëtare, duhet qi të mbajmë parasysh se ringjalljet dhe shvillimet duhet qi të përmirësojnë por jo qi të dërmojnë e qi të zhdukin ftyrën e Kombit; sepse kishte me m' ardhë

mâ mirë me pâ nëpër gjygjet mijëra të pandehun për vrasje të kryeme për mbrojtjen e Nderit, Familjes, e të Besës, se sa nji njerí të vetun të dhanun pas *kodoshllëkut* politik e shoqënuer pa përbuzjen e botës shqiptare! Po, t' a përmirësojmë gjëndjen morale dhe shoqnore, por tue i a përshtatë qytetnimit të pastër e të lëvduem, për t' a mbrojtë me mish e me shpirtë pasunìn e zemres së të Parvet t' onë!

Nji Komb qi-si i yni-i ka të paprekëshme Besimet dhe Atdheun, qi i kushton tanë jetën familjes dhe e nderon trimnìn, tue i hyjnue të drejtat e njerzimit e tue i pasë në gjak virtytet e të Parvet, mundet me shkrue edhe fletë të tjera të ndritëshme n' Historì.

Tham se duhet qi t' i shkruej dhe kam besim të patundëshëm se ka me i shkrue pse nji popull si i yni, qi për mijëra vjeç i ka tregue grushtin vdekjes, lumnin e kà prej Zotit e jo prej rastit. Por në paçim fatin e zì qi Djelmt të mos i marrin para syshë kto – atëherë ata bajnë nji vetvrasje pse dënojnë me vdekje Kombin e vet, sepse harrojnë se popujt e vogjël mund të rrojnë dhe mund të përjetsohen vetëm kur kanë nji shpirt të madh dhe e strehnojnë, për m' e mbrojtë, mbrenda murevet të pa-shêmshme të njinjisìs hyjnore së jetës kombëtare – nëpër kohën dhe njinatyrëshmënìn e brumit. E me kaq jam tue thanë se populli shqiptar mundet me jetue i gjallë dhe mundet kurdoherë me kenë i nderuem për në kjoftë se nuk tund nga Vatra gurët mijëvjeçarë qi e kanë shpëtue gjithmonë prej shdukjes, tue u a dhanë fuqìn e nevojëshme për me prapsue kataklismat politike dhe ushtarake. Popujt e mdhenj u-rrëzuen kur i kanë tundun gurët e Vatrës dhe u-banë m' u zhytë n' ujnat e vdekuna të jetës pa

idheale, e pikënisht atëherë bota ka mujtë me pâ se të mundunit kanë pasë rastin disà herë me prishë dhe me dërmue ngadhnuësit!

Familja e jonë e fortë si shkâmb, rrugat e drejta të bujaris e të nderit, shêmbujt qi na kanë lanë të Parët t' onë si pronë të shejtë dhe të pa-jetersueshme, janë dhe do të jenë kalaja e pa-pushtuëshme e Shqiptarizmës. Të gjithë popujt kanë interesë *uhazisht* qi të jenë të ndershmë kundrejt shoqi-shoqit, por, me gjith këtë dhe me gjith qi ka interesa të pa-ndaëshme ndërmjet Kombevet, paqi, miqsija dhe bashkëpunimi do të mbretnojnë sidomos në Balkanët, vetëm kur fryma mà e nalta e marrëdhanievet do të jetë Drejtësija.

Na, për shum arsye, duhet qi të çilim nji vorr ndërmjet kohnave të kalueme e t' ardhëmjes s' onë; do të orvatemi qi të marrim virtytet e jo shrroditjet e qytetnimit.

Po-endè shtoj se nga qytetnimet do të marrin vetëm ato qi janë ngadhnjimi i Dijtunis - d. m. th. i Teknikës - tue kenë se, si populli i rì në fushen e rrymavet të shekullit, psojmë fatin e zì të qelqit të fotografis, i cilli sa po të shofë dritën, merr dhe shtypë sendin e parë qi i paraqitet. E mjerisht në këtë botë paraqitet mà pare ferra qi therrë, se lulja; kështu qi na do të ruhemi vetë qi të na ruejë Zoti.

Jemi nji Komb qi endè në kohnat e sotshme asht i ri prej disa pikëpamjesh e mund të rrêhemi shum lehtësisht; na i kemi vuejtun të gjitha të zezat, disa i kemi kapërcye, por disa të tjera endè na shtërngojne në fyt, por do të fitojmë plotsisht vëndin t' onë n' historìn e ré të Botës për në kjoftë se do të

veprojmë me vullnet të hekurt, me atdhedashtje e me ato virtyte qi e kanë pështuem jetën kombëtare nga shdukja prej dheut: Fè dhe Atdhè!

Ai qi nuk e ndien në gjak e në trû krenarìn e Racës, meriton të perbuzet si ai qi mohon nanën e vet; ai âsht nji i çmendun i mallkuem nga Perendija, nji i shrrodhitun i dâmshëm për vehten dhe për të tjerët e pra nuk meriton me vdekë si burrë, si njerì i lirë.

Shqiptar don me thane Zog-i shqipes e zoqt e Shqipes kanë me u mbytë në detin e turpit për në kjoftë se harrojnë se themelet e çdo ideologjije jane gjithmonë Kombësìa nderimi i prirjevet të racës pa fanatisma të kota, zotsìa me i u-pështetë kohës pa dâm të vijavet kryesore qi trajtojnë e dallojnë nji Komb.

NJI FLAMURTAR

(Nji nga viganët e ksaj kohe për Racën t' onë ka kenë dhe âsht P. Gjergj Fishta, mbassi ai nga shum pikëpamje pasqyron Kombin, qi ka nderuem si shkrimtar e si veprimtar në fushen politike dhe arsimore. E më duket, pra, se nuk jam tue dalë prej programes s' onë tue ribotue ktu shkrimin qi âsht shpallun në vepren: «AT GJERGJ FISHTA» me kujdesin e Atit Benedikt Dema (1943, Tiranë, pranë Distapur-it). Ky shkrim i emi plotson nji tjetrin qi pá dritën «Hylli i Dritës» - (Shkoder 1931, N. 10, f. 547), e artikullin e botuem mbi Naim Frashërin në numrin kujtimtar të ktij tjetri vigan të racës arbënore.

Pater Gjergji ! - thojshim të gjithë.

Unë nuk e di se a ka pasë ose ka të tjera «Gjergj» qi nderohen dhe nderojnë me gunen e varfen dhe shum të ndritëshme të Françiskajvet t' onë, por di me sigurì se kur thojshim «Pater Gjergj» nuk tregojshim tjeter veç se Poetin Kombëtar «Fishta»,

Emni i tij e ndriçon historìn e Vendit t' onë me lumnìn e vet dhe paraqet si nji nga ata njerëz të rallë qi duken në qiellin e njij Kombi e lenë mbas vedit nji dritë qi i ngrofe zêmrat e brezavet të shum shekujve.

Për P. Gjergjin mund të themi me të vertetë se ka pasë prirjet dhe levizjet shpirtnore të njeriut genial qi i kalon nga të gjitha anët kufitë e botës së gjithëshme.

Po të mos e kishte shenjue fati për gunen françiskane, ai mund të kishte dalë nji Kryetar Bohemjënësh : Rodolf ose Colline ? Ndoshta do t' i kishte shkrimun ç' të dy në nji brumë vigani, me mendësì kryenaltë e të pa bindun, mbassi P. Gjergji ka qenë jo vetëm poet por edhe filozof në vedi.

Po t' u kishte bâ ushtar, ai s' do të kishte luftuem kurr veç se për çashtje drejtësije dhe lirije ; ndoshta do t' ishte qenë Garibaldi Shqiptar, mbasi ka qenë Tirteo i Kombit t' onë.

Po t' ishte qenë gjykatës fajet qi burojnë nga trimnija e prej bujarìs (e sa nuk kemi të tillë ?) ai do t' i kishte falun të gjithë kur se për fajet e dobsís e ligshtìs shum pak mëshirë do të kishte ndie në zemrën e madhe të vet, e hapun vetëm për veprat e nalta e njerzore.

E po t' ishte qenë avokat, do t' u kishte bâ mbrojtsi i gjithë njerzvet të ndjekun prej fatkeqsivet të ksaj bote. E kush e din se sa herë do t' u kishte hudhun Kodet në ftyren e gjykatsvet, mbassi Ai Drejtesìn e ndiente dhe e ushqente në shpirtin e vet nga pikëpamjet e shqipes së njerzìs, nga vend shum i nalt ku nuk mrinë krahu as shtyhet syni i trumcakut të shkret.

Psikologjija e P. Gjergjit âsht pasqyra e njeriut të madh me prirje të jashtërendëshme.

Natyra vulkanike e luftarake qet zjarmë nga sytë dhe nga goja, por kurdoherë per të miren dhe pa i bâ dam askujt; poet në shpirt e në mish, kënaqet me bisedime të nalta, por, pas gjallënìs së shpirtit, me shum prirje, zbret nga qielli i Parnasit në botën e vogël ku vepër e dobishme âsht ajo qi të ban me fërkue kokën e fmivet, me ngushllue me fjalë të shêjta nanen e mjerueme, me ngrohë zëmrën e plagosun të kujdo . . ose me i çue në gazë vesët e kqija të njeriut.

Pra, në P. Gjergjin kemi pasun poetin e dijetarin qi nderonte nji kuvend burrash shpirtnisht të pavdekëshëm si Akademia Mbretnore e Italìs dhe kemi diktue, kur paraqitej nevoja, edhe fratin e vogel të fshatarvet, bariun e drejt, t' urtë e të butë qi tregon rrugen e mirë e të largon nga të kqijat e jetës.

Due të kujtoj nji nga veprat njerzore të tija qi ndoshta shum pak e dijnë.

Nji djalë e nji gocë u dojshin, por prindët e tyne s' ishin aspak mirë ner vedi. Posë ksaj, ç' në diep, si mbas nji zakoni të mbrapësht, si djali dhe goca ishin kenë të fejueme tjeter kund prej prindvet.

Pra bijshin në kundërshtim parapamjet, interesat dhe inatet e katër familjave të lidhuna a të dame prej padurimit e nga krenì të verbët.

Por P. Gjergji e donte djalin pse ky meritonte dashtunìn dhe mbrojtjen e tij: nga ana tjetër goca ishte nji lule e bukur arbreshe, e bardhë dhe e paster si bora e malevet.

I a hyn punës.

Kshillat e P. Gjergjit, qi posë gunës së nderueme, trondit me fjalët e zjarrta të frymëzueme prej njerzìs, i prekë zemrat, i shdukë inatet dhe pengimet, i ulë pushkat, i pajton anmiqët dhe i shlyen fejimet me kenaqësì të përgjithëshme, qi përfundon me nji dasëm ku, ata qi ishin të dënuem me u vrâ, e gjetën vllaznìn e humbun.

Kur P. Gjergji më tregonte ketë vepër, i xhixhillojshin sytë prej gzimit qi i shkaktonte në zemër kujtimi i saj. Dhe unë i thaç: – Me lahuten e Malsìs ke nderue shqipen dhe shqiptarizmen, por me ketë vepër ke naltësue gunen françiskane dhe njerzìn!

II.

BESIMET DHE ATDHEU

Tue qênë se në Shqipnì kemi Muhamedan dhe të Krishtenë, gjysmakët i leçitin botës se Kombi Shqiptar nuk ka nji njisì e se prandaj nuk ushqen ndjesina atdhetare. E kjo shpifje në vendet e hueja âsht nji armë e madhe që âsht përdorun sidomos prej Ballkanasve në sherbim të politikës që hâ mish nieriut e nuk ngopet kurr me mallin e huej — kurse - mbrenda në vëndin t'onë - kjo shpifje u hin në punë gjysmakvet të pa ndërgjegjëshmë, intelektualve e pseudointelektualve, për me sulmue fortesën e zyrave të nalta, për me i a mbrrijtë majës së ngadhnjimit vehtiak, tuej ndjekun mënyrat e njerzve të egër, që, për me këputë nji pemë, rrëxojnë tânë nji lis.

Por mundem me i provue si intelektualit me burrnì ashtu edhe katundarit të vogël e të ulët, se bindja e përgjithshme në Shqipnì asht kjo : Të gjith besimet meritojnë nderim tue qenë se çdo besim ka nji themel moral dhe ka për qëllim të mirën e njerzvet.

Por ka edhe mâ tepër.

Shumë herë kam pasë rastin me u-ndodhë në kuvênde Muhamedanësh dhe të Krishtenësh e kurr

s'kam muejtë më vrejtë ndonji influencim të besimit në bisedimet që u-bâjshin në interesën e përgjithshmë.

Po mbi këtë pikë më takon me kujtue, sado që nji kujtim i tillë nuk i gjegjet dishirit t'em, se populli i ynë përgjithsisht âsht kryekëput i pa-anshëm në çashtet fetare, tue qenë se âsht nji Komb i zgjuet dhe, për sa âsht e mundun, nuk u afrohet mënivet të rracavet dhe luftave të besimevet. Por, pikënisht për këto shkaqe, populli i ynë âsht *smirzì* në kulm për vet-sundim dhe vet-sundimin e dikton dhe e mbron nëpër gjuhë, doke, pa-prekshmënìn e shtëpis dhe të tokës — pa u futë në parimet që marrosin nxanësit e shkollavet «shovenista».

Po të pvetet katundari mâ i vogli përmbi Kombësì, ai gjegjet me krenì, si nji Rromak i kohës së moçme: «Jam Shqiptar». E nuk ju flet për fé, sepsè atij nuk i a merr mendja kurrsesi se mund të preken besimet dhe prandaj mâ tepër se për fé ai ju flet për doke, familje dhe pasunì morale të tjera që, tue mos gjetë pengim në besimet, janë gadi pasqyrat e këtynve.

Ka me bâ punë shumë të dobishme kënduësi— posaçërisht në qoftë i ri — po të merret me analizimet e ndodhjevet kombëtare prej Lidhjes së Prizrendit deri në ditët t'ona. Ka me pasë parasyesh me të vërtetë nji film arsimi, i cilli ka me i tregue se sa âsht e dobët rradha e disa njerzve të majmë, t' ushqyem ne koritën e huej, e tutëshme për privilegjet e fituem me turp dhe dinake me turmat e popullit; e ka me pa se këto, dalë-nga-dalë, nëpër shkollën e vuejtjeve, nëpër psimet e gënjeshtravet, kan bâ shkunorzim nga rradhat e pa-ngopme edhe e kanë fitue nji shpirt prej të cilit burron nji jetë e ré, tuej kalue

prej shtytjès së mendjes edhe jo nga prrallat e demagogjìs në nji gjëndje morale të ré që âsht brumi i Shqiptarit t'ardhshëm, mbi çdo parim të shkollave të hueja, jashtë parimevet që nuk i përshtaten natyrës së popullit t'onë. Ka me pa se prej fundit të luftës së madhe të pàrë deri më sot, vogjëlija e jonë ka ecun mbi nji rrugë përparimi me çape vigane.

Qeverimi Otoman, tuej qënë nji organizëm fetar që i mvarej Halifit, ka bâ ç' ka âsht e mundun për me e hjekë besimin Kristian prej Shqipnis me sistemin e emnimeve të nalta, e mbrojtjevet dhe të kërcnimevet; në fund, tuej pa se nuk i a delte programës, u orvat për me fitue dasinë fetare e me bâ që Myslimanët dhe Kristianët të mos rrojshin vllaznisht por t' u luftojshin. Edhe kësaj pune, nuk i a dolli mbas dishirës.

Pik-së-parit, për me nderue të vërtetën, duhet me thanë se shum herë autoritetet e dërgueme prej Stambollit, sidomos ato prej racës anadollake, nuk ndigjuen me përdorë mjete jashtë njerzìs, as nuk deshtën përgjithsisht me shfrytue dasìt fetare në mënyrë të rrezikshme kundër njerzis; posë ksaj, Shqiptarët, kur nuk muejtën me u-mbrojtë me armë ose tuej dalë ndër male, i u-mbështetën dinakëris. E atëhere ka ngja dishka qi provon se natyra e jonë nuk pengohet shumë lehtësisht kur janë në rrezik interesa qi prekin jetën e racës: në disa familje, disa kanë qindrue të Krishtenë e disa janë bâ Myslimanë, tuej vazhdue me jetue në nji zjarm e rreth nji vatre të vetme, me nji vllaznì të plotë.

Sot, si në Shkodër ashtu edhe në Himarë dhe në Labërì, ndodhen familje qi e duen njëna-tjetrën dhe

nderohen vilaznisht tue u-quejt me shoqi shoqin «kushrinj». Por ka edhe mâ tepër: në disa vënde shofim se disa të kremte, si ato të Shën Kollit dhe të Shën Mrisë. nderohen bashkarisht nga t' Krishtenë e Myslimanë.

Natyra e këtij populli të lirë nga pengimet fetare kundrejt idealit të bashkimit kombëtar mund të mos vrehet vetëm prej të huejit qi nuk din gjuhën t'onë ose edhe prej Shqiptarit gjysmak a që udhheqet prej nji vet-dashje të verbët e pa qiell.

Atdhetarizma, ashtu si ngjan pranë gjith popujve qi kanë psue mjerime, âsht ndriçue nga vetimat e lumnìs e nga nji dritë shum e gjallë e kur, ndonji herë, ka ra në gjumë, prap-se-prap nuk e ka humbë gjallnìn e vetë, pse në fund të zêmrës së popullit nuk kan ra kurr në pushim rrahjet e ndjesinavet kombtare.

N'orën madhështore të luftavet, kur fati i Gjindjes s'onë trokit në derën e Atdheut, ashtu edhe në mjerimet e jetës familjare, në çdo ditë të zezë, kur ndihet jehona e tmershme e vullkanit që e tund tokën arbënore, syt e papullit mbarë ngulen mbi shëmbllesën e racës, due me thanë mbi Shqipen t'onë, shum herë të muejtun por kurr të shtrueme për vdekje.

NANA SPARTANE

Kur me 1914, mbi malet e Kurveleshit, Shqiptarët u jepshin disa mësime të shëndoshta Grekvet, fatosi Çerçiz Topulli (që mâ vonë u-vra me nji frymë shtazarake prej Malazezve në Shkodër bashk me Muco Qullin e tjerë) tue u-ulë nga malet e Kolonjës në

fushën e Kardhiqit, mbi nji kodër gjeti kufomën e nji burri të ri, pranë, pâ nji plakë të shkretë në gjû dhe të ngurosur prej idhnimit. U-afrue dhe pveti :

— Cili âsht ky burrë i vramë ?

E grueja me nji gjak-ftoftësi të çuditshme qi do të mshefte depërtimin e zêmrës, u-gjegji :

— Asht djali i em ! M' a kanë vra Grekët në luftë dhe nuk patën turp me i a marrë pushkën burrit të vdekun si trim. Kan qenë me shumicë, se ndryshe ! . . .

— Nga je ti, moj nanë, e si quhej djali i yt ?

— Jam nga Picari e im bir quhej Mazllym.

— A ke djelm të tjerë ?

— Jo, bir' i im : ishte i vetmi !

Çerçizi thirri disa nga djelmt e vet dhe u urdhnoj me e shti në dhé trimin e vramë me të gjitha nderimët. Por plaka, me zâ t' ambël por të premë, kundërshtoj :

— Jo, i dashtuni bir, jo ! Dua me e shti në dhè un vetë djalin t' em. Ti mos e humb kohën e shko me kta trima me luftue kundër Grekut qi na ka shkelë tokën t' onë të dashtun edhe merrja gjakun djalit t' em e të gjith Shqiptarvet që po vdesin prej Grekut !

Çerçizi u-mallëngjye prej këtyne fjalve fisnike e prej burrnis së plakës, e puthi në ballë dhe u-nis tue u thanë djelmëve të vet :

— Mbasi Shqipnija ka nana si kjo, kurr s' mundet me vdekë !

VDIQ SI BURRAT

Në Shkodër : Nanduer 1914. Fillon me u-ndie ftofti, por nuk më ngrihet trupi sa shpirti pse prej

verbënìs së tmershme të popullit, Shqiptarët po bien në nji kurthë të ngrehun nga intrigat e hueja: po vritemi me shoqi-shoqin dhe derdhet gjaku me vëllavrasje për Serbë e Malazezë!

Në nji ndeshje bie i vdekun nji nga trimat e Hotit me nji plumb në ballë; e çojnë në shpì, në nji dhomë përdhese, ku dhimsunija e therë zemrën mâ tepër pse dhoma dishmon nji varfënì të pa-shoqe, tue kenë se i shkreti djal âsht si në mërgim mbi tokën Shqiptare.

Shkoj me vizitue të vramìn e me nderue familjen e mjerë pse i vdekuni ka kenë burrë ndër burrat dhe ka psuem nji fat të zi prej dorës shqiptare tuej ba nji vdekje që e kishte kursye në luftat kundër Osmalliut, Serbit dhe Malëziasit.

Kufoma, e mveshun me teshat mâ të mira qëshndrisin prej qindisjeve të arit dhe të sermit-të cillat kundërshtojnë me akullin e varfënìs së dhomës dhe kujtojnë pasunìn e humbun-âsht shtrimun mbi nji rrogos dhe nji lëvenxë: duket nji njeri që flen qetësisht gjumin e fundit; birën vdek-pruese të batlit e ka të mëshefun prej nji mendimi shumë ngjyrash; në brez i a vunë revolverin e luftave dhe në krah e ka mavzerin qi nuk njofti droje as gabime.

Në krye rrin, gadi si në gjû nusja e ré dhe e bukur: prej syve nuk i dalin lot. A i ka mbarue lotët ose âsht e ngurueme, e shkreta, prej dhimbjes? ose natyra burrnore e ka robënuem tanë shpirtin e saj? Nuk kam kenë kurr i zoti me e zgjidhë ketë çashtje.

Në nji qoshe rrijnë të grumbulluem njeni afër tjetrit nji gocë pesë vjetsh dhe nji djalë qi tregon moshë tre vjetsh; të dy të veshun varfënisht. Heshtje. Mbi

ftyrat e tyne pamja e vdekjes nuk tregon shêje kuptimi: do t' a kuptojnë kur ka me ardhë koha e marrjes së gjakut. Sytë e tynë kalojnë prej prindit ke un, masandej ngulen mbi tokën e pa-shtrueme.

I drejtoj së vejës ndonji fjalë ngushllimi, por, mâ tepër se fjalët, ndoshta flet ftyra e eme e mallëngjyeme. Grueja më gjegjet me njerzì zotnijsh e me nji qetësì të çuditshme: e shof se i çmon shum ngushllimet e mija. Por kur kujtohet se ngjarja ka bâ përshtypje shum të thellë ne shpirtin t' em, ajo më drejton fjalën me burrnì, i zbulon të shoqit ballin e biruem nga plumbi vllaznuer dhe më thotë:

— Vdiq ashtu si vdesin trimat për Atdhè!

PRIFTI KRYENGRITËS

Kur me 1820 Zylyftar Poda e çoj kryet kundër Sulltanit në Melesin, nji çetë e tij, e përbame nga nja katërdhet burrash Muhamedanë edhe Ortodoksë, nji ditë u fut në Kishën e Shën Sotirit, e cila âsht ngrehun mbi nji shkâmb ndërmjet Postenanit dhe Leskovikut. E prej vendit të shejtë të bamë kalâ çeta pengonte fort sulmet qi Osmanllit bâjshin kundër Podës prej njij vendi tjetër. Por tuej kënë se kishat ishin të mbrojtuna nga privilegjet e dhanuna prej Stambollit ke Patriku, Pashaj Turk e thirri priftin e Kishës, Papa Thanasin dhe i urdhnoi që t' i nxirte kryengritësit jashtë rrethit të faltores. Prifti i u përgjegj:

— Jo, Pashë! Ata burra kanë ra në dorë të Krishtit edhe Ky u ndihmon. Prandaj nuk kam qysh me i qitë jashtë.!

Aj ktheu në Kishë dhe u vue në krye të çetës dhe e vijoi pushkën kundër ushtris turke tuej këndue nji kangë të hartueme aty-për-aty prej tij për nderë të Atdheut, të besës dhe të vllaznìs shqiptare.

Ushtrija u-shtërngue me u-mbraps dhe populli qiti edhe nji kangë tjetër, e cila këndohet edhe sot dhe fillon :

— O burrë, o Rapo, o burrë,
Të shumt i vrave me gurë ! . . .

BERBERI I VOGËL NË GJINOKASTRË

Kah fundi i vjetës 1940 Gjinokastra ndodhej perkohësisht e pushtueme prej ushtrìs greke, e cila, e marrun nga jermija e ngadhnjimit, e trishtonte qytetin e shkretë dhe e bante qi të rronte nën tmerin e salvimevet.

Ata qi ditët e zeza nuk i kalojshin të ndryem në shtepì, a ishin kenë t' internuem në vendet mâ të këqija të Greqìs, ose lëngojshin në burgjet' a kishin ikun kah veriu i Shqipnis. Por ka pasë edhe familje që kishin gjetë strehë nëpër malet afër qytetit dhe rrojshin nëpër shpella, ku u shtërnguen me vuejtë për pesë muej të gjatë si pesë shekuj.

Ja tash nji nga ndodhinat që e shtypshin zêmrën e shqiptarvet.

Dy oficerë grekë shkuen nji ditë në nji sallon berberi, u ulën me madhështìn e dy *Arkonteve* e si njerëz që u ndihshin të sigurtë se e kishin shtië botën në dorë.

Njenin e shërbeu i zoti i sallonit, i cili ishte bu-

rrë i moçëm dhe kishte sjellje bujare nga natyra e tji dhe pse kishte pasë udhtuem dhe punuem me mjeshtrìn e vet në vende të hueja dhe prandej e kishte naltësue vehten mâ tepër se sa mundet nji berber; tjetrin e sherbeu nji djalë shtatmbëdhjet vjeç, i gjallë por i urtë.

Mbasi ky e shërbeu oficierin, i tha plot njerzì fjalët e zakonshme: – «Të dalshin me shëndet» – por oficieri në gjuhën e vet e pyeti:

— Si të quejnë?

Djali, i cili nuk e kuptonte greqishten, i u drejtue plakut tue e pyetë me sy; dhe aj u gjegj greqisht në vend të tij:

— quejnë Petro.

—Ah! – bërtiti me hidhnim oficieri elen – Qysh. i thonë «Petros» e nuk din greqishten!

Për atê, me shtesën e germës «S» emnit shqipëtar, zogu i shqipes do t' ishte me nji herë i elenizuem. Mandej i u drejtue prap djalit të vogël e me zâ qortimi t' ashpër, tue folun gjithmonë greqishte, i tha;

— Po nuk ke marre e turp mos me e dijtë gjuhën t' ande?

Ti je Kristian, pra, ti je elen, a e kupton ose jo, trathtar' i vogël?

Plaku, tue qenë se i a merrte mendja se ku do të mbaronte puna po t' i binte me kokë murit të fanatizmës panalenike, mundohej për me i dhanë me kuptue oficierit Grek se Petrua mbasi kishte lé dhe ishte rritun në Gjinokastër dhe mbasi nuk kishte kenë kurr në Greqì, natyrisht nuk e dinte gjuhën greke. Por sa mâ keq, pse të dy oficierët nga fjalët e urta, të buta

e të arsyeshme të berberit plak. merrshin vesht se ky e quente Gjinokastrën qytet shqiptar.

Ndërkaq Petrua. i cili pak a shum e kuptoj bisedën qi zhvillohej ndërmjet këtyne, mori edhe vetë fjalën e me krenì, në Shqipën burrnore të vendit të vet, leçiti:

— Un jam shqiptar, Zotni, e jo grek! Këtu në Gjinokastër, veç jush nuk ka grekë të tjerë!

Oficierët prej tingllimit të zanit edhe nga lëvizjet e ftyrës së tij kuptuen se ai mbronte kombësin e vet, e njeni prej tyne e zgjati dorën dhe deshti me i a matë nji shuplakë të shëndoshtë. Por djali i pshtoj rrahjes dhe e kapi nji karrigë për me kundër-sulmue, tuej bërtitë:

— Ju që mendoni se Ortodoksët janë të gjithë grekë, ju jeni të gjithë të çmendun! Të gjithë ju qi mendoni se Krishti lindi n' Athinë meritoni me vdekë në çmendinë!

Plaku sa mâ tepër nxehej dhe rritej shamata, aq mâ tepër orvatej me ndalue të keqen dhe i urdhnoj djalit me heshtë e u-drejtue oficieravet për me u a shpjegue, me nderë dhe pa dobësi, se djali nuk kishte pasë folë ndonji fjalë fyese porse tregonte vetëm se ishte shqiptar, sado që sjellja e tij mund të dukej shum e gjallë.

Por dy grekët shkuen prej sallonit tuej mallkue dhe tue i kërcënue.

Mbas pak minutash, berberi i vogël kalonte nëpër qytet ndërmjet dy nga korofilakët e famshëm të Metaxa-it, tuej pasë hekurat rreth dejve.

Por ai leu dhe qindroj shqiptar si të gjithë shqiptarët e martirizuem a të ndjekun, sidoqoftë, prej të huejvet.

PENDA DHE PUSHKA

Jemi në Tiranë, në Janarin e vjetës 1925, në dhomën e mirë të njenit nga parsija që e ikun në mërgim në qershorin e 1924 – âsht kthye tash disa ditë në Shqipnì e prap e ka shti në dorë Qeverìn edhe ajo me armë. Po thuej se përfaqësojmë të gjitha krahinat dhe besimet.

Mue më takon rasti me thanë se hovi i historis na urdhnon të gjithve bashkim, dashtunì, administratë të mbështetun n' aftësì, *pa hatër e pa akraballek* e sidomos pa anësì të mbështetuna në partinat ose në besimet.

I zoti i shtëpìs prej lindjes âsht muhamedan por nga sjelljet dhe nga thelbi i shpirtit të tij âsht kryekëput *pagan;* posë kësaj aj nuk ka asnji shkak qi të jetë i kënaqun prej Katolikve të Shkodrës, mbasi këta në mendim dhe në veprim i kanë prî vllaznit muhamedan në kryengritjen e Qershorit 1924. Pra, tue nënqeshë, më gjegjet:

— me e pâ ti si kam me i knaqë katolikët e Shkodrës! Të gjithë e kqyrim në sy shoqi-shoqin me çudì dhe po e shofim se kuvendi nuk mundet me shkue mbi këtë rrymë. Por njeni nga parsija e Dibrës, T. K. me bindje dhe me gjak-ftoftësì gjegjet në këtë mënyrë:

— Me të vërtetë me pushkë e kemi fitue dhe kemi mujtë me e marrë prap sundimin në dorë; me të vërtetë me pushkë mund të mbahemi të fortë, por qeverimin me nderë dhe për nji kohë të gjatë nuk mund t' a mbajmë veçse me pendë! Vetëm at-herë mund t' i japim pushkës edhe nji hije të bardhë fisnikije!

TRIMNESHA KOSOVARE

Në katundin Qafë afër Gostivarit (Kosovë), me 1913, disa Serbë e Bullgarë deshtën nji ditë me bâ kundër-veprim në dam të asaj populisije fat-zeze, nën udhëheqjen e mbrapsht të kriminelit M. P. (1) i u-vërsulën katundit si bisha t' egra, me pushkë, shpata dhe zjarm, tue vra, tue pré e tuej djegë.

Katundarët e Qafës, mbasi ishin xanun në gjumë, nuk ishin t' armatosun mirë dhe sulmoheshin nga nji shumicë e madhe, nuk muejtën me qindrue me fitim; nga ana tjetër, sulmuësit nuk lanë gja të turpëshme pa e bâ, me të tanë egërsinë dhe inatin qi dallon çetat mizore të Sllavëve. E gostîn e gjakut e të mishit të shqiptarit, ndërmjet tymit dhe zjarmit, deshtën me e kunorizue tue e shfrye mënîn mbî shtëpîn e Mazllym Qafës, që ishte nji nga përfaqësuesit mâ të gjallë të idealeve kombtare n' ato vise.

Mazllymi, që kishte luftue trimnisht në radhët e para e qi u kishte mbrapsë (kundrejt numërit) tue luftue, prej dritoreve të shtëpìs së vet e vijoj zjarmin e qindroj burrnisht deri sa pati fyshekë, por mandej, i gënjyem nga anmiqët, ra në dorë të tyne dhe n' oborr të shtëpis âsht vra ngadalë ngadalë, pa turp dhe pa burrnî prej serbvet dhe prej bullgarvet qi me përdhunî e banë gocën e tij pêsmbëdhet vjeçare me pâ se qysh grihej prindi i së shkretës.

Sulltana, kështu, e thojshin gocën, kot i u-drejtue bujarîs dhe njerzis së anmiqvet që martirizojshin t' atin dhe ushtonte:

---

(1) Emnin e kriminelit nuk dua me e tregue për nderë të kënduësit dhe të këtyne fletëve të pastra.

– Ju nuk jini njerëz! Ju nuk jeni burra, por *kapllana!* Muejti me u pshtue duerve mizore, me ikë në shtëpi, me rrokë nji gërshanë të madhe delesh e me atê në dorë i u vërsul anmiqvet: dy i vrau dhe nji tjetër e plagosi randë; edhe të tjerë do të kishte shtrimun për dhé po të mos e kishin rëxue me plumba revolveri.

Sulltana ka qenë nji nga gocat mâ të bukura t' atij rrethi dhe cubat kishin vendosun me i a dhanë njij shoqi për me bâ me tê nji nanë serbe.

E hudhën në nji gropë bashkë me të vramë të tjerë. mâ par i hoqën pre qafës nji varg me xhevahirë por i a kan lanë në dorë gërshanën gjak–marrëse!

Mbi ketë ngjarje të tmershme, vjershëtari i popullit ka qindisun nji elegji që nuk ka hart por tingllon në zêmrat ê shqiptarve me zâ hyjnuer.

SOLIDARSÌ FETARE

Në nji katund të rrethit të Shkodrës po kremtohej dita e Shejtit të banuësvet, e nji katundar gjindej në vështirsì pse tue parapa se do t' i vijshin shum miq nga fshatrat e afërme, nuk do të kishte mjaft mish dhe as pare për me u bâ nderë.

Për ata që njofin doket e popullit t' onë nuk âsht çudì dishprimi i atij katundarit që kishte frigë se do të turpnohej me miqt. Pra, e bani zêmrën gurë dhë i shkoj njij mishshitësi Muhamedan, që ishte i vetmi që ushtronte atë tregti në vend, e i kërkoj veresìe.

Mishshitësi e pyeti:

— A njef ndonji nierì që mundet me të dalë dorëzanës ?

— Jo!-u-gjegj katundari dhe me thjeshtësinë e njeriut të drejte dhe të ndershëm vazhdoj : Po un të jap për dishmitar Zojën e Bekueme, së cillës. po të trathtova, nuk mundem mâ me i u-drejtue dhe me i bâ lutje : un të tham se me të hollat e para që do të kem, kam me të pague.

Muhamedani e pranoj, dhe nuk ka pasë shkak me u pendue, mbasi katundari e ka la detyrën rregullisht dhe në mes të tyne u zhvillue nji miqsì e ngushtë.

SHQIPTARI I KOHËS SË MOÇME

Jemi në nji katund të vogël të rrethit të Korçës, djep i ndritshëm i Kombësìs dhe i Atdhetarizmës, por edhe burim ose folé e madhe njerzish shtegtarë dhe puntorë qi kudo e mbajnë nalt në vendet e hueja emnin e Shqipnìs.

Në shtëpìn e plakut bujk patriarkal, kthedet Petrua, mâ i moçmi i djelmvet, burrë tridhjet vjeç, që tash nja dhet vjetë ka shkue n' Amerikën e Veriut dhe âsht këthye me nji grusht të madh dollarësh qi rrjedhin nga nji veprimtarì e pastër. Ai, àrin i a ka dorëzue prindit me dashtunì dhe bindje të thjeshtë ; por nuk i a ka ruejtë të gjitha doket e vendit mbasi disa vese i ka marrë në dheun e huej, kështu që pin tepër, mallkon, i këqyrë shokët pak prej së naltit dhe shum herë nuk flet shqip.

Plaku, i cilli e kishte pritë me haré e dashtuni

atnore, fillon me u dishprue, ftofet dita me ditë mâ tepër e, kur i tregojnë se i biri mollkon Zotin, ai e humb durimin, shkon e qet prej arkës shtëpijake grushtin e arit, thërret të tanë famijen dhe në pranì të të gjithve, i thotë djalit «amerikan» :

— Ndigjo, or bir ! Ti mallkon dhe nuk flet gjithmonë gjuhën t' onë pos kësaj, pi ma tepër se sa duhet; në fund, ti e tregon çiltazi se kjo shtëpì u-vjetrue tepër për ty dhe se âsht tepër e vogël për nji nieri të *qytetnuem* si ti : pra, merr prap arin t' and dhe shko ku të duesh qi të jesh i lirë ashtu si tá ka ânda ty. Zoti të ndihmoftë dhe të sjellë në rrugën e mirë !

Kundrejt sjelljes atnore të fortë dhe të pa-përkulshme, *amerikani* e uli kokën, kërkojë ndjesë dhe ktheu në pastërtìn dhe në thjeshtësinë qi kishte pasë harrue në dheun e huej.

BUJARIJA E MOÇME

Me 1819, kur Ali Pasha i Tepelenës qe i muejtun prej Divanit, nji nga besnikët e tij, Zylyftar Poda iku në Melesin (Leskovik), ku u rrethue nga ushtrija turke, por tuej kenë se kryengritësi kishte xanë nji vend shum të fortë, po thuej të papushtuëshëm, komandanti turk i kërkojë ndihmë Lilo Papalilos prej Postenanit, anmik i papajtueshëm i Podës. Por Papaliloja u gjegj :

— Me të vërtetë, Zylyftar Poda dhe unë jemi hasëm e asgjâ s' ka me na pajtue kurr, por un të drejtat e mija nuk due t'i marr me doren e anmikut. Ju si të huej

nuk mundeni me më dashtë mâ tepër mue se Podën : sot ju do të rrëxoni atê, neser kini me më ra mue. Ndërmiet neve të tre, qindrojnë detyrimet e racës që nesër kanë me muejtë me bâ mrekullinë të na pajtojnë mue dhe Podën.

Komandanti turk e çmoj bujarìn e Papalilos dhe heshti por i shtriu dorën ushtarakisht.

Të nesërmen Papaliloja tinzisht i dërgoj ndihmë anmikut të vet Podës kundër Turkut, tue i çue fjalë se llogaritë ndërmjet tyne do t' u-qirojshin pas përfundimit të ndodhjes në zhvillim e sipër e për të cillën i bante edhe urime fitimi.

GJAKU S' BAHET KURR UJË

Në Patras (Greqì) nji natë të shtatorit 1941, kur jehonat dhe përplasjet e luftës endè ndihen, dy pleq shqiptarë burrë dhe grue, u sillshin nëpër rrugë dhe kot u-orvatshin me gjetë strehë mbasi bujtinoret ishin të gjitha të xanuna. U sillshin andej e këndej me dëshprim, tue u trokitë dyerve pa ndonji fitim e tuej kenë gjithnji të detyruem me u paraqitë patrullavet dokumentat vehtiake.

Nji plak i mirë, i quejtun Mihal Delvina, tue kthye në shtëpi të vet, i shef këta të mjerë dhe tërhiqet nga mallëngjimi i tyne. U afrohet dhe e merr vesht rasën e mëshiruëshme. Atëherë u thotë :

— Urdhnoni në shtëpì t' eme, un jam shqipëtar si ju.

Në shtëpi Xantipja e plakut – nji grue greke fillon me murmurisë, por i shoqi i a pret shkurt :

— Janë rhqiptarë si un, e pra, jam gadi me e djegë shtëpìn për tâ, pse gjaku, s' bahet kurr ujë !

PSHTON PREJ LUFTËS POR . . .

Nga fundi i vjetit 1940 nji gjyle topi bie kah balli i Gjinokastrës mbi nji shtëpì të vogël katër murësh ; mbeten te vdekun dy djelm dhe gjyshja e tyne plakë âsht bâ copa copa ; prej shtëpìs mbetet në kambë vetëm nji qoshe.

Burri i plakës, nji njeri i shndoshtë, sado i shkuem nga mosha, gjindet jashtë në pyll për me pré dru e kur kthehet në banim, shef tragjedin e i coptohet zemra : ai tregohet flija mâ e vajtuëshme e topit anmik pse të tanë bota e tij : shtëpija e vogël, e shoqja besnike e tanë jetës së vet, nipat jetimë, në të cillët ai po shifte vijimin e jetës së vet, nuk mbetën veçse si nji kujtim i tmershëm.

Qeni i dashtun qi e shoqnon kudo, sillet mbi rrenimet tuej qâjtë dhe mundohet me largue gurët nga vendet ku ai, i udhhequn nga instinkti, kujton se ndodhen të vorrosun zotnitë.

Shkojnë atje komshijt që nuk janë damtue randë e orvaten me i dhanë ndihmë plakut, por mjerisht nuk gjejnë veçse kufomat e depërtueme.

Plakut nuk i pshton asnii lot, por i rrudhet balli kur i drejton syt qiellit si të kërkonte vdekjen lirimtare, e kur kqyrë kah juga, kundrejt anmiknt, sytë e tij qesin *vetima* mënije të pashueshme ; nuk thot asnji fjalë dhe ban përshtypjen se i mjeri e ka humbë gojën.

U ndihmon komshijve për me shti në dhé të dashtunit e vet dhe i ngjyroset, me të kuqen e gjakut, ftyra pse nuk mbaron kurrë tue i puthë kufomat ku nuk ka depërtim mishit.

Masandej nuk lëvizë prej vendit.

Dalë-ngadalë, i vijnë prap fuqitë e, në qoshen e mbetun në kambë, ban nji strehë, mbështetë copa dërrasash dhe dushk, dhe në këtë mënyrë ngreh banesën e vet, ku mendon me pritë vdekjen me pikllim. Por mâ vonë, dalë-ngadalë, fillon me folë dhe e shfryn idhnimin e madh që i ka robnue shpirtin tuej u-ngushllue me fqijtë që nuk kursehen për me i ushqye mëndjen dhe trupin. E shpesh thotë:

— Po të kishiem dërgue djelmt në pyll, ata do t' ishin të gjallë dhe do të kisha vdekë unë vetë që nuk duhem kurrgja!

Nji ditë, mbrrin Kryqi i kuq.

Të gjithë i sillen me dashtunì e me mëshirë dhe mundohen me i a mbushë mëndjen që të largohet nga gërmadhat; por ai, me nderë, me mirënjohtje, e me pa përkulshmëni, gjegjet:

— Jo, jo! Këtu kan vdekë të dashtunit e mij; çdo send më flet për gjakun e tyne të derdhun prej anmikut e këtu dua të vdès edhe un, pse vetëm këtu mund të vdes tue e ushqye zêmrën t' eme me mëninë që u takon anmiqve t' Atdheut t' im!

KINI PUNË ME MUE A ME KSULËN T' EME?

Në vjetin 1908 gjenerali otoman Durgut Pasha kje dërgue prej Xhonturkve në Shqipni për çarmatim; e me të mbrrijtun në Dibër urdhnoj menjiherë burgimin e parsìs.

Nji nga të ndaluemit kje Ali Pustina, por, tuej kenë se ky paditej se bante propagandë kombëtare

tue përhapë libra shqip e tuej gjet tinzisht ârmë për popullin, u dënue me vdekje.

Durguti, para se të vertetonte dënimin e t' urdhnonte vdekjen e Pustinës, e thirri të dënuemin, i cilli ishte i mveshun me teshat kombëtare dhe mbante mbi kokë fesin e bardhë shtrembtas, gadi tuej mbulue nji sy. Ai e kqyri pak me nënqeshje, por mandej i a plasi:

— E qysh guxon ti, or dreq, me u paraqitë para mejet me ksulën mbi sy?

Pustina me nji gjak të ftoftë të çuditshëm u gjegj:

— A kini punë me mue, a me ksulën t' eme?

E tuej kenë se Pasha, i hidhnuem, i urdhnoj rreptësisht me e hjekë kesulën, i dënuemi i a priti:

— Asht zakoni i shqiptarve me e mbajtë në ketë mënyrë kësulën e prandej, kjo kësulë ka me ndrrue vend kur ka me u-rrxue koka ime.

Durguti ishte nji oficer i pashpirtë dhe prova të mjafta të kësaj cillsije kish dhanë sidomos në Prefekturën e Shkodrës me 1910 dhe 1911, por si ushtar trim nuk e kqyrte me sy të keq edhe trimnìn e anmikut. Prandaj i bani përshtypje tërhjekëse guximi përbuzës i nji njeriu që ishte mbi prakun e vdekjes; dijti prandaj me e mbajtë hidhnimin, i ra me dorën e djathtë mbi shpatull Pustinës dhe i tha:

— Mbaje si të duesh, or Arnaut, kësulen t' ande. Sjellja e jote asht' e nji njeriu t' egër por tregon trimnì e për këtë trimnì un po të fal jetën e të çoj n' Anadoll n' internim të përjetshëm.

Të dytën ditë Ali Pustina âsht nisun për në internim nën nji rojë të fortë por, mbi rrugën ndërmjet Strugës e Dibrës së Madhe, me nji dhelpëni malsore, u iku ushtarve dhe duel në mal.

Pas kësaj, Durgut Pasha i a dogji shtëpìn dhe familjen i a internoj në Manastir.

TYM E ZJARM

Asht vjeta 1914.

Kombi Shqiptar, i mjeri, âsht përjashtue nga çarku i njerzimit : Ballkanasit, tue mos u ngopun kurr me tokën dhe me mallin e huej, i vërviten popullit t' onë dhe tregojnë se me njerzit e vërtetë e të qytetnuem kanë vetëm dishka prej ftyravet.

Kudò tym e zjarm, kërdi njerzish pa pushkë, pleqsh, grash e fëmîsh ; kudo rrënime, kudò që shkojnë ata, nuk këndòn mâ gjeli as nuk ndihet qëni të lehi.

Grekë, Serbë e Malazezë nuk janë mirë ndër vedi kur u duhet me i nda interesat e tyne të veçanta, por kur vjen dita me i ra më qafë Shqipnis dhe me e shkretnue tokën shqiptare, ata janë të gjithë me nji mëndje e me nji krah.

Çartja ndërmjet tyne pëlcet vetëm kur vjen dita e ndamjes së tokës e të malit të shqiptarvet të cillët janë lanun vetëm e pa përkrahje kundër anmiqve që u a kalojnë me numër dhe në nji padrejtsì, që ushqehet, mjerisht prej politikanve e prej shtypit të botës mbarë (me përjashtim t' Italìs e të Austro-Ungarìs).

E kështu na paguejshim gabimet e bame prej Otomanve, (që sot, me mend të ftoftë, do të gjykohen mâ tepër përgjegjës jo për krime të kryeme në dam të Shqipnìs, por për voglìn e mendimevet që i kan ndalue me bá nji Shqipni autonome, të mirë organizueme e t' aftë me ruejtë vehten e me pshtue Perandorin në rrezik), paguejshim na pashpirtënìn e diplomacìs europjane e cilla, e verbënueme nga megalomanija e te dashtunve të vet, nuk e mërte parasyesh se në këtë qerdhe grêthash të përbame nga shumica e Ball-

kanasve, paqi mund të sigurohej vetëm me drejtësì në rradhën e parë, e mandej me dorë të fortë në radhën e dytë.

Tuej mungue pamja e nji kati epruer e të frymzuem prej njerzìs, u krijue nji gjendje nga e cilla plasi shkëndija që i dha zjarmin botës. E Shqipnija ra theror i pashpirtënisë dhe i gabimeve.

Ishim, pra. në këtë gjendje, e në katundin Borsh, si në gjithë katundet e tjerë, u mbajshin mbledhje prej popullit për me e gjetë mënyrën e shpëtimit nga kërdija e anmiqvet. Mbi fëtyrën e të gjithve këndohej dishiri i luftës me burrnì, vëndimi me ra mbi fushën e nderit e jo me u dorzue ligësisht.

Nji plak i thinjun dhe i shkuem nga mosha, aq sa ai thote se kishte hjekë dorë nga njehja e vjetvet, por me gjithë ket burrë i zgjuet e i ponisun për nderin e urtìn e tij, mori fjalën dhe ndërmjet heshtjes së të gjithve foli kështu:

— Katundi i ynë âsht në rrezik të madh! çetat greke kanë mbrrijtë deri té fusha e Tatzatit e po maten me hypë në malet t' ona. Nga të gjithë anët po vjen tue u-shtërngue rrethi kundër nèsh e nga ana e detit âsht pa nji anije e vogël lufte t' anmiqvet t' onë. Këta na kanë çue fjalë se duhet që t' u dorzohemi për në kjoftë se duem të shpëtojmë prej shfarosjes, dhe na kánë dhanë nji kohë të shkurtë që t' u japim gjegje.

Tjetër fjalë nuk shtoj plaku dhe trishtimi i a mori gojën; e të gjithë rrijshin kokë unjun, me ballë të rrudhun, me sy që qitshin shkëndija dhe në heshtje: në ftyrën e të gjithve këndohej, si në nji libër, vendimi i pa-parkulshëm se dojshin të gjithë me vdekë

për lirìn e Kombit dhe për nderin e vatrës shqiptarë.

Heshtjen e preu nji burrë shtatgjatë, i thatë, bojë grunit me dy sy shqiponje e me shprehje të matun por të prëhtë si nji thikë prej çelnikut të mirë: shembullonte luftëtarin e moçëm shqipëtar me gjuhën dhe me trupin.

Ky burrë, të cillit nuk i dridhej kurr syni kundrejt rrezikut, dolli në mes të rrethit të kuvendit dhe tha:

— Or pleqë të nderueshëm dhe ju or shokë! Anmikun e kemi té praku i derës së shtëpìs e pra, nuk âsht koha e bisedimevet por e veprimevet për me mbrojtë lirìn t' onë, vetsundimin t' onë që janë leçitun, tashti pak muej ma parë, në Vlonë pas disa shekujsh vuejtjesh, trimnije dhe martirizimi. Nè na kàn lëshue njerzit por duhet që të kemi besim te Zoti që i mbron të drejtat t' ona të shêjta dhe qi ka me na dhanë fuqì për me dijtë me vdekë me ndér, ashtu si i ka hije Kombit Shqiptar. Prej këtij çasti, un e shof vehten t' eme dhe familjen t'eme pa kurrgjâ ma, e po shkoj në shpì t' eme për me e djegë dhe vatrën t' eme un po e shuej për ndèr t' Atdheut t' onë. Për së shpejti keni me pâ tymin dhe flakët, por prej atij tymi e prej atyne ftakëve ka me dalë mâ tepër i shndritshëm dhe i lumtun flamuri kuq e zi, i përjetshëm, i pa përkulshëm si Fati i Kombit Shqiptar!

Mbas pak, u pâ se tymi e flaka e tutëlshin shtëpin e Sulo Toto-s, i cilli u jepte shembull shokëvet për me i a mbyllë shtegun çdo dobësije e për mos me i lanë anmikut frytat e djersës shqiptare.

Bujarija, burrnija dhe atdhetarizma e Sulo Totos u-ndoqën nga të gjithë.

Katundi Borsh luftoi tre muaj rresht me krah fatosash kundër çetave greke, të cillat u përbajshin nga ushtarë të zgjëdhun dhe t' organizuem si tuba vullndetarësh të popullit për me rrejtë botën. Në fund, u sosën fyshekët dhe nga kjo mungesë dhe nga shkaku se Grekët ishin shum ma tepër se t' onët, banuesit e Borshit u-tërhoqën dhe Borshi, si katërqind katunde të tjerë të Toskënìs, u shkel nga i hueji i urrejtun.

Atdhetarët trima dhe të pa lodhshëm, që kot kishin luftue si luanët prej paturpënisë së *europës së qytetnueme.* u-mbështollën në rrethet e Vlonës bashkë me familjet e veta.

Atje, nën strehën e vetun t' ullinjve, të harruem a të pa njoftun nga të gjithë, pa ndihmën e kërkuejt, as të vllazënve të vet, (mbasi edhe këta u ndodhshin në gjëndje tepër të vështirë) shumë. vdiqën prej unit e nga vuejtje të ndryshme. Mjaft me thanë se, për me rrejtë dhimbjet e barkut, disa nxirshin prej tokës kërtollat e mbjelluna si farë dhe i hajshin tuej pjekun në zjarrë.

Por hylli i fatosavet dhe i martirvet shpiptarë nuk ishte shdukun, e Borshi, pas veprimtarís qindruese të banuesve të vet të shpëtuem, lindi përsëri mbi kodrina të blerta me shtëpi të bukura, të pastra, të lumtuna e të qeta; e ato kqyrin detin me besim pse flamuri, Kuq e Zi, me shqiponjën e Skenderbeut âsht i pa-prekshëm dhe e ruejnë dhe e mprojnë gërmadhat e katundit të vjetër që janë nji trashigim qortuës e mësimtar që – si të gjitha rrënimet të bame nga të huejt – u thonë Shhiptarvet:

— Paq e Bashkim! Punë e Drejtësì.

III.

FAMILJA

Përgjithsisht – pas nji vrojtimi të natyrshëm dhe të veçantë të racës s' onë – nëpër familje na, kapim majat mâ të nalta të Fés e t' Atdheut, ashtu si ngjan pranë gjithë popujvet të shëndoshtë.

Kryetar' i familjes, kur kjo nuk âsht e largueme nga doket shqiptare, âsht kryekëput nji Mbret në shtëpí të vet. Por të bajmë këtë vrejtje: Prindi dhe Mbreti i lirtë, âsht kryefisi i gjakut e prandaj, nipët e quejnë «Babë» ndërsa prindin e vet e quejnë me emnin e pakzimit ose të lindjes deri sa që t' i vijnë rradha të jetë kryetari i shtëpis e at-herë kan me e quejtë «Babë». Gjithashtu ngjan edhe për gratë, mbasi grueja ma e moçme rrin në krye të familjes dhe quhet «Nanë» në vënd të nanës së vërtetë.

Kanuni i Lek Dukagjinit i ka caktuem nëpër brezat e disa shekujve dhe i ka futun në gjakun t' onë disa sisteme çelniku.

Grueja që shkel kunorën vritet. Ai që përfaqëson familjen (stërgjyshi, gjyshi ose prindi a, në mungesë të njënit nga këta, vllau mâ i madh a kushrini ma i moçëm, i dërgon fyshekun vrasësit me këto fjalë:

«Të lumtë krahu»

Ka mâ : grueja që vjedh përzahet prej shtëpije.

Si po shofim, populli i ynë ka nji ndjesì dhe nji kuptim të epërm të bujarìs dhe të zânit të dlirë të *derës*, që mbahet naltë me frymzimet që dalin prej Perendìs e që, edhe në paçin ndonji herë disa teprime, nuk largohen kurr prej qellimit të së mirës së paprekëshme të brumit të qytetnimit që shfaqjen e epërme e ka në familjen.

Po të mos kishte psuem kjo Shqipni, e mjerë, të gjitha salvimet që na tregon historija, e po të mos kishte vuejtun sa e sa kërdi e shkatërrime, sod do të xënte vendin e parë në historìn e qytetnimit europian mbasi themeli i qindresës së saj ngeli gjithmonë në shëndoshtësinë e familjes, sidomos në malet që ruejnë dhe mbrojnë me dashtunì dhe zmirë doket e moçme dhe të gjitha ato që trajtojnë ligjë të daluna nga gojëdhana shekullore e që masandej janë përmbledhun dhe të urdhnuem me anën e Kanunit të Lek Dukagjinit.

Këndojmë në paragrafin 697 po të kanunit se: «katërqind zjarmesh me u-dâ Shqiptari, aj as merr as ep, d. m. th. nuk ban krushqi».

Ky urdhnim, që ndërmjet shum fisesh të maleve t' ona, nderohet rreptësisht edhe sot, pas shekujsh (tuej qenë se ka nji jetë mâ të moçme se Kanuni), lidhet jo vetëm me instinktin ose prirjen e racës por edhe me besimin, me vullnetin e hekurt me ruejtë familjen në nji ajr të pastërt dhe pa njolla, të çdo natyre kto kjofshin. E prandaj, kemi në Shqipni shtëpì që përmbledhin familje disa brezash që rrojnë rreth njij vatre në vllaznì të plotë e që dahen në trupa të

ndryshëm vetëm kur qillon nji ndërhymje arsyjesh ekonomike e financiare që i kundërshtojnë vijimit të bashkërrojtjes së bame shumë të vështirë.

E vërtetë âsht se kuptimi i familjes i urdhnón grues nji bindje të plotë kundrejt burrit - tue e bâ shtëpìn nji ishull paqe dhe dishipline të fortë - por nga ana tjetër, e rrethón gruen me nji nderim që në dukje paraqitet si nji zmirë fanatike dhe orientale, por landërisht nuk âsht tjetër veçse nderimi që i duhet fisit dhe derës së shtëpìs. Prandaj, burri do t' u japë llogari prindëvet të grues ose familjes burrimtare të saj për çdo dam që mund t' i bahet grues, kurse ata janë përgjegjës për çdo shnderim që ajo mund t' i sjellij a t' i shkaktojë burrit. Në fund vrejmë, po me krenì, se kur nji grue pson nji përdhunì ose nji shnderim a nji padrejtësì tjetër dhe ajo ndodhet pa mprojtje, at-herë ndërhyn fisi mbarë i vendit për me çue nderin ose të drejtën në vend dhe me ndeshkue njerzit që kan harrue doket dhe moralin e Kombit të caktuem në Kanun dhe në gojëdhanat.

Mâ tepër se sundimtarvet të Shqipnìs un u a besoj arsimtarve detyrën e shejtë që t' a naltësojnë familjen pse ajo i ka falë dhe po i falë Atdheut fatosa dhe martirë ; pse âsht familja që mundet me na sigurue, përgjithmonë, nji vend në historìn e dheut e mundet me na mbajtë në çdo kohë krenarë të kombit t' onë !

PËR GJINÌN

Nji plak i hijshëm dhe simpathik prej ftyrës së tii t' ambël dhe të ndershme, e tërhoqi, nji ditë

mrave e nuk mundeni me e marrë vesht randësìn e disa dokeve që na malsorët, besnikë të vendit e të shembullit të të parve t, onë, i nderojmë me tanë shpirtin t' onë. Na arsyjtojmë mâ tepër me zêmrën se me trù! Po t' a kisha marrë shumën që më jepshin shokët dhe dashamirët, sot ti nuk do të më kishe pa tuej ruejtë lopët e tuej bâ rojtarin, por, or burrë, do t'a kishe damtue randë familjen t'eme, pse njerz të huej për derën t' onë do të kishin shkelun kambën mbi tokën e familjes, do të kishin banuem në shtëpì, mur me murë. At-herë gratë e shtëpis, qi munden me u-shfaqë vetëm burravet të gjinìs, nuk do të kishim pasë kurr mâ lirìn me u-largue prej vatrës e me dalë n' oborr ose në kopësht. Shtëpija e eme do t' u kishte bâ si nji burg për motra, mbesa, dhe kunata. Dhe at-herë mund të kishte ngjâ edhe kush e din se ç' ka. Prandaj deshta mâ tepër me ra flij vetë!

NJI PENELOPE SHQIPTARE

Tash disa vjet nji Ymer Aga prej qarkut të Gjinokastrës, i paditun nga disa anmiqë për vrasje dhe lëvizje të rrezikëshme, u-dënue prej turkut me burgimin e përjetshëm. E ai i u-shtrue fatit pse dinte se anmiqt e tij ishin të fortë dhe të pa-përkulshëm; kështu që, mbasi u-bind se prej burgut nuk do të kishte dalun kurr i gjallë, i çoi fjalë grues së ré dhe të bukurë se, e lente të lirë me u-shkunorizue dhe me u-martue prap, tue mos dishrue me e mbajtë në nji gjëndje të vështirë, të randë dhe pa shpresa.

U-qetsue pra dhe, për me kalue kohën, filloi me shti në punë zotsìn e veçantë që kishte në shpjegimet e andrravet; po endè me të shpejtë i dolli zâni aq fort sa i mrrijti ne vesh edhe Valiut. E ky këtu, tue pas pâ nji natë nji andërr shumë të keqe që e kishte bâ me ra në mendime, dërgoi me e marrë nga burgu Ymer Agën që t' i a shpjegonte andrën pà pritesë e pà frigë.

I ndihmoi rasti të burgosunit dhe shpjegimet si edhe parashikimet e tija, pas nji kohe të shkurtë u-panë me vend dhe Ymer Agës i u-forcue zani dhe gadi u-bâ si profit ndërmjet asaj populisije të mjerueme të burgosunish e të vajtueshëm si për lirìn e humbun ashtu dhe për padijen. Valiu e kishte pasë marrë në simpathi të madhe dhe kishte pasë fillue me e dashtë pse u-bind se Ymeri ma tepër se nieri i rrezikshëm ishte nji burrë fatzi; dhe dha urdhën që rojtarët t' a kqyrshin, t' i ndihmojshin edhe të jepshin mbi të çdo lajm që mund t' i interesonte Valiut.

Nji ditë u-paraqit në Saraj nëpunsi i burgut dhe plot trishtim i tha valiut;

— Ymer Aga, o Pashë, ka dy ditë që nuk flen, nku ushqehet e nuk flet mâ me kërkënd!

Valiu me nji herë dha urdhën që t' i a çojshin në Saraj të njerin Aga, e ky tha:

— Kam pa n' andërr se ime shoqe, e cilla më ka qindrue besnike (sado që e kam pasë lanë të lirë me u-shkunorizue dhe me u-martue prap) po tash u-shtërrngue prej familjes së vet që të martohet prap e se nuk ka muejtë me qindrue mâ tepër kundër përdhunìs së gjinìs. Pra, këto ditë martohet! Kam pâ n'andërr se ajo grue, e cilla vijon me më dashtu-

vrêjtjen e nji mikut t' em që me dashtunì u-mundue me mbledhë landë për këto fleta. E kështu ai muejti me marrë vesht se, për çashtje nderi, plaku, në moshën e ré, kishte pasë vramun nji shok dhe se, pas vrasjes, u-shtërrngue me i lanë malet dhe me u-ulë në Shkodër. Po i a leshojmë atij fjalën :

— Familja e shoqit të vramë prej mejet nuk muejti me e pranue se m' u-desht me doemos me e vra atë njerì pa e turpnuem shtëpìn t' eme, far e fis. Por at-herë, tuej bâ nji veprim me kalorsì dhe deri diku me drejtësì, më lajmëroi se po m' a falte gjakun, me detyrim që t' u largojsha e që të shkojshe larg shtëpìs s' eme, tue kenë se, po të kishjem vazhdue me banue në katund, me pranìn t' eme i kishjem kujtue asaj familje gjakun e derdhun dhe të pamarrun. Ju e dijni se ç' urdhnon Kanuni i ynë. E at-herë vendosa me e shitë mallin t' em e me kapë rrugën e mërgimit, mbasi për mue, si për çdo malsor, âsht mërgim me u-ulë prej maleve t' ona.

Plaku u-ndal pak, e qiti nji shortim e mbasandaj vijoi :

— Shokët dhe dashamirët, për mallin t' em po më jepshin katërqind qese por un u-kënaqa vetëm me katërdhetë dhe të pagueshme me nga dy qese në vjetë, tue i a shitë mallin t' em gjinìs me të cillën kam pasë rrojtun në nji zjarm.

Plaku u-kujtue se bashk-folësi po e ndigjonte me vrejtje të madhe dhe me nji farë çudije, dhe se tregonte si nji mos-besim ; i u-rrudh balli dhe me zâ të rreptë përfundoi :

— Ju, or qytetas, sidomos kur keni ndejë pak kohë në tokë të huej, të gjitha punët i çmoni pas nu-

nue si në ditën e parë të martesës, tash po e mer nji tjetër burrë me dishprimin e atij që shkon në litar....

Valiu ndjeu pikllim në zemër, telegrafojë në Stamboll për faljen e tij dhe e liroi.

Ymer Aga mbrrijti në katund po n' at çast kur prej oborrit të shtëpìs atnore te grues nisej krushqija me nusen.

As kush nuk e njofti pse ishte i veshun keqas, i maruem dhe me nji mjekërr të gjatë; i u-afrue nuses mbi kalë tuej i largue njerzit pranë saj me disa shtytje që dinte me dhanë, Ymer Aga me zâ të madh, tuej kapë kalin prej frenit, i tha nuses:

— A kishe me e njoftë ti, moj zonjë, burrin t' and Ymer Agën?

E grueja e prekun prej atij zani dhe prej pamjes s' atij burri në të cillën ushtonte guximi, u-gjegj:

— Po, kishe me e njoftë nga nji njollë e madhe sa nji mexhide që kishte mbi sisën e majtë.

At-herë Ymer Aga me shpejtì e zbuloi gjoksin dhe grueja j' u-drejtue si burrneshë krushqëvet:

— E kam gjetun prap burrin që më kishte dhanë fati, e ju, Zotnì, mund të ktheheni në shtëpijat t' ueja:

Udha e mbarë ju qoftë.

Mbas këtyne fjalve zbriti prej kalit dhe bashkë me Ymer Agën u-nis për në vatrën e vet.

BURRNESHA E MATIT

Sali Bako, nga Gurra e Madhe e Matit, më 1902 e kishte pasë martuem motrën e vet Shatule me nji Hysen Zari po prej atij Katundi. E nji ditë që

shkoi me i ba vizitë motrës, disa anmiqë që i kishin vumun pritje aty pari, e vranë.

Kur po e shtijshin në dhé të vramin, Shatulja, në pranì të gjinìs dhe të miqvet, prej vedit e burrnisht kështu u-betue:

— Po të betohem, o vllau i em i dashtun se nuk ka me kalue nji javë e gjaksori i yt ka me ardhë këtu për me fjetë pranë teje, ose un kam me hy po në këtë tokë ku po mbylle ti.

E burrnesha u-vesh si mashkull, rroki pushkën e, para se të mbaronte java, e dërgoi vrarësin me fjetë gjumin e math dhe të gjithmonshëm pranë vllaut të vet.

PËR NJI ELENË TË DYTË

Tash shum vjet, në Frashër, familjet mâ të mbëdhaja ishin Panollarët dhe Nakollarët e ndërmjet kty-ne mbretnonte nji anmiqsì e ashpër, e gjakshme dhe e pa-pajtuëshme, pas së cillës dukej se të dy shtëpitë do të u-shfarojshin për së shpejti bashkë me far' e fis.

Por disa miq të përbashkët muejtën me fejuem nji gocë të Nakollarve me nji trim të Panollarve; ma vonë, të parët deshtën me i u-shmangë martesës pse i fejuemi ishte dobësue financiarisht pse kishte humbë nji kapital të madh në nji tregtì të përfunduem keqas.

Të dyja familjet u kqyrëshin si qej të tërbuem dhe u kërcënoishin me armë; po dukej se prej nji dite në tjetrën do të filllojshin prap me u-vra me nji

gjak derdhje të pa shembull, mbasi njena shpi kishte partì të madhe në Kolonjë, dhe tjetra në Skrapar.

Goca e shkretë ishte gati me bâ çdo flij e me hjekë dorë prej çdo martese, ishte gati me ndejë në shtëpi të vet për tanë jetën, mjaft qi të mos derdhej gjak. Por ndërmjetsija paqësore e gjiinijve dhe të miqve të ndershëm e bujarë, patën nji përfundim të mirë: goca u-martue me të fejuemin, e ndërmjet dy familjevet u vendosë paqi pse ndërmjetsit vepruen në mënyrë qi askush të mos paraqitej si fituës ose si i mundun.

Por ngjarja ka randësi ma shum për hollësinë që vijon:

Tue qenë se i fejuemi ka pasë, posë sejmenvet të huej, tre vëllazën dhe dhetë kushrinj që ishin gati me vdekë të gjithë për nderin dhe emnin e derës, shumë zonja të mira, të shtytuna nga njerzija, i luteshin zonjës plakë të shtëpis së Panollarve për me u-marë vesht me të mirë që të mos derdhej gjak. Por ajo burrneshë, mama e katër djelmve dhe teze e dhet djelmve të tjerë kushrinj, lutjeve të nxehta u gjegjej gjithmonë me kto fjalë:

— Të vdesim të gjithë, po, se për nderin e shtëpìs nuk del gjak, por qumësht!

NDERI SHQIPTAR

Në kohën e fundit të sundimit Otoman, nji ditë nji patrullë kalorësh e përbame prej nji tetari e dy ushtarësh ishte n' udhtim për në Leskovik: njeni nga ushtarët ishte shqiptar.

Kur patrulla mbrrijti në krojin e Dobrushit pranë Peshtanit, graduati turk vrejti se po mbushte ujë nji grue e rè dhe shumë e bukur, i u-afrue krojit gjoja për me i dhanë me pië kalit dhe deshti me shtrî nji dorë mbi kokën e grues, por kjo u-largue me njiherë me neveritje.

Ushtari shqiptar e ndieu nat çast se sa e vërtetë âsht fjala e moçme se, gjaku nuk bahet kurr ujë dhe i tha grues:

— Mos u-tremb moj nuse, se ti je nji motër e eme.

Mandej e gërgau kalin, i u vërsul graduatit, dhe me shpatën i ra në kokë, e plagosi randë dhe i tha:

— Me të vërtetë jemi shokë por nderi shqiptar ban mâ tepër se shoqnija ushtarake. Sjelljen t' ande un nuk do të t' a kisha falë kurrë edhe sikur t' ishte kenë kjo nuse grueja e nji anmikut t' em.

Kalorsi trim i siguroi grues rrugën e shpëtimit e mandej me armë e me kalë dolli në malet e lirìs.

GJAK MARRJE BURRNESHASH

Në katundin Rrexhin, të Kurveleshit nji Rakip Kadna vrau Ram Kivanin i cilli ka lanë pas vedit gruen e ré dhe shtatzanun prej pak muajsh.

Kjo lindi nji gocë së cillës i a njiten emnin Elmaze e cilla që në moshën shtatmbëdhjet vjeç, u-martue me nji Ram Plaka prej katundit Guzmar.

Tuej qenë se vonohej tepër gjakmarrja për babën, ajo, tre vjet pas martesës, vendosi që të xante vendin e burrave kështu që filloi me xanë pritje mbi

nji rrugë që çonte në Gjinokastër e nga e cilla do të kalonte gjaksori.

Tuej ndejë qetësisht mbi nji gur, ajo tregohej si nji grue që qep, qindis ose arnon dhe pritëte dita me ditë me durim të madh vrasësin e prindit.

Në fund, pas shum ditësh, u-duk jo Rakipi por nji vlla i tij, e me qenë se gjak-marrja mund t' ushtrohet mbi çdo mashkull të shtëpis në gjak, ajo u-çue në kambë, i u-afrua anmikut, e përshëndeti me shum njerzì masandaj i tha :

— Mâ mirë do të më kishte ardhë me u-pâ me vllaun t' and Rakipin, për me i kërkue dhe me i marrë gjakun e atit t' im por mbasi kaluen ma tepër se njizet vjet dhe mâ nuk mundem me pritë, un gjakun e marr prej tejet !

Rroku nji revolver që e kishte të mshefun nën nji brez të qindisun dhe e shprazi pesë herë mbi gjoksin e anmikut, tue e shtrî për dhé të vdekun.

SOLIDARSÌ PËR NDERIN

Jemi në shkodër, pak vjet ma parë që Shqipnija të lirohet prej Otomanit.

Për në rrugën që sot quhet Rruga e Skënderbeut po shkon nji grue që, sado e mbulueme, nga trajta e hollë, ecja e shpejtë, paraqitet shumë tërhjekëse.

Ajo asht nji zojushë Katolike e, dy oficierë turq menjiherë ì vihen mbrapa, i afrohen dhe e kapin njeni për nji krah dhe i dyti për tjetrin. Por goca i a pëlcet me gërthime që tërheqin vrejtjen e nji burri Muhamedan, me moshë mesatare, e që rastësisht

kalon aty pari. Goca i drejtòn zanin atij e me disprim i thotë :

— Në dorë e në besë t' ande or burrë !

Ai me të shpejtë afrohet, rrokë revolverin, i vret të dy oficierët dhe e shtin gocën në nji oborr aty afër dhe mandej ikë edhe ai vetë prej nji shpije në tjetër, nga nji oborr në tjetrin, jashtë qytetit dhe duel në mal.

VIRGJINESHAT E NDERIT

Me 1912, kur Ballkanasit u-shtijshin si lirimtarë të popujve të sunduem prej Turkìs për me i a mshefë botës unin e tokës dhe të mallit të huej, sidomos në dam të Shqiptarvet, - u-pa edhe njiherë se slavi dhe greku ushqejshin shpresën e shfarimit të Kombit t' onë.

Ndihma e dhanun bujarisht prej Shqiptarvet të gënjyem nga premtimet e tyne, jo vetëm se âsht harrue por shkaktoi mos mirë-njoftjen mâ të zezë, kështu qi, mbasi turqit u-muejtën në Kumanovë, Serbët i u-vërviten popullsis shqiptare me hekurin dhe me zjarmin.

Dihet se mizorinat që kan krye grekë e serbë në Shqipni janë dishka që mbeten në historì për me i a qitë faqen e zezë njerzimit dhe me u a zbardhë faqen popullsive mâ t' egra të çdo kohe e të çdo vendi.

Dishka âsht diftue në disa monografi por ato kanë qenë fjalë dhe zane në shkretnì të krijueme nga propaganda frënge e ruse në dobì të sllavëvet dhe nuk gjetën asnji kundërshtim pse përgiithsisht shtypi

i botës ngeli i ftoftë, kur nuk mashtrue paturpësisht prej gënjeshtravet për me folun të kundërtën.

Nji malsuer prej Kosovës, analfabet por shum i squet, m' a tregonte në këtë mënyrë tragjedìn e tmershme :

— Nji zâ tmerimi dhe dishprimi jehonte në çdo qoshe të Shqipnìs kështu që drìdhej prej frigës edhe fëmija në barkun e nanës ! Po, ishte ngadhnjimi i Mbretnis së vdekjes !.

Kur ushtritë serbe, që mbi majën e bajonetavet çojshin koka dhe zêmra shqiptarësh, mbrrijtën n' Opaje (kah lindja e Prizrendit,) tuej bâ kërdì, tuej djegë e pjekë, njizet e tetë goca nga Zgatari e Brodosani, për mos me ra në dorë të ordhivet t' egra sllave e për mos me humbë nderin dhe lirìn u mbështullën rreth njij pusi e njena pas tjetrës u hudhën n' ujë me kokë tëposhtë.

Pusi u-ba me nji herë si nji vorr dhe u-mbush me kufomat fisnike e të shêjta të virgjineshavet kosovare.

Katër gocat e fundit muejtën me u-futë n' ujë vetëm me kokën deri në brez pse pusi ishte krejt i mbushun !

Shumë gra të tjera n' ato ditë të zeza e kanë ndjekë shembullin e motravet të Opajës e ndërmjet të shumtave kufizohemi me kujtimin e adhurueshëm të pesë nuseve të Rohovës (Pejës) të cillat, mbasi u kanë ndihmue burravet në luftim, kur trimnija nuk muejti me fitue mbi numrin, deshtën me shpëtue prej robnís e prej shnderimit, edhe ato tue u-mbytë në pusin e katundit.

KOMBËSIJA MBI BESIMET

Ky asht diftimi pikllues i njij frati françiskan që u ndodh në ngjarjen :

Asht vjeta 1912 dhe jemi në Bratosh (Shkodër). Perandorija Otomane po e jep shpirtin në Shqipnì, por Turqit nuk e ndiejnë se po afrohet ora e zezë për tâ, as Shqiptarët shpresojnë se për së shpejti mundet me marrë fund tragjedija kombëtare e tyne. Por sidomos Turqit nuk e besojnë se kaq shpejt ka me perendue hylli i tyne në vendin t'onë e pra ushtrija kujton se mundet me ushtrue disa guxime kundër popullsis shqiptare, due me thanë me plaçkitë shtëpit dhe kapë me përdhunì gratë e bukura ku nuk ka burra që t'i mprojnë.

Pra, në Bratosh, nji ditë, disa kryengritës katolikë po shofin se, tue u-tërhjekë nga nji kodër për me shkue në nji tjetër mâ të përshtatshme për mbrojtjen, disa ushtarë turq duen me grabitë gratë musulmane të reja të katundit. Ndonjeni gërthet :

— Po na shnderojnë turqit qi po grabisin gra shqiptare !

At-herë të gjithë si nji nieri i vetun, pa marrëveshtje, pa pritun urdhën, në vend se me u tërhjekë si pas vendimit të dhanun nga udhëheqsit, i vërviten ushtrìs turke dhe me trimnìn e dishprimit e fitojnë luftën kundër numrit mâ të madh të Osmanllivet dhe i qesin prej katundit guximtarët.

Ka të vdekun dhe të plagosun, por, puna nuk ka randësì mbasi gra shqiptare janë shpëtue prej shnderimit. Por . . . janë gra musulmane dhe u shpëtuen me trimnin e disa katolikve ? Jo ! Shiptarët kanë shpëtuem, nderin shqiptar.

VIRGJINESHA E MIRDITËS

Kjo ngjarje ndodhi tash pak vjet e prandaj duhet që emnat t' i mshefim.

Nji gocë e bukur e katundit X në Mirditë ishte kenë fejue me nji trim të njij dere të mirë; por nji djélë tjetër e dishronte edhe ai atë gocë e kur ajo shkonte në pyllë për me pré dru, ai i vihej mbrapa edhe i lutej që të mos martohej siç i urdhnonte familja por të shkonte grue në shtëpi të tij ose të ikte me të po të kishte frigë mos me i u bindë familjes së vetë.

Ajo gjegjej gjithmonë me idhnim dhe me vendim të premë:

— Jam gati mâ parë me vdekë se me i sjellë shnderim shtëpìjs s' eme dhe gjinìs.

Djali nji ditë prej ditësh, i thotë asaj:

— Qoftë si ti thue! Por nuk ke me kenë kurr' e të fejuemit t' and!

Dhe i a hyn veprës së vet të zezë, e prandaj e përhap shpifjen se ajo gocë kishte pasë ra me të, se pra ishte e dashtuna e tij, që kështu i fejuemi t' a lente dhe ai të martohëj me të.

Kjo fjalë, si të gjitha shpifjet e këtij dheu, upërhapë me njiherë dhe u bâ mall i tanë popullit, kështu që prindi i djalit mori vehte disa burra të gjinìs, shkoi në shtëpì të prindit të gocës dhe i tha:

— Po ndigjoni, or burra: fati e ka pasë caktuem se na nuk ishim të shënjuem për krushqi pse ajo qi do të bashkonte familjet t' ona ra në gojë të botës.

At-herë, banë kuvend burrat e dy anëvet nën kryesin e bajraktarit dhe u vendos se goca ishte për

t' u vdeksuem si mbas Kanunit. U thirr edhe goca dhe bajraktari i tha pa asnji mëshirë :

— Ti, moj vajzë fatzezë, e ke çue turpin në dyert e shtëpìs dhe të gjinìs s' ate dhe i a ke nxi faqen Mirditës mbarë ! A je penduem për punën e keqe që ke kryem dhe a ke gjâ për të thanë si fjalë të fundit?

Goca me qëtësì dhe me kryenaltësì u-gjegj :

— Të gjithë, or ju që më ndigjoni, të më gjykoni me drejtësì : Po ju baj bé për at Zot para të cillit un tashti do të paraqitem, se fjalët që janë përhapun mbi nderin t' em janë nji shpifje e pa-ndërgjegjëshme. Un jam tue ju lanë juve si porosì të shêjtë detyrën me u-sigurue se a jam e pa fajshme ose fajtore !

Mbas këtyne fjalve qiti me shpejtì prej gjinit nji pushkë të shkurtun dhe i ra vedit në zêmër.

N' at mënyrë qi e lypte rasti, janë ba vrôjtimet e duhuna dhe u-pa se goca ishte kenë e virgjin ashtu si ishte lindë ; dhe u-vendos mę zbatue urdhnimet e Kanunit, dua me thanë, vdeksimin e shpifsit, por ky kishte pasë ikun me kohë jashtë Mirditës dhe u-zhduk përgjithmonë.

At-herë, populli u-mjaftue me djegien e shtëpìs, me premjen e lisavet e me qitjen e familjes së tij prej tanë qarkut të Mirditës.

NJI ZONJË E MADHE

Në nji katund të vogël të jugut, tash pak vjet, nji djalë i hijshëm dhe i pasun filloi me pasë marrëdhanie të pa-lejueshme me nji katundare të bukur të martueme me nji vreshtar.

Ky mori vesht punën e zezë, fìlloi me i ndjekë me urtì dashtunorët dhe nji ditë i xu në punën e turpëshme dhe i vrau që të dy me mauzerin.

E ama e atij zotniu, kur e mori vesht shkakun e vrasjes së djalit dhe i mori vesht edhe hollësinat e tragjedìs, i çoi fjalë vrasësit se i a kishte falë gjakun e të birit; por bani edhe mâ tepër, pse nuk e pranoi në shtëpì të vetë kufomën e djalit të vramun prej burrit të shnderuem.

Vrejmë për ndérë të virtytevet shqiptare se djali ka qenë musulman dhe se grueja ka qenë ortodokse.

KY ASHT MISHI I BABËS

Ka jehonë të thellë në zêmrën e popullit shqiptar, nji ndodhinë e cilla âsht e përhapun në tanë Shqipnin dhe tregohet kudo me frymë arsimore, mbassi përputhet plotsisht me psihën shqiptare. Po endè shtojmë se, disa thonë se kjo ndodhinë âsht harape e jo shqiptare por, tue kenë se tregohet si ngjarje e jonë, un po e botoj si shembull i dashtunìs atnore që mbretnon ndër né.

Nji trim që përmendet me emnin Ali, e që nuk ishte kusar ver-e-vërtet, mbassi kishte dalë prej ligjës dhe kishte kapun malet për fisnikì, - nji ditë u-kap prej gjindarmeris.

Valiu kishte pasë kaluem ditë të vështira nga veprimet e Aliut pse ky luftonte të gjitha pa drejtësitë, npronte të vobektit kundra pasanikvet të shtrembët, u delte zot fakirëvet të mëshirueshëm të ngelun pa mprojtje dhe e futëte hundën deri në zyrat qeve-

ritare kundra shpërdorimevet të nëpunsavet. Prandaj kje si nji ditë kremte për Valiun dita e robnimit të kryengritësit. E ai i dha urdhën gjindarmerìs me nxjerrë nga goja e të burgosunit me doemos êmnat e shokvet që ishin të përhapun nëpër male.

I shkreti u torturua pa shpirt por nuk foli kurrgjâ.

At-herë Valiu çoi me marrë nga burgu dy fëmijë të njomë të Aliut e dha urdhën që të torturoheshin edhe ata të pa-fajshëm, në sy të prindit të tyne.

Valiu rrinte në dhomën e torturavet dhe ishte tepër i hidhnuem pse me gjithë se i burgosuni ishte kenë i munduem pa shpirt, nuk kishte qitë as nji nga emnat që ai dishronte me dijtë.

Kur «Xhelati» bani për me shtri dorën e tmershme mbi fëmijt e njomë që u-dridhshin prei frigës, Aliu i a plasi:

— Të ndaleni se po flas!

At-herë Valiu i u vërvit egërsisht:

— Po pse nuk fole mâ parë, o dreq? T'a kanë nxi e t'a kanë gjaksue mishin e nuk fole: Po pse kjo?

E Aliu at-herë, me mallëngjim dhe tuej prekë e tuej tregue mishin e vet, u gjegj:

— Ky or pashë, asht mishi i babës, por ai asht mishi i emi e pra ky, nuk më dhimbet por ai m'a ther zëmrën e mundet me më bâ që të qajë e që të vdes pa burrnì! . . .

Valiu prej këtyne fjalvet ktheu në qarkun e njerzvet dhe e fali fajtorin tue i marrë besën për mbi fëmijt se do të rronte dhe do të kqyrte qetësisht punët e veta.

IV

BESË DHE BURRNI

Po ç' asht kjo *Besë* me të cilën mburret populli i ynë?

Kalorsit e kohës së moçme — të cillët njerzvet të tashëm përgjithsisht mund t' u paraqiten si idealistë ose si anormalë — e jepshin jetën për mos me i u shmangë njij betimi; sot kanë ngelun dishka prej atyne virtyteve, vetëm nëpër rradhët e ushtarvet të brumit të moçëm.

Në shkojshit përtej, do të bini në kurtha shumë të rrezikshme.

Besa âsht nji lidhje e shprehun nëpër nji betim me trajtë të naltë, por nënkuptohet disa herë, edhe pa shprehje dhe pa betim. Pra âsht nji lidhje morale, e cilla përmban të drejta dhe detyra që burojnë nga nji ndodhje.

Dy urdhnime të Kanunit të Lek Dukagjinit, që meritojnë me u-gërmue mbi rrasa mermerit, na japin vijat e përgjithshme të parimevet që themelojnë *Besën*, por që masandej, nëpër zhvillimet e jetës së popullit, gjatë nji kohe jo të shkurtën, trajtuen edhe

dishka si nji jurisprudencë, e cilla kaloi brez mbas brezit në ndërgjegjen e popullit si nji dijtunì jurore.

Paragrafi 602 i leçit Kombit se «shtëpija e shqiptarit âsht' e Zotit dhe e mikut», e mandej cakton me paragrafin 642 se: «Po të ra në dorë kush edhe tuj t' a xanë vetëm emnin: «Jam miku i njatij» edhe pa të pasë kenë kurr te dera, po e ngau kush, të jet mik në derë e ftyra t' u vrugsue». - E kjo tregon se *Besa*, mundet me hy në veprim edhe pa shprehje ose edhe pa vullnetin t' onë.

Kur po shkojmë në shtëpì të njenit, cillit do kjoftë, na po hyjmë në *Besën* e tij. Ai bahet përgjegjës për nè deri sa të jemi miqt (mysafirët) e tij.

Miku mundet me pasë vleftjen dhe trimnìn e njij ushtrije, por, me gjithë këtë, ai do të qindrojë nen mbrojtjen e familjes që e ka marrë pranë vatrës së vetë ose i ka dhanë lejë me kaluë rrethin e shtëpìs, ose në çdo mënyrë tjetër, tregohet si në dorë t' onë.

N' udhtim e sipër, kur na përcjellë rrogtari a pjestari i njij shtëpije, jemi në *Besë* të kësaj shtepije.

Ka ngja disa herë se ka mjaftue me pasë në dorë shkopin e fratit për me tregue se sjellësi i shkopit ishte në *Besë* të Kishës.

Ka gojëdhana shum të ndritëshme që diftojnë se nuk janë të pakta familjet e shueme ose të qituna jashtë fisit për me pasë shkelun *Besën*, a për mos me pasë veprue që *Besa*, të nderohej.

Besa dhe burrnija shqiptare, tregojnë se nuk mund të levdohen kurr ose, mund të ndigjohen me kënaqsì fjalët e ndyeta a sidoqoftë të randa; e se, kur nevojat e jetës e bajnë të domosdoshme nji mallkim, ky mund të ketë nij shpirtënì të çuditshme, nji

mëveshje mëndafshi të rrallë. Ja për shembull mallkimin: «Të vraftë buka» nuk e ka asnji populI dhe përdoret kundër rrogtarit a mikut të pa besë, kundër trathtarit a njeriut rrenacak. Nji mallkim i tillë, nuk përmban ndonji të shame që vret veshin, por tregon se populli i ynë, me nji hollësì mendore të admiruëshme dënon me vdekje njeriun trathtár ase gënjeshtár pse e vdeksón me atë bukë që âsht dhurata mâ e mira e Perëndis për jetën fizike të botës

Për njerzit që meritojnë vdekjen prej bukës, kur nuk ka shkak që të përzehen prej tokës së fisit me Kanun, mallkimi pletsohet shum herë me thanien: «Asht nji shtëpì e pa besë». E me fjalë të tilla, thuhet se ai njeri që ka *besë*, edhe po të jetë vrasës ose vjedhës, mundet me hjekë dorë prej gjakut a nga malli i huej po t' a lidhim me *Besën* se ketë punë ose tjetrën nuk ka me e bâ kurrsesì. Shkurt, edhe në ndërgjegjen e keq-basit, kur nuk âsht i prishun a i shrodhitun deri sa të mos e ndiejë boshninë dhe akullin e përbuzjes populIore, qì mbetet gjithmonë ne nderimi i *Besës*, që, po të përdoret siç duhet prej ligjuësit a prej administratorit të mirë, mund të ketë si pas sjelljes kthimin e nji të keqi na rrugën e të nderëshmeve.

Pikërisht për këtë shkak shum herë Sllavë e Grekë - deri në sot anmiq prej disa shekujsh për racën dhe për Shtetin Shqiptar - kanë pshtuem, kur ranë në *Besën* e Shqiptarit.

DHAÇ BESËN!

Për kënduësin në dijeni të ngjarjeve ballkanike e sidomos të mjerimevet që gjetën Sqipnín, nuk âsht punë e vështirë me i diktue emnat që na nuk mund ti përmendim.

Partija Kombtare Shqiptare, me 1920, kishte pasë vëndosun me hjekë prej mezit nji nga të parët që ushqente tepër ambicje në nji tru të vogël dhe në nji zêmër druni e që punonte për me meritue vehtisht mirënjoftjen e anmiqvet të Kombit Shqíptar.

Mbasi u vendos zhdukja e njerîut të rrezikshëm, partija ka pasë nevojë me gjetë mjetet dhe mënyrën; punë kjo që paraqitej jo e lehtë pse ai, tue i ndigjuem ndërgjegjes së vetë të trubullтë dhe të pa-besë, ruhej tepër, me të gjitha mënyrat, e nuk lente që t' i afrohej kush veçse ndonjeni prej besimit mâ të plotë.

Në fund, gjeti nji oficier që kishte miqësí të ngushtë me sherbetorin mâ besnik t' atij, me të vetmin që kishte leje me hy e me dalë prej dhomës së fjetjes, me i pjekë edhe me i çue kafen, me i sjellë, nji gotë ujë, me shkue e me i marrë gjellën jashtë kur ai hante në shtëpí. Po endè, pikërisht mbi natyrën e tij të pa-besë, duhet me kujtue se kur ai ishte në Paris, nuk hante kurr dy herë në nji gjellëtore në nji ditë, e po të këthente ndonji herë në nji gjelltore, nuk pranonte që t' a sherbente kamerieri që e kishte sherbye herën e parë.

Siç thaç, oficeri ishte mik i ngushtë me shërbëtorin pse kishte pasë rast me e shpëtue nga nji vdekje e tmershme dhe e sigurtë. E prandaj e pranoi barren që i ngarkohej dhe shkoi në S., ku rronte n' at kohë

antikombëtari; u poq, befas në dukje, me sherbëtorin besnik, foli me tê për dâmet dhe rreziqet që i kërcënoheshin Shqipnìs, për faj të zotnìs së tij, dhe në fund, i tha se detyra e tij ishte me u ndihmue atdhetarve, me i sherbye Shqipnìs tue bashkpunue për zhdukjen e anmikut te rrezikshëm; shoi në fund se-jo për me pague sherbimet, por se për shpërblim moral dhe për me i a mbrojtë t' ardhmjen - ai do të emnohej pastaj (mbas shdukjes së zotnis) kapiten i gjìndarmerìs dhe do të merrte nji pension me ligjë të posaçme; se, ndërkaq, i jepej me nji herë nji shumë prej njimijë napoljonash, për çdo shpenzim.

Sherbetori besnik ndigjoi me vrêjtje e në heshtje, e mandej tha:

— Un t' a kam borxh jetën, dhe detyrën t' eme po t' a laj në ket minutë pse detyra e eme kishte me kenë me të vrâ që tash, dhe nuk e bàj; por si kamatë të borxhit që të kam pasë, i shtoj heshtjen t' eme rreth këtyne fjalve dhe propozimeve. Ver' e vërtetë âsht se jam nijri i vogël dhe nevojtar, gjith' ashtu, e vërtetë âsht se jam atdhetar edhe vetë, por i dhaç *Besën*, e pra, tue kenë se ai ka *Besën*, t' eme, un nuk mundem kurrsesì t' a vras. Mbasí më tregon se ai punon keq për Shqipnìn t' onë, un do t' i tham se për ket shkak ndahem prej tij e kështu kam me u këthye në shtëpì t' eme, i vorfën si ma par, por me ball të pastër, pse askush ka me muejtë me më paditë si trathtar.

Ofícieri e mori ngrykë, e puthi dhe i kërkoj ndjesë.

MIKU NË BESË

Në dimnin e vjetës 1900 nji grue prej Nikajt (Shkodër) ishte vetëm në shtëpì kur ndigjoi se nga jashtë nji nieri me zâ të nzitun lypte që t'i çilej dera.

Pas dokeve burrnore të malevet, nuk besohet kurr se nji grue mundet me pasë frigë a me drashtë fjalë të këqija për në kjoft se i çilë derën ndokujt tue pritë që të kthejnë robët e shtëpìs. Pra, ajo i çili derën atij që kërkonte strehë.

Nji nijri prej ftyrës së hutueme u derdh në shtëpì dhe i u drejtue zonjës:

— Jam në dorë të Zotit dhe në dorë t' ande.

Grueja pa pritue aspak i u gjegjë burrnisht:

— Kjo shtëpì kurr nuk e ka lëshue mikun dhe për tê e derdhë gjakun!

Mbas këtyne fjalvet e mbylli mire derën.

I strehnuemi i tregoi se kishte pasë bâ shamatë dhe se kishte pasë vramun dy burra të fshatit e se shum njerëz po e ndiqshin për me e vrà.

Ndërkaq, mbrrijtën ndjekësit e prej së jashtmi ndigjohej zâni i tyne qa kërkojshin dorëzimin e vrasësit.

Grueja rroku nji pushkë të gjatë dhe i ftoj ndjekësit me u largue, dhe kur ata nuk ndigjuen, filloi me qitë prej frangjivet të shtëpìs.

Njeni nga turma e jashtme i bërtiti:

— Të plasëshin syt, moj grue! Po a nuk e shef se ti je tue mprojtë gjaksorin, vrasësin e burrit dhe të vllaut t' and?

Por grueja, tue rrokun gjithnji pushkën, e tue i u kërcënue gjindjes së jashtme, u gjegj gati tue ulurue:

— Tash për vlla e për burrë kam *besën* dhe *nderin!* Do t' i marr gjâqet e mia, por jashtë murevet të shtëpìs s' eme!

U bâ nji armë-pushim dhe gjaksorin e muerën në *Besë* të vet ndjekësit tue e përcjellun jashtë qarkut të katundit dhe tuej i lanë kohë që të largohej.

BESNIK DERI KE VDEKJA

Tash disa vjet dhe para se të ikte turkija prej Shqipnìs, në Prevezë e në rrethin e saj ishte i mirënjoftun si pasanik nji Karapano, i cilli kishte pasë marrë në shërbim si besnik edhe trim nji gjinokastrit të quejtun Selman Gjarpri.

Ky i dha zotnìs shumë prova besnikije dhe trimnije kështu që fitoj besimin e tij mâ të plotë.

Nji ditë, Selmani mori urdhën që, me haraba të çonte nji thes me serm në Nartë. N' urën e këtij qyteti, nji çetë kusârësh kishte pasë vumun pritje dhe e ftoi Selmanin me u dorëzue e që të mos u prishte kot. Por ai, me burrnìn e vet dhe pa i u tremë aspak syni, u gjegj:

— Mue më quejnë Selman Gjarpri e mund të më merrni vetëm të vdekun!

Kusarët, tue e njoftun mirë trimnìn e tij dhe tue kenë se u dhimbej me vrâ nji nijri të nioftun për besë dhe për guxim, i u lutën që të dorëzohej, por Selmani me zâ që tregonte vendimin e premë dhe të pa dyshueshëm, u a priti:

— Kur kam hy në sherbim të Karapanos, të gjitha i kam marrë parasysh. Dhe ai më ka paguem deri

për pesëmbëdhet vjetë rresht pikërisht për nji ditë si kio!

Krisi pushka, nji nga kusarët ra i vdekun, por i shkreti Selman u plagos randë dhe, që të mos e xejshin të gjallë, prej harabas u hudh n' ujnat e lumit.

KALORËSÌ MALSORËSH

Idriz Zhuka nga Çidna e Lumës ka qenë i rritun në Dibër e n' Ohër, dhe ka kenë ngjitun në derë te Iljaz Pashë Dibrës, dhe pasi sherbeu të birin e tij Numan Bej Ohrin dhe djemtë e këtij Hamdi dhe Irfan Ohrin, ka ndejtë aty deri në vitin 1895.

Si lumjan i mirë nuk i u nda Lumës dhe nuk e harroi kurre Çidnen ku kishte pasë lé; kështu që, edhe pas martesës, nuk u shkulë prej fshatit. Mbajti derën të hapun nga shkaku i zakoneve e sidomos pse shtëpija e tij rà në ngatrresa gjaqesh, mbassi do të kishte kenë turp i madh për tê dhe familjen të bâhej shkak qi anmiqt të thojshin: «E bâmë me ikë prej fshatit me robë e me vatren».

Të parët e derës së tij kanë qenë burra t' urtë dhe të matun, të cillët kanë rrojtun në miqësì me të gjithë; pra, ngatërresat e Idrizit i a kanë pasun shkaktuem disa kushrijë që i kanë lanë nja tre gjaqe nji mbrenda në fshat dhe dy në fshatra të pellgut të Lumës.

Të zot e gjaqevet ishin nga dyer të forta dhe burra të pushkës me namë, kurse shtëpija e tij kishte rà në duar futash (granish) dhe njerzish të huaj të pajtuem me rrogë. E pra të vajtunat dhe t' ardhunat

ishin bâ shumë të rrezikshme për Idrìzin, që mbeti kështu i penguem të shifte shpesh njerzit e vet në fshat.

Mbasi kishin pasë shkuem nja dy vjetë e sa muej - kohë mbrenda së cillës Idrizi s' kishte muejtë me i pâ fëmitë as me i matarue punët e shtëpìs - i erdhi lajmi se plaka ê shtëpìs ishte shtriem në dyshek, e sëmut randë. Pra i u desht me shkue me doemos në Çidnë për me i marrë uraten s' emës dhe për t' i a mbyllun sytë, punë kjo që âsht nji detyrë e shêjtë për ç' do shqiptar.

Tue kenë se anmiqvet u a merrte mendja se Idrizi me doemos ketë herë do të dukej në fshat, ai, për mes vijash e stigjesh të rahur vetëm prej dhivet, mbrijti në shtëpì të vet shëndosh e pa të keq, dhe nana u ngjallë, e priti me njimijë bekime dhe filloi prap me tregue se gëzimi i a lulëzonte buzët e plasuna.

Lajmi se Idrizi kishte pas ardhun në shtëpì u përhap me nji herë ner miq dhe anmìq pse nepër malsinat të rejat përhapen me shpejtìn e rrëfevet, si t' ishin të lidhuna me telegraf pa tel. Në të tri shtëpijat qi zotnojshin gjaqet filluen me dhanë e me marrë këshilla, me ngrehë dhe me shngrehë pllane mbi pllane për t' i ra Idrizit ditën qi ai do të këthehej në Dibër e n' Ohër; kështu që mendjet mundoheshin me gjetë cilla, vallë, do t' ishte aio ditë.

Por nga ana e Idrizit nuk ndihesh gjâ e pra nuk dukesh as nji shej nisje; dhe miqët që u piqshin me tê nuk kishin gjâ për të thanë, sa do që, edhe sikur të dijshin ndonji send, do të kishin vdekun por nuk do të kishin folun, mbassi kështu u ka hije bu-

rrave shqiptarë me nderë e gjak në faqe.

Por fati lozojar i dha punës befas në krye, pse në nji fshat pak i largët dhe i mënjanuem, nji kushrí i derës së Zhukajvet po martonte të birin. T' a ftonte Idrizin? Keq dhe rrezik! Të mos i baj zâ? ma keq e mâ zi për botën! Nga nji anë lumë, nga ana tjetër përrua. Por puna u nda siç duhej mbassi faqe turpit burrat shqiptarë nuk e peshojnë rrezikun. Pra, derguen edhe e ftuen.

I shkreti Idriz ra në bigë: me shkue a mos me shkue e qysh me shkue? Pas shum këshillimesh nder miq të ngushtë, puna u nda kështu: pikë së pari t' i kerkohet *Besë* anmikut të Çidnes; sa për dy shtëpitë e largëta anmike, nuk u gjet mënyra për me u kerkue Besë e për ato u banë plane rrugëtimi për mos me u ndeshë në tô.

Mbasi u lidh besa me Çidnianin për ket ditë, Idrizi u nis dhe, shtek e pa shtek, mbrrijti shëndosh e mirë ke dera e dasmës. Por aty mbassi pushuen kangët dhe vallet, nisen prap shortimet për me këthye në Çidnë, pse doemos *a*nmiqët do t' a kishin marrë vesht se Idrizi do të këthente në shtëpí të vet.

U peshue puna mirë dhe u ndà me këthye po për atë rrugë që ishte ndjekun në t' ardhëmen, sepse anmiqët, pa dyshim, nuk do të zejshin pritje n' atë rrugë. E pra, natën, u nis Idrizi tue marrë për shok nji nga djelmët e zotit të dasmës, që dinte mirë rrugen dhe shtîgjet si edhe rreziqet.

Drita e mëngjesit i xu mu' në krye të njij fushorje të rrethueme anësh nga kodra të nalta, aty-këtu të mveshuna me pyje. Nja pêsëqind çapa larg, përtej fushës, çilej nji grypëz e thellë, ku pikërisht

ishte kulmi i gjithë rrezikut, aq sa Idrizi edhe shoqi i tij kishin vendosun me e kaluem në mëngjez heret, sa pa u sflukur mjegulla, që të mos u diktojshin prej kodrinave. Por mjerisht, atë ditë pat rà nji mjegull e hollë si *c*ipë dhe fushorja nuk mund të kishte gjâ të mësheftë për kodrinat.

Aty për aty nuk panë ndonji rrezik e prà vendosën me vijue udhëtimin. Por, mbas pak çapash, shoqi i tha Idrizit:

— Idriz, nuk e kena mirë punen: gryka âsht xanë dhe janë të shumtë anmiqët.

Dy korba u rrokën për qiell permbi krye tue e ça erën drejt nga ana e grykës, por, pa arrijtun, fillë mbi varg të kodravet, befas e pa-pritmas, kthyen në të majtë; e kjo i vlefti djalit malsuer, që s' pati mâ nevojë me i prefë syt që të shofi vetë se ç' i pritëte atje, nen hijen e blerinavet. Me synin e shpendit, Idrizi e pa se kishte rà në pritë dhe muejti me numrue edhe anmiqët.

Të gjitha planet e shoshituna ràn n' ujë; gryka mâ u bâ sikúr të mos kishte kenë kurr; nji çap mâ pertej, në shesh të luginës, do t' i çonte që të dy shtegtarët me rrokë për flok vdekjen. Po t' u këthejshin prap? Nuk ishte punë që bahej; Po të merrshin përpjetën e kodravet? Puna do të dilte tepër e gjatë dhe prap se prap rreziku do t' ishte rrezik.

E ndàn se duhesh me xanë majat e kodravet tue kalue për anë, që të delshin mb' at anë të grykës.

Por edhe anmiku nuk të lente dhe, pa pritë vuemjen në zbatim t' Idrizit e të shoqit të tij, nuk u vonue mâ tepër dhe i a shkrepi pushkës.

Plumbat fishkëllojshin në veshët e shtegtarve

me aq dendësi sa me mzi i-a mbërrijtën njij shkanbi ku me u mbërthye pa shpresë largimit. Atjè të dy palët shtijshin dhe krizma e pushkëve bante të gjimonte lugina an' e mbanë.

Në fillim, të shtimet e anmiqvet kenë fort të shumta, por pas pak shkuen tue u rrallue, e kjo punë u bâ nji shej për Idrizin se ndoshta disa nga burrat e anmikut ishin ndà me qellim që t' i bijshin në krahë. Pra, gjendja bâhej sa ma tepër e vështirë dhe, sa ma tepër shkonte, rreziku shtohej.

Nga nji anë dy pushkë gjithsejt që nuk muejshin me luejtë prej vendit, nga ana tjetër nji shumicë që kishte edhe mundësìn me luejtë prej vendit.

Nderkaq, nga maja e kodres mbi shpînë t' anmikut, krisi e pa pritun nji batare e ré.

Mbeti shtang Idrizi, dhe mendoj se po i dolli anmiku i dytë, kështu që i tha shoqit:

— Sot, more vllà, më qenka dita. Largoju ti, së pakut, se je djal i rì e mos e merrë vehten në qafë, se largimin t'a kam falë në këtë dhe në jetën tjetër!

Por a âsht punë për trimnìn shqiptare me e lanë shokun, të njitun me Besë, në balt të rrezikut? Pra shoku i Idrizit i-a këtheu:

— Palè nji herë të shofim, se pastaj do të këshillohemi.

Në këtë mes pushkët po zienin këndej e andej dhe, koh pas kohe, ndigjohesh nji zâ i largët dhe i turbullt:

— Prit, Idriz, se erdha!

Pas pak u duk faqezaj se njerzit e pritjes kishin rà ndermjet dy zjarmësh, prandaj e prenë shpresën, ikën dhe u zhdukën. Por çudija ishte ae ata që zbrisnin nuk shtinë asnji herë kundra Idrizit.

Në fund zâni i largët u afrue dhe shqiptohesh mirë.

Qé anmiku i Cidnes që i rà në shpînë anmikut të huej, mbassi punë e keqe âsht për shqiptarin kùr qillon qi t'i vrasin mikun, por kah nji herë âsht punë edhe mâ e keqe po t'i vrasi kush anmikun, pse i mbetet gjaku hup.

Ndërsà anmiqët e Idrizit bâjshin plane dhe shortime, Çidniani i zoti i gjakut, nuk kishte ndejë me duer në duer; ngrehu edhe ky plane nga ana e vet. Kishte muejtë me blé me mend planet e anmiqvet të tjerë dhe kishte vendosun me i hjedhë poshtë; dhe mù ky kje plani i tij që doli për shteg.

Idrizi, i bashkuem me hasmin e Çidnes, u këthye në shtëpì që endè s'kishte rà besa.

Pas disà ditësh, miq të përbashkët mbrrijtën me i pajtue tue e là gjakun me anë të fejesës së gocës s'Idrizit me djalin e Çidnianit.

PËRBUZJA E ARIT

Sadri Keqi prej Kelmendit po thuhej se ka pasë lé me pushkë në dorë e me në gjak burrnìn dhe trimnìn e kohnavet mâ të moçme: zâni i tij pati nji jehonë të thellë në zemër të popullit qi i qiti disa kangë të bukura.

Por shumë pak e dijnë njërën nga veprat e tija, e cilla na tregon me të vërtetë nji karakter bujàr dhe të pa-thyeshëm.

Tue kenë se ai bashkëpunonte me Esat Toptanin, besonte, si malsuer i thjeshtë, se ky do të vihej

në krye të Shqipnìs pà dam të tansìs kombëtare e do t'ishte flamurtar' i Shqipnis së Ré ; kështu që, pra, kur Pasha e thirri në Durrës, ai me nji velë të vogël e me dy detarë besnikë me nji herë i-a mbërrijti prej Shllinxës.

Pati porosìn me mbledhë malsorët e me i bâ të gjithë qi, me opingat e lidhuna, t' u mbajshin gati për luftë pse do të hynte në veprim bashkimi i njij pjese të Shqipnis Verjore (Shkoder) me Shqipnìn e mjesme. Dhe i dorëzoj pesmijë napoljona ar për shpenzimet e para.

Por veprimtarija e Sadri Keqit (jemi në vjetin 1915) ngeli mbi prakun e historìs mbassi anmiqët e Kombit Shqiptar - serb e malezez - qenë mâ të shpejtë dhe u ulën, si ujqët nga malet me borë, në Shkodrën kreshnike t'onën, nga e cilla i përzuni mbasandej Austrija.

Aj, prà, u ndodh para ngjarjeve të pa-prituna që e shternguen me e lanë në nji anë porosìn e Toptanit për tjetër kohë dhe u mshef në bjeshkë.

Por, si njëri bësnik e bujàr, me mish e me shpirt u mundue me u ulë në breg-dèt dhe kështu, pra, nji natë muejti me marrë prap lundrën me velë dhe prej Shllinxet i-a mbërrijti Durrësit, ku u paraqit ke Esat Pasha dhe i ktheu arin, tue i thanë :

— S' ka qenë shkrue !

Esati, sado qi e njifte shum mirë Sadriun, u çudit se ky nuk deshti me perfitue nga kohnat e ngatrrueme të Shqipnìs, që e kërcnojshin vendin t'onë si nji natë pà agim ; deshti me i fal gjysmën e të hollavet, por aj nuk i pranoj.

NË BESË TË SHTËPISË

Në marsin 1928 nji çetë t' arratisunish vrau në Mirditë kapterin e gjindarmerisë Ndrek Qafën, Komandantin e postës ke Fusha e Arsit.

Nënprefektura ndoqi me urtì e gjakftoftësì gjurmat e gjaksorëvet deri sa mori vesht se ata kishin gjetë strehë pranë njij familjeje të fuqishme në Spaç, e at'herë, nji natë urdhënon rrethimin e asaj shtëpije.

Në mëngjes, tue ague drita, oficjeri rrethues i urdhënoi kryetarit t'asaj familje me dorëzue t' aratisunit. Por ai prej njij frangije u gjegj :

— Nuk mundem me i dorëxue pa i kuqë prej turpit vorret e të parve të mi që e rrethojnë shtëpinë. Zoti i Madh pushkët t'ueja i baftë topa : si të vdekunit ashtu edhe të gjallët do të dalim të gjith faqebardhë prej kësaj pune.

Krisën pushkat dhe i pari që rà i vdekun, nga nji frangì mbi shkallë, pikërisht kje i zoti i shtëpìs.

ANMIKU NË BESË

Me 1912, në kohën e luftës së parë të Ballkansvet, ushtritë otomane të Xhavid Pashës po u largojshin prej kufinit grek tue hikë kah lindja, të ndjekun po prej grekëve e në nji shteg të detyruem disa shqiptarë (të gënjyem edhe nji herë prej propagandës mashtruese të elenvet) gjuejtën ushtarët dhe i sulmuen edhe me thikë e bajonetë.

Nji anadollak i shkretë u plagos rândë në bark me nji bajonetë e kur pushoi lufta, tue mbajtë zorrët me duer, kadàl kadalë, u hoq në shtëpìn e parë mbi

rrugë të Postenanit (Permet) dhe trokiti në dere tue lypë ndihmë.

Sado që mëshirën e kërkonte një ushtàr anmìk, njerzija dhe doket kombëtare, të forta sa ligjët dhe sa ndjesinat atdhetare e çilën derën kështu që zonja e shtëpìs mori në kujdes shërimin e të shkretit djalë të huej. Pra i plagosuni pati të gjitha ndihmat dhe mjekimet, sado që kjo vepër njerzore mund të shkaktonte rreziqe shum të mëdhaja për familjen, po të vdiste ushtari. Por ky shpëtoj prej vdekjes dhe i âsht dorëzue njij baoni turk që kalonte për në Përmet.

Famila bujare e Stefan Papalilos - mbassi ajo ka kenë - me fisnikërì të madhe nuk pranoi as nji shpërblim ose shdamtim tue thanë kolonelit turk që donte me i dhanë disa lira arit:

— Na jemi shqiptarë e kurrsesi nuk pranojmë pare për shërbimët e urdhënueme nga njerzija dhe nga detyra kundrejt atij që rà në derë t'onë.

DJALOSHI HIMARJOT

Nji ditë të frorit 1926 Nënprefekti i Himarës kishte pasë shkue në zyrën e telegrafes për me kalue pak kohë, ashtu siç ngjanë kudo nepër qendrat e vogla.

Në dritorën e zyrës nji djàl i rì i Vunos paraqiti nji telegram me drejtimin e njij nenoficeri artiljerije në Tiranë. Telegrafa thonte: «Gjaku asht marrë; rueju».

Atij djali nuk i-a kà marrë kurr mendja se do të gjindej në zyrë Nenprefekti i Himarës dhe shpresonte, si malsuer i pa stervitun, se telegrami do të

kalonte pa i hjekë vrejtjon askuejt; por ngjau e kun darta pse, me urdhënin e Nenprefektit nji gjindarm me nji herë e ndaloi.

U banë hetime me telefon dhe pas pak orësh u muer vesht se disa ditë mâ parë, në nji katund afër Vlonës. ishte vrà nji njeri e se gjaksorët kishin muejtë me u aratìs. Nga ana tjetër, djaloshi u rrëfye dhe tregoj se, telegramin i-a kishin dhanë disa miq të vet te Vlonës e që ndodhëshin në fshat, në shtëpìn e tyne ; dhe se emnat, siç thonte ai, nuk u-a dinte.

Nji patrullë u nis për në fshatin e djaloshit për me i kapë ata njerëz të dishimtë, por ata kishin pas ikë me kohë ; ndokush do të ket qenë në roje dhe i kishte pasë lajmue ; kështu që u burgosë i jati i djaloshit. Por ky, sado që autoritetet e shterngojshin me tregue se ku i kishte mshefë miqët, nuk ndigjoj kurrsesi me tregue êmnat as me dhanë shejin më të vogël për me i gjurmue. E gjithnji thonte :

— Un nuk mundem kurrsesi me e turpnue shtëpìn t' eme : un kishem me qenë i pari në Himarë në kryemjen e njij dobësije të tillë.

At' herë, në themel të ligjës në veprim, me nji vendim të Këshillit Administrativ ai u internue për nji vjet ; dhe u nis për me vuejtë ndeshkimin me qetësìn mâ të madhe, me ball krenar dhe pa bâ asnji fjalë ankimi.

BESA ASHT MBI LIGJET

Me 1930 Nenprefekti i Dukagjinit kishte pasë rà në veshtirësina të randa pse në rrethin e vet ka

pasë dyqind t' arratisun e prandaj nji ditë thirri parsìn e vendit dhe e ftoi mebashkëpunue për me qetësue krahinën tue lidhë Besë në mbështetje të Kanunit të Lek Dukagjinit.

Mbassi i lidhi të gjithë me besë, bani nji listë t' arratisunvet dhe e dergoj në Prefekturë që të ndermjetësonte për nji dekret të perbashkët faljeje, dhe nga ana tjetër i dha urdhën gjindarmeris me pezullue ç' do veprim kundra t' arratisunvet e me ndejë vetem gati për me mbrojtë sigurimin botnuer tue i veshgue t' arratisunit prej së largut, mbassi i kishte autorizue të gjith me këthye në vatrat e veta.

Por nga shkaku i plogësìs së zyrtarve dhe të disa intrigave, Komandanti i gjindarmeris, pa dijenìn e Nenprefektit kapi dhe burgosi nji farë Kol Mëhilli prej katundit Gjoni që ishte mâ i permenduni i t' arratisunvet dhe kerkohej ma teper se të tjerët t' arratisun ngo Prokurorija e Shtetit. Po endè kjo ka kujtue se po jepte nji shembull të bukur tue e gjykue Kol Mëhillin rreptësisht dhe bani që ai të dënohej me burgun e perjetëshem, pa marrë parasysh se Kol Mëhilli kishte kthye në shtëpi në Besë të Nenprefektit dhe se, pra duhej nderue fjala e qeveritarit.

Me të marr vesht ketë punë, Nenprefekti, nji malsuer nga të moçmit, i telegrafoi Ministrit të Punve lë Mbrendëshme në katë mënyrë :

— Kol Mëhilli ka këthye pranë vatrës se vet në themel të Besës s' eme dhe në mbështetje të marrëveshtjes së lidhnn me parsìn e vendit. Për në kjoftë se ai nuk lirohet sa mâ par dhe mandej nuk falet, un kam me dhane dorëhekjen dhe për me mprojtë nderin t' em kundrejt botës do të dal në mal.

E Kol Mëhilli u lirue.

Prej atyne dyqind t' arratisunve - po të gjith keqbasë të rastit e jo prej natyrës - asnji s, u largue pastaj prej vatrës së shtëpìs, tue provue në ketë mënyrë se, pranë shqiptarve të vertetë vepron mâ tepër besa se ligjët e qeveritarvet.

BESA PRANË LITARIT

Në kohën e sundimit turk në Shqipnì kùr Shkodra u qeveriste drej Pashallarëve, nji katundàr nga Berdica pat qenë xanë nga gjindarmerija e asaj kohe per vrasje. Mbasi kje burgosë, gjygji e dënoj me nji herë me vdekje dhe dënimi do t' u zbatonte tue e varë katundarin në mes të tregut të vjetër.

Berdicasi fat-zì, or' e ças nuk mendonte tjetër veçse vdekjen, nuk ishte tmerri i madh qi e trishtonte, sa friga se do të vdiste pa i pà edhe nji herë t'afërmit e vet, të cillët nuk dijshin gja as mbi burgosjen as mbi dënimin e tij.

Ditët po kalojshin dhe ajo e vdekësimit erdhi. Katundari do t' u varte në mbramjen e asaj dite; por zemra s' e lshoj: thirri drejtorin e burgut dhe i-u lut për së tepërmi qi t' a lejonte me shkue deri në Berdicë për t' u falë me të dashtunit e vet.

Drejtori, tue marrë parasyesh përgjegjësìn e randë qi kishte dhe tue dijtë se ai q' i-ulutëte, deri nji javë ma par s' ishte tjetër veç se nji gjaksuer, i tha se ishte punë e pa-mundun mbassi dënimi do të zbatohej bash n' at ditë.

Katundari nguli kambë dhe, tue pà se s' ishte tue i-a mbushë mendjen drejtorit kurrsesì, i tha:

— Epëm leje, të lutem, e po të jap fjalën e nde-

rit dhe besen shqiptare se pa prendue diellì do të kthej për me pësue dënimin qì m' asht caktue.

Dìshiri i katundarit u plotsue. I dënuemi mrrijti në Berdicë dhe u tregoi familjarêve te vet fatin qi po e pritëte, u lypi të falun mbassi u la atyne porosinat e mbrame, u nis për me këthye në Shkodër. Kùr qe se nji shì i rrebët e shtrëngoi me e ngadalësue ecjen. Koha e varjes po u avitëte, por katundari ishte endè larg prej Shkodret. Eci për së tëpërmi, por shiu qì s' pushonte i a pengonte hapat; frika e kishte mbulue dhe shpirti i tij ishte trazue mbassi mendonte se po të mos arrinte në kohën e duhun, në vend të tij do të varrej drejtori i burgut.

E me të vërtetë kështu ishte tue ndodhë. Mbassi gjindarmët qi kishin shkue me marrë të dënuemin për m'e çue në tregun e vjetër për varje, i treguen Pashës se ai s' u gjindëte mbassi kishte pasë lejen prej drejtorit me shkue në shtëpì, Pasha urdhënoi qi po drejtori t' u varëte në vend të të dënuemit.

Ndërsà po u pregatitëte varja e drejtorit, qe se pà-pritmas, katundari mbrrijti e u tha gjindarmëve se ai ishte i dënuemi e jo drejtori qi ishte vetëm bamirësi i tij. Tregoi se kishte mbrrijtë pak mbas kohe nga shkaku i shiut të madh e shfaqi dëshprimin mâ të thellë për vuejtjen shpirtënore qi drejtori i pà-fajshëm psonte për faj të vet.

Gjindarmët i treguen Pashës ngjarjen dhe ky, i prekun thellësisht edhe prej tregimit të katundarit, urdhënoi qi të dy t'u falëshin, tue thanë:

— Qofshin falë për hir të vetë katundarit qi, për me mbajtë besën e dhanun dhe për me pshtue drejtorin bamirës. i u synue vdekës së sigurtë me vullnetin e vet.

TË PANJOFTUNIT

Mund të thuhet se Bardhja tash nja tridhet vjet ka qenë grueja mâ e bukura në Mirditë: goca e nji familjeje të njoftun të kushnenit.

Ajo ishte vu në u'jdi me nji djal prej Selitës, për me u martue me tê.

Shtëpija e djalit ishte pregatitë gjithsesi për darsëm, dhe disa burra kjenë dërgue në katund për me e marrë vajzën, pa dijën e prindëve të sajë. Bardhja arrijti në vendin e paracaktuem pà dijtë kush gjâ; u bashkue me krushqit dhe mbas shum orësh udhtimi u ndodhë në shtëpìn darsmore.

Prindët e kësajë, kur u kujtuen për ikjen, qitën nji çetë pesë vetash për gjurmim. Mbassi diktuen drejtimin qi Bardhja kishte marrë, tue ecë pa masë, mbrrijtën në shtëpìn e dhandrrit të pa pritun dhe, në mes të darsmorvet, i a nisën pushkës. Mbetën të vràm nja dy pjestarë të familjes së dhandrrit dhe gjaksorët mujtën me ikë. Por mbassi nuk ishin të mësuem me dalë jashta vendit të tyne, mbetën të hutuem e e s' dijshin kah t'i a mbajshin.

Kishin pasë ndie se në katundin e Lkundës, familja ma flsnlke ishte aja e Kol Gjok Cungut, në shtëpì të të cillit shkuen me gjetun strehë e mbrojtje; por se Kola s' u ndodhte aty mbassi ishte në darsëm dhe në shtëpì u gjindte vetëm e shoqja e tij, e cilla i çoj fjalë se pesë mirditas prej fisit të kushnenit kishin rà në dorë e kerkue besë.

Me të ndìem ket lajm, Kol Gjoka u nis si vetima kah shtëpija për me mprojtë miqët, tue lanë shokët në habìn ma të madhe.

Ata qi ma përpara po bajshin darsëm, kuer mueren vesht se në shtëpìn e Kol Gjok Cungut ishin strehue gjaksorët, i rrethuen dhe kerkuen prej tij dorëzimin e tyne.

— Dera e eme nuk bàn marre. S' kam prê kurr njerëz në besë e as sot se bâj ket vepër të zezë. Largonju prej këndej a, perndryshej, fjalët i mbesin pushkës. I gjallë po s'i lëshoj miqët, për mbrojtjen e të cillvet jam gati me rà në gjak me të tânë katundin.

Këto kjenë fjalët e preme të mikëpritësit. Janë fjalë qi apin me kuptue gjithshka: nji burrë i vetëm pranon me hye n' anmiqësì e me rà në gjak kundra të gjith shokvet vetëm për me pshtue nga vdekja pesë njerëz të largët qi s'i kishte njoftë kurr; për me i pështue vetëm pse i kishin kërkue mprojtje e besë.

Të pes guximtarët muejtën m'u këthye n'e nesret në shtëpi pa u hy ferrë në kambë, mbassi Kol Gjok Cungu i pat përcjellë deri në Kushnen.

BESA MA TEPËR SE GJINIJA

Më 1897 Dibra ndodhej e tronditun nga përziemje të mëdha e ushtrija otomane qe ngarkue me veprime policore mbassi gjindarmerija nuk mjaftonte për rivendosjen e qetsisë.

Nji oficer i quejtun Ali Efendija âsht dallue për natyrën të pamëshirë e për veprimet e pa-arsyeshme kështu që nji nga çetat, që mâ tepër se të tjerat i qitëte punë ushtrìs otomane, i a vuë për barrë vedit me e shtie në dorë me doemos at oficjer. Prà, nji dltë me nji plan të hartuem me kujdes dhe me dinakrì

të hollë, rrethoj Ali Efendin, i dermoj ushtrìn dhe ate e zuni rob tue e çue në shtëpì të kryetarit po t' asaj çete. Mandej i çoj fjalë Komandës, në qytetin e Dibrës, se per me lirue oficjerin duhej me derdhë nji shumë të hollash, e cilla do të shërbente për shdamtimin e katundevet të rrenuemë prej atij oficjeri

Tue vazhdue marrëdhaniet për mbi sasin e shumës dhe lirimin e robit, ky qi i dinte fare mirë doket shqiptare, veproj me nji dhelpëni të çuditëshme, mujti me i shpëtue rojës e me ikë në nji shtëpì t' afërt tue i hymun në besë të zotit të sajë, i cilli ishte kushrini i par i kryetarit të çetës.

Ai i shkretë u shtërngue me i u shtrue fatit e tue mos muejtë me e qitë jashtë oficjerin që i kishte pas thanë fjalët e zakonëshme: «Në dorë e në besë t' ande dhe të Zotit» e percolli mikun deri në komandën otomane dhe e dorëzoj shëndosh e mirë pà kerkuem shumen e shpërblimit. E kùr i kushrini kryetar, i idhënuem tepër, e qortonte ashpërsisht, ai gjegjej gjithnji tue i thanë:

— Besa shqiptare âsht e çmueshme dhe e shejtë mà tepër se gjinija.

NUK PRITET KOKA QI DORËZOHET

Nji tragjedì që ka nji perfundim fisnik pa mizorina ose vepra pa-shpirtë.

Me 1907 ke Gurra e Madhe, në Mat, disa njerz të dobët të xanun me pare nga nji Xh. Z. i-u vërsulën shtëpìs së Beqir Sitki Hasës për me e vrà; por tue qenë se nuk e gjetën atje, vrân të vllàn e tij, Ta-

hirin, përzun familjen prej shtëpis dhe u vendosën ata n'ato mure sikur t'ishte mall i tyne.

I vajti lajmi Beqirit dhe ky me nji herë mblodhi nja pesëqind burra prej shtëpivet të miqvet dhe i vû në rrethimin e shtëpìs së vet tue shterngue vrasësit zaptues me u dorëzue. Kjo punë âsht krye mbas nji dite luftimit dhe të rrethuemit u dorzuen tue i thanë se bijshin në dorë e në besë të Beqir Hasës. Por vullnetarët e këtij nuk ndigjojshin me i falë të mundunit e dojshin me i pushkatue që të gjith, kurse Beqiri burrënisht i kundërshtoj shokëvet, i bani me ulë armët e u tha:

— E vërteta asht se kta njerëz m'a kan vrà vllaun e se e kanë dhunue shtëpìn t'eme, por tue qenë se kanë rà në besë t'eme, unë s'kam se si me i vrà, se kanuni i Shqipnìs urdhënon që të mos pritet koka që dorëzohet.

Liroj fajtorët dhe i a dorëzoj Gjindamerìs mbassi, tue i pranue në besë, kishte pasë premtuem vetëm pështimin prej vdekjes.

BESA NË TOMORICË

Rapo Aga nga Tomorica, për shkak të nji fejese të çartun, ishte në gjak me nji farë Saliko prej Skraparit, të cillit i kishte pasë vrà dialin e vetëm tue hudhun në dishprim atê edhe të shoqen, që ngelen si të varfën në ket dhè, pa miq, pa gjini dhe pa perkrahje.

Nji ditë ngjau se vrasësi Rapo në shpinë të mushkës kalonte n'ato anë tue këthye nga Permeti, ku kishte pasë blè pajën e nji goce që do të martohej, dhe

qilloj aty me stinën e keqe, tue qenë se ai dimën ishte shum i fortë: dita me ditë borë e akull sa që bagëtitë u mbajshin nëpër stanet e duhej me i mprojtë prej ujqëvet që kah një herë sulmojshin edhe njerëzit. Po afrohej nata dhe ishte e pamundun me kapë katundin e afërm ku kishte pasë nda me bujtë. Me ndejë jashtë nen ndonji lis në pyllë, s'ishte punë e këshillueshme dhe shtëpija mâ e afërme ishte po e hasmit të tijë. Prà, Rapua vendosi me rà në besë.

Dera, kur aj trokiti, u çil me nji herë e mbi prakun e saj dolli nji plakë prej flokve të thijun dhe me shêjet e dhimjes në fytyrë; ajo ka pasë në dorë nji bishtuk që hudhte kah nji herë dritën mbi nji tjeter plak të thatë dhe nga çera e zymtë: nji pamje per nji piktor a nji poet të madh, mbassi nga nji anë po shifej nji gjaksuer që kerkon strehë në shtëpìn e flìsë së vet e,nga ana tjeter prindët e flîsë që nuk dijshin se kë kishin perpara por pasqyrojshin hidhnimin e shkaktuem prej tij.

Të dy pa pritesë i thanë shtegtarit:

— Urdhëno, mirë se na ke ardhë!

E çuen Rapon pranë vatrës ku ngjallën zjarrin tue i shtu dru tjera dhe i dhanë strehë mushkut. Por, kur u kujtuen se miku ishte po ai që u kishte vrà djalin e dashtun lotët filluen me u-a mbulue sytë pleqve të shkretë, tue u-ashprue plagët e zemravet; por i dhanë shpirtë vedit, qitën prej arkave çka duhej per darkë dhe i thanë shoqi shoqit: «Ç' t' i bajsh? Ai âsht në besë t' onë!»

I banë të gjitha nderimet e rastit dhe kaluen nji pjesë të mirë të natës tue kuvendu me tè me qetësì e pa tregue hidhnim. Në mengjes hejret i poqën ka-

fen, i qiten cigaret dhe i shtruen me hanger. Mandej Salikua e percolli mikun pertej kufijve të katundit e, tue u pershëndet me të, i tha:

— E tash, o Rapo, të qoftë rruga e mbarë. Por mos kujtò o Rapo se e kam lanë në harresë gjakun e djalit t'em!

Pas pak muejsh, kriste pushka në shtëpi të Salikos: ky i lajmronte botës se e kishte marrë gjakun e djalit!

NJERZIJA SHQIPTARE

Gjatë luftës me grekun (1940-41) në përpjekjen që u zhvillue në Gradishtë, mbi malin Progonat, një tubë ushtarësh italjan nen urdhënin e njij Nentogeri u shpartallue prej numrit mâ të madh t' anmiqvet, kështu që disà u vràn, disà u xunë rob e pak të tjerë muejtën me ikë. Ndermjet këtyne ka qenë Nentogeri që u orvat me i a mbërrijtë Komandës së vet në Nivicë, por, tue mos njoftun vendin, e humbi drejtimin dhe ngeli mbi buzën e njij humbnere, mbi lumin Nivicë-Benc.

E diktuen n' atë gjendje të rrezikëshme Bexhet Aliu dhe nji vllà i tij që me familjen kishin pasë gjetun strehë në Drimuë, vend i pa kapëshëm prej ndokujt që të kishte dashtë me mbërrijtë atje si anmik.

Me nji herë i shkuen në ndihmë oficierit italjan, por ky. tue kujtue se ata të dy nuk u avitëshin si miq, u orvat me u largue dhe rà prej së naltit në nji bërrakë tânë baltë, tue u zhytun mbrenda pa shpresë shpëtimi, se sa ma tepër luente, aq ma tepër futej mbrenda.

Dy vllaznit i dhanë me kuptue që të rrinte i qetë e të mos lëvizte, i lëshuen me rrezik të vetin nji litàr dhe, me shum mundime, muejtën me e çue përpjetë e me e shpëtue nga nji vdekje të sigurtë dhe të tmerrëshme.

Ai, i vram në trup e në shpirt, falënderoj shelbuesit e tij, u paraqiti të gjiha të hollat qi kishte-nja, njimiedyqind frang - e me zâ pikëllues u lut qi të mos e vritëshin.

Bexhet Aliu dhe i vllaj nenqeshën per atë frikë të pa vend, me bujarì i mbrapsën paret, sado që ata n' ato ditë ishin shum ma të varfen dhe të vajtueshem, i dhanë ç' ka muejshin për me a ushqye dhe e percuellën deri ke Komanda e aferme e ushtris italjane tue e bartë kah nji herë mbi shpînë në vendet ma të vështirë.

TYMI SHKAKTON BESË

Asht vjeti 1933; jemi mbrenda qarkut t' Oborrit Mbretnuer në Tiranë.

G. M. G. - njeri prej nji shtëpije të fortë të Mirditës, jo vetëm âsht trim, por ka edhe nji squetì mendore të çuditëshme. Aj ndodhet në Tiranë që të gradohet nder kuadrat e oficjerave të rezervës.

Ndodhet në shtëpìn që përdoret si prak të par të Pallatit dhe atje ndeshet me M. K., njeri prej nji shtëpije edhe ma të madhe.

Ndermjet tyne, nuk dihet mirë se qyshë, ndezet nji bisedim i ashper. i cilli perfundon me pushkë:

G. M. G. e rrëzon per dhé shokun tue e plagosun randë.

Nderhyjnë rojet dhe nji ushtàr nga nji dritore e shpraz pushkën mbi gjakësorin tue e plagosë jo fort randë, Por ai - shum dinak - jep me kuptue se âsht plagosë për vdekje e tue qenë i shtrimun për dhé, ndien zànin e nji oficjeri - të kolonelit M. B. - dhe me nji fije zani, si nijri qi asht tuë dhanë shpirtin, i thotë :

— Mbarova, or zoti Kolonel ; m' a hidh nji cingare që të mos vdes me ket dishir.

Koloneli, prej dritores (mbassi dera ishte e mbyllun nga ana e mbrendëshme) tue mbajtë larg rojet që duen me e mbarue njeriun që kà prè në besë t' Oborrit nji mik, i a hjedh atij nji cingarë të ndezun.

I Plaguemi merr cingaren, thithë nja dy a trì herë dhe i drejtohet oficjerit me këto fjalë :

— Ndigjo. or Kolonel ! Un tash kam tymin t' and në gjoksin t' em e, pra, jam në Besë t' ande e të gjith shtëpìs s' ate qi jini trima me namë !

Kolonelit i duhet me i u shtrue dinakërìs dhe urdhënon me e çue në Spital M. G. M. që edhe ketë herë shpëton prej vdekjes.

JAM NË TOKËN T' ANDE

Ke Gurra e Madhe në Mat, me 1890, nji Sul Sela kishte ngelë nji ditë i rrethuem nga anmiqt që kishin vendosun me e vrâ.

Po thuej se fati i tij ishte i padallueshëm, kur po nga vendi ku ishte i rrethuem mujti me kercye pak përpara, me dalë i pa prekun nga breshëri i plumbave e me hij në kopështin e Selman Hasès, që

ai njifte vetëm prej emnit dhe e dinte se ishte burrë me karakter të fortë. Filloj me bertit:

— O Selman Hasa, O Selman Hasa! po ndodhem mbi token *tate* e bie në dorë *tate:* shpëtomë se jam në besën tande! Selman Hasa. tue ndigjue pushkë, gerthitje dhe thirrjen, dolli n' oborr me pushkë në dorë dhe u bani zâ ndjekësvet:

— Mos të guxojë kush me shprazë pushkë në tokë t' eme pse amiku i juej âsht në Besë t' eme.

E klau në shtëpi mà par Sulën, mbasandaj ndjeksit.

Pranë vatrës së pa-anëshme dhe paqësore të strehës u ba arm-pushimi; mandej me ndermjetsìn e Selman Hasës u vendos nji paq e përherëshme.

BESË ME GJAKSORIN E VLLAUT

Tash pak vjet ma parë, në qarkun e Fandit (Mirditë) nji djalosh prei Mënellës (Spaçit) vrau pas njij grindje nji tjetër malsuer po prej atij vendi e prej njij shtëpije të fortë.

Vrasësi u aratis me njiherë, por fati deshti që të piqej jo shumë larg me nji tjetër trim që ka qenë i vëllaj i të vramit, me të cillin hyni me njiherë në marrëdhanje miqësore.

Nderkaq vëllaznit e tjerë e të vramit si edhe gjinija kapën rruga të ndryshme për me gjetë fajtorin e me marrë gjakun, e dy nga këta u ndeshën në çiftin që në nji pyllë po gjuente për defrim. Ata i bërtitën at-herë vëllaut të të vramit dhe i treguen se cilli ishte shoku dhe miku i ri i tij dhe e ftuen që të largohet për me marrë gjakun.

Por djaloshi pa pritum aspak e me qindresë burrnore tha :

— Jo ! Në ketë çast kursesi s' mund t' a vritni. Unë nuk e kam dijtë se cilli ishte dhe ai nuk dinte gjâ mbi mue. Pra, jemi në besë të shoqi shoqit.

Kurrgja s' kan muejtë me kundërshtue të tjerët, gjaksori u la i lirë dhe marrja e gjakut âsht shty për nji tjetër kohë.

TUE DALË PREJ SHTËPIS

Me 1905, në nji katund të Matit pranë Burrelit, nji i aratisun i quejtun Muste, tue pa se Gjindarmët e disa hasëm po e ndiqshin kamba kambës, orvatej me u a zhdukë gjurmat e veta dhe hyni në rrethin e nji shtëpije. Por, me qenë se atje ndodhej e vetun grueja e zotit të shtëpìs, ai nuk hyni mbrenda dhe mori lejë me ndej n' oborr dhe me ngranë ndonji dardhë.

Kur ai kujtojë se Gjindarmët dhe anmiqët që po e ndiqshin e kishin humbur gjurmen, dolli për me vijue udhetimin, por ishte gënjyem fortë pse, posa dolli në rrugë, e vranë dhe trupin e tij e lanë atje në rrugë ku kishte ra.

Tue kethyem, i zoti i shtepís gjeti kufomen e të vramit dhe plot deshprim e pyeti gruen se ç'kishte ngjâ, mbassi i a mori mendja se të shkretin Muste e kishin vrâ kur po delte prej shtepìs.

Burrë e grue e panë që të dy me detyrë me i a marrë gjakun atij që kishte ra i vramë në nji kohë qe duhej me e mbajtë para sysh si mik i tij. U përshëndet me gruen dhe me robët e tjerë, rroku push-

kën. bani shokë, u a mbërrijti vrasësvet, mori gjakun e mikut dhe dolli në mal.

BESA VLLAZNON MA TEPËR SE GJAKU

Me 1926, në kohën që në disa male të Shkodrës ngjau dishka si nji kryengritje nga shkaku i krenaris pa kupëtim të disa qeveritarve të Tiranës, – edhe njiherë në Shqipnì mbritëm në vllavrasjen.

Në nji kullë mbi nji kodrinë ishin ndrymun dy malsurë qi u mbrojshin trimnisht me pushkë në dorë por, mbassi ishin mbarue fyshekët dhe kulla ishte për t' u rrethue krejt, ata u munduen me ikë prej pullazit, nga ana që ende kishte ngelun pa rrethim. U hudhën poshtë pra, por njeni e theu kambën e djathtë e nuk ka muejtë me qindrue në kambë e me ikë. E at-herë i tha shoqit:

— ikë ti se perndryshe na kapin qe të dy:

Tjetri nuk ndigjoj dhe i tha:

— A pështojm të dy a vdesim të dy.

E mori mbi shpin shokun dhe u nis me tanë shpejtìn e mundëshme për me i shpëtue gjndarmeris.

Por gjindarmët mujtën me i diktue, me u a mbërritë dhe me i kap.

Të dy qenë dënue me vdekje, nuk pranuen me kerkue falje e dijtën me vdekë si burrat.

SHENIM. Ndodhina të tilla ka edhe të tjera, si p. sh. ate të Mark Milanit dhe Zef Delìs që ikën prej burgut të Shkodrës dhe u kapën. Unë kufizohem me ketë mbassi nji qeveritar i Tiranès, tue mos e ndie në zêmër të vet naltësìn e fisnikërís arbënore,

nuk deshti me i falë dy kryengritsit që meritojshin mëshirë për burrënín e tregueme.

ANMIKU I RRETHUEM

Tash shum vjet ma par, Bejlerët e Zavalanit, për me i shtue familjes së vet fuqìn filluen me luftue me Bejlerët e Lushnjes e të Permetit.

Këta, në nji luftim dermuen anën tjetër pse paten ndihmen e Gjindarmeris Turke të Gropës së Mehmetit dhe e shternguen me ikë me shpejtì e me kerkue strehë – në besë – ke shtëpija e Llazkallarvet, në katundin Melan, sa do qe ata e dijshin mirëfillit se me Llazkallarët nuk i kishin pasun kurr të mira marredhaniet.

Komandanti turk, tash po ndihej i sigurt se do t' i shtínte në dorë *Zavalanët*, e rrethoj konakun dhe ftojë të zotin e tij – Thano Thano Llazkallarin – me i dorezue anmiqt në besë, por ai në menyrë të preme e pa i u dridh syni , u gjegjë :

— Me të vertetë i kam pasë dhe i kam anmiq Zavalanët por tash qi kanë ra në Besë të shtëpis t' eme, kursesi unë nuk mundem me i dorëzue. Ju bani ç' të doni, por unë kurr s' kam me i a nxi faqen vedit dhe shtëpìs s' eme.

Rrethuesit dhe të rrethuemit i a filluen pushkës me nxehtësì por qindrìmi i të rrethuemvet ka pasë shkak me fitue kohë. E përnjimend, naten, Thanua i bani me ikë njerzit qe kishin ardhun në Besë të tij nga nji derë e mëshefët që delte në nji përrua, tuej u pasë pasë dhanë ma parë bukë, barut, plumba dhe gurë për pushkat.

NJI GJENERAL MALAZIAS

Me 1916 gjenerali malazias Radomir Veshoviçi - i cilli kishte pasë kryem shum të zeza kundra Shqiptarvet - pati prej Zotit ndeshkimin që u takon njerzve të pa-shpirtë.

Mbassi ushtrija malazeze u dërmue prej Austrisë, ky gjeneral për me pshtue prej austriakvet, u shtërngue me u dorëzue pikënisht tek ata shqiptarë qi ai ka dashtë me i shfarue; e në Gurëz kërkoi strehë, ndihmë dhe përkrahje në Besë të shtëpìs së Mark Mirit. E ky e përcolli mâ par deri në kufi të Greqisë, prej të cillit, tue mos muejtë me kalue, e solli kah veriu, mal pas malit e kështu muejti me e dorëzue në dorë të besueshme mbrenda në Mal të Zi.

Veshoviçi jo vetëm se ka qenë i keq me Shqiptarët që s' i kan pasë ndonji hak, por kerkohej prej ushtrisë austriake me doemos e mbi kokën e tijë kjo kishte vue nji çmim prej njiqindmijë koronash!

E Besa shqiptare, e shpëtoi!

V.

CILSINAT VEHTJAKE

Po tash lidhemi përsëri dhe ma tepër me ato qi janë parashtrue në Kaptinën mbi racen.

Trishkulli qi del nga nji trup të shëndoshtë, t'ushqyem me familje, me Fé, me Atdhè dhe me Besë, me doemos do të jetë i fortë e do t' i ket cillsínat e çelnikut të rrahun mirë mbi kullimë. E kur ky trishkull âsht i thjeshtë, i pastër dhe i pa trazuem me mikrobët e qyteteve të mëdhaja Lindore dhe Perendimore, zhvillohet dhe qet kalorsin pa leqe dhe pa drashtje të kohnave të moçme.

Njeriu, edhe të mos lindet nder pyjet dhe të mos ketë pasun në sy si pershtypje të parë madhështinë e malevet të bardhë prej borës dhe të vulosuna nga idhnimi i zemrës së tokës që, tue përplasun me zjarmin e vullkanevet, ka zhdukun jeten plot gjallni dhe kte e ka zavendsue me nji tjetër që e ban shumë të vështirë luftën për rojtjen dhe e forcon karakterin mbi shkamet që zunë vendin e lisit, njeriu, thamë, i ka gjithmon në shpirt tingllimet e zanavet të nji kazerme të kohës së kalueme. E pra ai rritet i fortë dhe

njerzuer: i fortë kur i duhet me mprojtë të drejtat e veta, njerzuer kur e ndjen se e ka për detyrë me falë bujarisht dhuratat dhe begatitë që i kanë ardhun pikërisht prej fuqìs per me u dhanë të dobtit, të varfnit mikut-sidomos mikut të huaj-të cillët, për nji analogjì të shpirtit Shqiptar, po trajtojnë nji typ të vetëm të njeriut të shenjuem për mprojtje.

Shtëpija âsht shkolla e tij, e cilla kap trajten e njij Universitetit *sui generis* se pse ai prej prindit, prej mamës, prej gjinìs dhe prej miqvet të shtëpìs ndigjon dhe merrë vesht praktikisht se ç'asht kanuni, mbasi âsht dishmitari i zhvillimit të ngjarjevet të përditëshme.

Ai, tue thithë jeten prej gjinit të s'amës, tue u grindë me shokët, tue u qortue me fjalë të pakta, të shkurtna dhe bujare prej njerzvet mâ të mbëdhaj të shtëpìs, po bahet burrë para kohës.

Të vreni: foshnjë, djalosh, djal, nuk pëson rrahje as poshtënime; nuk âsht i shtërnguëm kurr me u shtrue ndeshkimeve qi mund t'i prishin karakterin dhe qi mund t'a largojn prej krenarìs fisnike. Nji malsuer prej Dukagjinit më thotë nji ditë: — «Po t'a rrahë të voglin t' em, i baj nji dam të madh pse e mësoj me nji ndeshkim qi e ligështon, kështu qi kishte me ardhë nji ditë që kishte me ma rrahë edhe burri i huej»!

Po në ket mënyrë ai mëson të jetë *vir* (burr) dhe e stisë në zemer parimin se ai «*të cillit ju murr ndera, zehet i dekun kah kanuja*»; se ndera e

---

1) Nga vepra madhështore e Fretenve Françeskaj: «Kanuni i Lekë Dukagjinit. (Veper postume) Përmbledhë e Kodifikue prej At. Shtjefen Gjeçov, O. F. M. Shkodër 1938.

marrun nuk shperblehet me gjâ, por a me të derdhun të gjakut, a me të falun fisnikisht; se « i korituni ka deren çilë për kah ndera: peng s' shtron, pleq s'merrë, gjyq s' lypë; gjobë s'merrë »; prandej i merret ndera burrit kur i thonë faqe burravet të tjerë të mbledhun në kuvend se ai rrenë, po e pshtyn kush, a i kercnohet per me e friksue e i bie ndokush; kur i prishin ndermjetsìn e Besës; kur i dhunojnë gruen o ja rëmbejn; kur t' i marrin armët e krahit a të brezit; po t' i dhunojnë bukën tue i nga mikun a puntorin; kur i thejnë shtëpìn, vathin, kotecin a qeranikun n'oborr; kur i ndalojnë huan ose detyrën; kur i njollin rrazen e vekshit në vatër dhe në të gjitha ndodhinat që i bien pa prekshmenìs dhe shejtërìs së familjes, tue i a ngjitë nji të zezë derës së shtëpis.

Shpirti i Shqiptarit, si pas gojë-dhanave dhe shembujve nuk e pranon kurrsesi si punë burrënore me i marrë armët të vramit, por pranon se per nji punë të tillë ngarkohet me dy gjaqe. E vehtija Shqiptare gërmohet porsi mermer — kundra mendësìs së qytetnimit që kalon përmbi të gjitha për me jetuem qetsisht — kur paraqet parimin plotë ndiesinash njerzore se jeta ka po nji vleftje për të gjithë: gjaku ì të madhit e i të fuqishmit bân sa gjaku i njeriut mâ të vogël të këtìj dhèu.

Ai që ka të drejtë me marrë nji gjak mbahet parasyshë prej botës shqiptare si njerì qi ka nji detyrë të madhe dhe të pashlyeshme; kështu që në shtëpì të tij — deri sa mos të merret gjaku — as merren as jepen grâ, dhe, në sofër, t' atij që endè s' âsht në rregull në çashtje gjakut i jepet gota e rakìs tue e kalue gotën nen gjû në mënyrë që t' i kujtohet se ai nuk âsht pikënisht në vend ndermjet burravet.

Por kalorsija dhe burrnija marrin ngjyra të reja dhe të shëndritëshme e të bajnë me e çue kombin shqiptar, të shpifun, në nji naltësì që nuk dihet as kuptohet ndermjet disà popujve të qytetnuem — kur familja e të vramit i jep besën vrasësit për njizetekatër orë që ky të shkojë në shtëpì të *sajë* për me percjellë ke vorri të vramin dhe me marrë pjesë në darken e permortëshme (vercàll).

Në gjindjen shqiptare ndjesinat e drejtësìs shfaqen orë e ças. Kështu, për shembull, kur dami nuk âsht bâ me dashje dhe nuk ka për qellim përbuzjen ose poshtnimin e të damtumit, ndermjet të malsorve t'onë fisnikë dhe mendje-hollë s'ka vend kurr për gjak; por damtuesi âsht dënuem prej këshìllit të pleqve me nji gjobë, ashtu siç bahet pranë popuivet që kanë kapë shkallat ma të nalta të zhvillimit juruer. Po për këto ndiesina drejtësije malsorët nepër kanunin kanë caktuem se bagëtija dahet ndermjet burravet që barin pushkë kurse të lashtat dahen ndermjet grykavet e në ket mënyrë kanë caktuem se të gjith njerzit kanë të drejtën e jetës porsè ka të drejtë mbi bagtit vetëm aj që asht i zoti me i mprojtë e me i bâ që të prodhojnë, natyrisht edhe n'interesën e atyne që s'janë në shkallë me bartë armë.

Po i mbyllim këto vrojtime mbi cillësinat vehtjake tue kujtue se ai që ban kallauzin ose perkrahsin në nji vepër që shkakton shnderim a derdhje gjakut, jo vetëm përgjegjet baras me fajtorin kryesuer, por ka edhe nji ndeshkim tjetër pse âsht i detyruem me i pague katundit nji gjobë mbassi ka prishë rregullat dhe qetësìn e përgjithëshme.

Ky popull i yni, po t' udhëheqet mâ parë me drejtësì e mbasandej me dorë të fortë, i ka të gjitha cillësinat për me u zhvillue e me i-a mbërrijtë njij shkalle të naltë që t' a bâjnë të dashtun e të nderuem ndermjet të gjithë popujve të botës.

AFER LITARIT

Jam i detyruem edhe në këtë ndodhinë me e qitë kënduesin jashtë rrugës që të mos kuptonjë emnin e njeriut edhe as vendin e ngjarjes, mbassi nji caktim kishte me ngjallë kujtime hidhnimi në familje të gjuejtuna prej fatit pa-drejtësisht.

Në vjetin 1921 po mbyllet nji grindje ndermjet dy partinash. Nuk âsht nji lëvizje nga ato të republikave të vogla t' Amerikës Jugore, por âsht nji ndeshje e gjakëshme parimesh; e njena partì e dermon tjetren sado qi nuk dukej se kà të drejtë, por mjerisht ngadhnimi nuk âsht gjithmonë i së vertetës.

Kryetarët e anës së mundun që tue mos pasë rrugë të çilun për vendet e hueja ose per në mal, kapen dhe dënohen.

Asht agimi i nji dite të qershorit me dritë të qartë e me erë lulesh që të ban me ndie gëzimin e e jetës, por nji tubë gjindarmësh njenin e kryetarëvet e çon në vdekje.

Ai âsht nji tregtàr i dashtun dhe i nderuem e oficjeri që udhëheqë gjindarmët ushqen për tê nji nderim të veçantë, nuk i-a lidhë duertë me hekurat dhe e percjellë tue i ndejë krah.

Me të mbërrijtun mbi sheshin e vdeksimevet,

ku presin prokurori i Gjyqit të posaçëm dhe nji mjek, i dënuemi i afrohet trikambzëz qetësisht; doktori, në kohën që këndohet vendimi i gjykatores, i afrohet dhe i prekë për me ndigjue të rrahunit e dellit, por nuk gjenë dishka qi meriton vrejtje; i vdeksueshmi po veshë këmishën e bardhë me lëvizje të qéta e pá i u tundë syni, hypë mbi nji arkë, largon me përbuzje dorën ngjyrë bakri të jevgut që don me i vue në qafë lakun dhe me terhjekë arkën, e të gjitha këto i ban ai vetë si të jetë tue krye nji vepër që s'ka të bajë me vdekjen.

Para se të kapi mbi kokë litarin për me i dhanë nji shqelm arkës e me u rrëzue me tânë peshën e trupit mbi lakun vdekjeprues, me tanë shpirtin e vet të fuqishëm që shprehet nepër fuqinë e mushknivet të tija të shëndoshta, leçitë:

— Rroftë Shqipnija!

PAS PESDHETË VJETVE

Kjo ndodhinë me burim àsht arape, por kà hyë në literaturen popullore e prandaj në shpirtin e shqiptarvet, të cilët e dëftejnë me krenì kombëtare, si provë dhe diftonjse e frymës gjakmarrëse në rast që anmiku nuk pendohet dhe nuk kerkon faljet,

Nji njeri i vogël — *nji fakir fukarà*, si thotë voglija e jonë — kishte pas psuem nji pa-drejtësi të madhe e të randë prej nji njeri të fuqishëm, por ai nuk i-u shtrue kurr asaj padrejtësije. E per ideal të jetës së vet, qellim të vetum, prej asaj dite nuk pati tjetër veçse hak-marrjen.

Pas pesdhetë vjetësh, kur mosha kishte pasë fillue me e randue tepër shpinën e plakut të shkretë, nji rast i papritun e baftlij e vuni në gjendje që të merrte hakun e vet, dhe at' herë ai rà në gjuj, e puthi tokën e tue çue të dyja durtë kah qielli, me mallëngjim e me sy të perlotun tha:

— Të falem nderës, o Zot! Sa je i Madh, o Zot! Nuk e kam mendue se kaq shpejt do të më ndihmojshe që t' a merrshe gjakun t' em.

KUNDREJT ANMIKUT

Në fund të pranverës të vjetës 1910, në Nivë, ndermjet Pagrijes dhe Mokricës, u zhvillue një luftim.

Nga një anë ishin nja tridhetë atdhetarë nen urdhënin e Nazif Hajdarit nga Delvina e nga ana tjetër nji tubë ushtarësh turq e vumun mbi gjurmën e kryengritësvet prej njij spijunit grek që banonte në Përmet.

Shqiptarët, të cillët ishin të sigurtë se kishin mbrrijtun mbi at fush malore pa qene të diktuem, ishin shtrie qetësisht rreth njij zjarmi dhe do të kishin mbarue keq po mos të kishin pasë ndonji ndihmë të pà-pritun, pse nji rekruti shqiptar, që ndodhej ndermjet ushtarëvet otomanë, me të marrë vesht se bashk-kombëtarët e tij do t' u rrethojshin në gjumë dhe do të kishin ramun flij prej sulmit të pà-pritun dhe prej shumicës, (se ishin nji kundra dhjetë) bani se rrëshiti për dhé e se pà dashtje i-ushprazë mauzeri.

Per kryengritësit zani i pushkës kje si nji shêj prej Zotit e të gjith' u përdanë me nji herë në drejti-

me të ndryshme passi u mueren vesht qi t' u mbështjellëshin në nji vend tjetër.

Luftimi u zhvillue fyt-a-fyt por me ketë taktikë po thuej se të gjithë pshtuen, përveç Nazif Hajdarit që rà i dekun prej guximit të tepërt, tue qenë se në vend se me i-u shmangë nji tufe ushtarësh i-u vërvit me pushkë në dorë për me çilë nji shteg, por nji plumb i-a mbërrijti në zemren fisnike pikërisht kùr e e kishte thyem qarkun.

Një nga kryengritësit, Rizà Mançe prej Rabanit (Përmet), në mëngjes u ndesh mbrenda nji pylli me nji nga ushtarët otomanë që, i plagosun, kot mundohej me dalë në rrugë mbassi kishte humbë drejtimin dhe pak fuqì i kishte mbetun. Ai, kur pa at njeri me mjekrrën e gjatë, me fustanet dhe me çizmat i ngàrkuem plot me armë, e kuptoj me nji herë se po ndodhej në mëshirën e njenit prej anmiqvet të natës së kalueme; u friksue dhe me lot në sy kërkoj që të mos vritej! Por Hajdari i tha se Shqiptarët nuk e vrasin anmikun e plagosun a qi bie në dorë; i ndihmoj dhe e dorëzoj ke nji katundar mik qi t' a përcjellte në Përmet.

GJAKU I MIRË

Në fund të nandorit 1940, kur zhvillohej pjesa e parë e luftës mbi ballin greko-shqiptàr, tuba ushtarësh po u mbështjellshin në Frashër (Përmet) për me zanë vend në nji vijë dimnore në pritje të prenverës. Këta ushtarë — italjanë dhe shqiptarë — që kishin mbrrijtun ma parë se sherbimet e komisarjatit, u ndeshëshin në vështirësina të randa mbassi, tue u ndodhë

në vise tepër të vorfna e të thata nuk gjejshin ushqim as me pare.

N' ato pak shtëpì të katundit, populli po falte ç' kishte, tue dhanë edhe tânë përkrahjen që kishte në dorë; e në njenen nga ato shtëpì, e pikënisht pranë familjes të mësuesit të katundit — Skender Frashëri — pati vend nji shfaqje fisnikrije dhe dashtunije që meriton mos me rà në harresë.

Familja e Frashërit natë e ditë pregatitëte bukën për miqët e papritun dhe të jashtëzakonëshem, tue u dhanë me solidarsì vllaznore çka gjendej në shtëpì e që ata mund të hajshin me bukën. E ushtarët u shujtojshin me knaqësì dhe me mirënjohje, tue pshtue prej piskimevet të të ftoftit, rreth zjarmeve të mëdhaj.

Sendet ushqimore që familja kishte pasë mbështjellë dhe ruejtë për dimnin, mbaruen me nji herë, por ushtarët mrijshin gjithnji tuba tuba, të lodhun prej të ftoftit dhe prej unit. E me pàre në dorë kërkojshin bukë, mbassi nuk e dijshin se pranë votrave shqiptare nuk paguhet buka.

Kishin ngelun kashatat e fundit të shenjueme për darken e asaj dite; e at' herë nji fmi shtat vjeç — Shëndet Kadri Skenderi — i u drejtue s' amës e me zâ mallëngjimi i tha:

— O mamë, m' a nep pjesen t'eme të bukës pse due t' u-a jap ktyne ushtarëve.

Tanë familja, e prekun në zëmër nga fjalët dhe nga dhuntija fisnike e Shëndetit, mori gjysmën e bukës që kishte mbetë për darkën dhe u-a përndau ushtarëvet, të cillët dojshin me i-ambushë duertë fmijës me pare, por ai i përbuzi të hollat me nji sjellje burrnore para kohës e tue përsëritun fjalët e vendit t' onë:

— Shqiptari nuk i a shet bukën mikut!

Kur erdhi koha e darkës, Shëndeti i vogël âsht thirrë në sofër por ai nuk ndigjoj me u afrue, dhe n' asnji mënyrë s' ka kenë e mundun me e bindë. E at' herë, të hekunit e zemrës i robnoj të gjith, kështu që zonja e shtëpìs bani ket proponim:

— Hjekim dorë të gjithë prej darkës dhe kto që kemi këtu t' u a falim ushtarëvet që kanë ngelë jashtë e nuk kan muejtë me gjetë vend për strehë!

Kshtu u bâ dhe nji gjà e vogël kà ngulun si nji gurë i madh n' historìn e qytetqimit moral të Kombit t' onë.

KALORËSIJA E NJI SHALJANI

Në qershorin e vjetës 1911 – pas luftës së Leshit – m' u desht me kalue kufinin e Shqipnisë e me dalë në Malin e Zi, pikënisht nga ana e Kuçit.

Autoriteti ushtarak i kufinit të Malit të Zì mbeti tepër i çuditun se un me shokët e mijë kishim muejtë m' e kalue kufinin pà u diktue prej rojës, e nuk dinte si me u sjell ndaj nesh; kshtu që filloj nji shkëmbim telegrafash me Cetinë.

Endè bante ftoftë dhe, tue pritë që të vazhdojshim rrugën për në Podgoricë, kalojshim kohën tue ndej afër vatrës e tue kuvendue me të zotin e strehës që, tue qenë malazias dhe nga ata malazez që shifshin n' andërr pushtimin e Shqipnìs me ndihmën e Serbìs dhe të disà Shteteve të mëdhaja t' Europës, orvatej me marrë vesht se ç' kishim bâ dhe se ç' mendojshim me bâ.

U defreva pak tue i-a mbushë xhepat me lajme qi sigurisht nuk muejshin me e knaqë.

Aj ndigjonte me shum kujdes sado që bombat e mija i-a dërmojshin kokën kur ka ngjâ se nji sherbëtuer i ri i tij hyni në dhomën përdhese, na u afrue dhe deshti me u ulë edhe aj pranë vatrës. Sikùr t'a kishte këshilluem dreqi: i zoti i shtëpìs i-u drejtue si nji bishë e egër që t'i ketë kafshue bishtin dhe i urdhënoj me dalë jashtë tue e kercnue me nji shufër hekurit.

Na mbetëm të çuditun dhe t'hidhnuem mbassi shqiptari në marrëdhaniet edhe me sherbëtorët ruen nji sjellje të brumosun me njerzì dhe frymë bujare, nuk e kà zakon me përbuzë ma të voglin.

Nji nga djelmët e mij, nji burrë i ri dhe i gjallë sa nji shejtan, kur pà se sherbëtori i shkretë uli kokën dhe dolli si qen i rrahun, më tha mue:

— A më jep lejë, Zotni, që t'a vej në vend ket njeri të pa shpirtë e që t'i a marr hakun robit të përbuzun?

Natyrisht kam pasë tjera punë në kokë e nuk më duhej aspak me u ngatrrue edhe ma tepër me autoritetet e Cetinës e prà nuk e dhaçë lejen, por me nji zà që s'ka qenë aspak . . . malazias.

HIJA E BURRIT

Nji ndodhinë që tregon karakterin shqiptar e trajton kuptimin e tij kundrejt të drejtavet të njeriut, qilloj tash nja tridhjet e pesë vjet në Stamboll, kùr bahej nji paradë e ushtrìs otomane të organizueme nga oficera gjerman.

Nji nga kta oficjera shtriu dorën në fytin e nji ushtarit të Kosovës s' onë, tue e tundë e shkundë prej qafores pse e kishte pasë lidhë keq ; por ushtari me nji herë e çoj kryet dhe i rà me pushkë oficjerit të rrebtë që e kishte poshtnue kundrejt shokvet dhe botës.

Kosovari, kur i thanë se oficjeri, para se me dekë, kishte pasë kerkuem faljen e tij, tue thanë se aj vetë e kishte pasë shkaktue ngjarjen – u mallëngjye por nuk dijti me thanë tjera fjalë veç këtyne :

Ah i mjeri ! Por ka gabue fort dhe unë s' kam pasë rrugë tjetër për me shpëtue me nderë prej shburrnimit !

E vdiq si dijnë me vdekë shqiptarët kùr preken në nderin vehtjak : me kokë nalt, me ballë të rrudhun, me sy të ngulun në pushkën vdekësore.

ROMAK NË KETË KOHË

Tash pak vjet ma parë, në rrethet e Lumës populli, i përfaqësuem nga pleqët e nga burrat të zotët e pushkës, në nji kuvend kishte pasë vendosun dhe pranuem me betim se askush mund të prekej, edhe për gjakmarrje, po të shkonte në mulli a në krue ose kur kalonte nji urë, ose kur të ndodhej n' udhëtim me grà dhe me fmijë. U vejshin prap se prap në zbatim urdhënimet e Kanunit të Lek Dukagjinit, por tue i zgjanue në dobì të paqit e të sigurimit të përgjithëshem, tue i shterngue njerëzit e këqij me u mejtue mbassi çdo shkelje të këtyne urdhënimeve shkaktonte ndeshkimin nga ana e viseve të ndryshme.

E përnjimend aj që shkelte ket besë vihej vetiu jashta dokevet dhe mund të vritej prej kujtdo dhe shkonte *gjak-hup* mbassi gjaksori merrej nen mbrojtjen e popullit mbarë. Po endè duhet me shtue se në besën e lidhun ishte caktue se do t' u digjej shtëpija atyne që do të heshtëshin përmbi ndonji faj që shkelte at besë, dhe djegjes i shtohej edhe mërgimi për tri vjet.

Ngjau se nji banues i katundit Arra e Lumës vrau nji njeri që, tue bartë mbi shpinë nji thes me misër, po shkonte në mulli.

Krizma e pushkës çoj më kambë katundin që qiti kushtrimin; e mbassi u vërtetue se i vrami po barte thesin me misër drejt për në mulli e mbassi hetoj emnin e fajtorit, pikënisht nji vllà i këtij u vu në krye të ndjekësve, i-a mbërrijti gjaksorit, e ndaloj me pushkë në dorë dhe e detyroj me rrëfye të vërtetën.

Po vllau i vrasësit at' herë i leçiti popullit:

— Im vlla nuk ban sa besa shqiptare e sa nderi i shtëpis s' onë!

Pas këtyne fjalëvet e dogji të vllàn me nji pushkë, tue i ra fyta fytas.

VRET TË NIPIN

Populisija e katundit Kabash(Prizrend), tash pak vjetë, kishte pasë lidhun Besen që askush prej vendit të merrte gjakun a të kryente vepra që të shkaktojshin prishjen e qetësìs, tue u çilë shtegun gjakmarrjevet, e se ai qi çarte ketë Besë mbrenda kufivet të katundit, do të ndeshkohej katundisht, si pas Kanunit të Lek Dukagjinit.

Por ngjau nji ditë se nji bujk prej Vrâni-t vrau nji anmik të vetin mbrenda rrethit të populllsìs që kishte pasë lidhun ketë Besë; e at-herë, tue kenë se vrasësi buronte prej katundit Kabash dhe duhej edhe ai që t' a nderonte Besen e lidhun prej fisit të vet, populli mbarë vendosi me e ndjekë fajtorin kudo që të gjindej qi t' a ndeshkonte katundisht.

Burrat e armatosun i a mbërritën gjaksorit e nji dajë i këtij i u afrue, e kapi për gjoksi dhe i tha:

Ti nuk je ma nipi i jem pse me ketë vrasje e ke shkelë besën e fisit tand dhe ke nxi derën e shtëpis s' onë.

E pas këtyne fjalëve i ra me pushkë në zemër.

ZEMRA E TË FORTIT

Ndodhina âsht pak e moçme, por nuk dij a âsht e treguem e në Historí.

Me 1817 Ali Pasha i Tepelenës (qi në nji rreth shpirtnuer ma të naltë, qi prej asaj kohe, kishte mujtë m' e bashkue e me lirue tanë Shqipnin) kishte pasë ngulun sytë mbi nji amik të rrebtë dhe kishte pasë vendosun m' e zhdukë bashkë me familjen e tij: kështu qi dha urdhen të premë qi me doemos të kapej ose të vritej dhe ti digjej shtëpija.

I denuemi quhej Dim Dusha prej Peshtanit (Leskovik): trim ndermjet trimavet.

Ai, me të marrë vesht urdhënin e Pashës, largoj prej shtepis njerzit të pa aftë për pushkë dhe me të tjerët dolli në mal; por para derës së shtëpis ka lanë nji grumbull drushë të thatë dhe mbi to vuni nji sasi pishet.

Mbasandaj, kur u a mbërriti çerdhavet të Shqiponjavet, anmikut të fuqishem i çoj këto fjalë:

Në daç, eja e digjmë shtepin, por mua që kam pushkë në dorë dhe thikë në brezë nuk ke çtë më bajsh.

Tuba e armatosun që ishte ngarkuem me urdhënin e Ali Pashës, kur gjeti shtepìn bosh dhe pa se Dhimua vetë e kishte pasë lanë landën për djegëjen, mbeti aq e çuditun prej kësaj pune sa e pa me rrugë me lajmue satrapin dhe me i kerkue udhëzime të tjera.

Urdhëni u pezullua.

Kapiteni Thanas Vaja – besniku i verbët i besnikve të Pashës – u ngarkua me i dhan besën Dhim Dushës se mund të shkonte qetësisht në Janinë për me kuvendue me Pashën, që dëshironte m' e pa dhe me fol me té.

Ndeshja ndermjet Qeveritarit të rrebtë e të fuqishëm dhe kryengritsit të pa-perkulshëm, u zhvillue me burrnì dhe bujarì.

Ka qenë hapun nji llogari e vjetër politike dhe familjare ndermjet atyne dy njerëzve, por ajo llogarì u shkoqit dhe u mbyll pas fjalës së forte dhe perfundimtare të Dushës.

Tì, o Pashë, ie i fuqishëm dhe unë në asnji menyrë nuk mundem me ndejë në krahun t' and ose pranë tejet, por nga nji pikëpamje unë mund të jem mâ i fortë se tì pse e vendosa me ba dekjen në vend se me u dorëzue si njeri i ligshtë.

Pasha e përqafoj anmikun, i këtheu ato që i kishte pasë marrë pa të drejtë dhe e mori në sherbim të vetin, e emnojë Kapitan dhe me dorën e vet i a vari shpaten në brez.

VLLAZNÌ ME TË HUAJIN

Tash pak vjet, due me thanë para vjetës 1941, kur Dibra ndodhej ende nen Sllav, në nji katund të rrethit të qytetit të Dibrës ngjau puna e rrallë qi nji pronar (shqiptar natyrisht) lidhte miqësì të ngushtë me nji Serb e bahej me té edhe *probatin*, tuej pimë gjak me shoqi shoqin.

Tuej qenë se nji gjinì vëllaznore e tillë, sa do që âsht në fund e pa-natyrshme, i bashkon familjet, serbi shkonte e rrinte në shtëpìn shqiptarë si me kenë në shtëpì të vet.

Nji ditë që Zonja e shtepìs, e ré dhe e bukur, qitëte bukët në furrë dhe burri ndodhej jashtë, probatini i u afrue dhe filloj me i shtri duerët për m' e lëmue, por ajo me gjak ftohtësi dhe me qetësi i tha:

— Por tì qysh harron se je vëlla i burrit t' emë?

E ai, i robnuem prej furìs së dashtunìs shtazore, i a këtheu:

— Më fal! Kij mëshirë për mua pse të dua tepër!

Gruaja prap me gjak ftohtësì i tha:

Kij durim e prit sa që të shtië bukët në furrë.

Pasi e kreu at veprim, i u vervit burrit të pa besë me lopaten e hekurt të furrit dhe i theu rrashtin tue e shtri të vdekun për dhé e tuej bertitë:

Qoftë i mallkuem aji që lidhë miqësì dhe vëllaznì me Sllavin.

NJI DJALOSH MIRËDITAS

Në prendverën e vjetës 1927, Nenprefekti i Mir-

ditës po këthente prej katundit Gziq në Sh. Pal dhe ka pasë me vete nji patrullë Gjindarmësh nën urdhënin e njij Kapterit.

Nji pararoje kishte pas shkuem në nji të përpjekun rrugash për me prit Nenprefektin, nja njiqind metra largë, kur nga nji rrugicë dolli nji djal njizet vjeçar me pushkë në krahë. Gjindarmët i dhanë urdhën me u dorëzue dhe me e dhanë pushkën; por ai, i shpejt si rrëfeja, hoqi pushkën prej krahut dhe u a drejtoj Gjindarmëvet pa fol.

Nënprefekti me njiherë bërtiti:

— Ulni armët të gjithë; e ti, o Mirditas, je në besë t' eme!

Të gjithë i ulën pushkat dhe Nenprefekti, mbassi mërriti në vend, i u drejtue Mirditasit tue e qortue pse ka dashtë mos me u bindë në urdhënat e njerëzvet të Qeverìs. Por djali, pa ju dridhë syni dhe pa krenari të kotë, u gjegjë:

S' ishte e mundun e as mundem me dorëzue armën pse pa këté, me t' u këthye në shtëpi nana dhe gruaja kishin me më përbuzë dhe kishin me më qitë jashtë. Mâ mirë i dekun se i ç' burrnuem.

Nenprefekti, i cilli ishte nji nieri plot njerëzì e mjeshtri administrative, i a këtheu qetësisht:

— Rrofshë e qofshë, or burrë! Tì meriton me bartë pushkë mbassi tregon se me të vertetë jé trim. Nesër eja në Zyrë e ke me marrë lejen e pushkës.

Djaloshi u bâ nji nga shtyllat e Administratës krahinore.

VDEKJA E NJI TRIMI

Kallzojnë pleqët se në Frashër një i quejtun Kostë Tanini, nji guximtar me fletë, zani i të cillit ndihej në Shqipnin Jugore dhe në Greqìn e Veriut, kur i u afrua ora e vdekjes, i urdhënoj gruas që t' i sillte pallën pranë shtratit ku dergjesh.

Ai kishte pasë qenë trimi që kishte ra në gjak edhe me shtëpi Bejlerësh të fortë për mos me i u shtrue pa drejtësis edhe për me mprojtë të dobtin e ndjekur; prandaj vdiste me frymen e nji fatosit.

Kur ishte tue dhanë shpirtë, u trondit, u çue pakës mbi shtratë dhe tuej rrokë me dorën atë shpatë që kishte qenë tmeri i shum kuejtë, gërthiti:

— Mos u mësheh, por del në shesh në t' a mbanë, or qerrata!

Këto qenë fjalët e fundit të tija.

Kush e di se ç' fortunë e rrahu për herën e fundit zemrën e atij trimi!

A VDIQ SI USHTAR?

Jemi në ballin e luftës me Grekun, në fillim të vjetës 1941.

Nji shtëpì e madhe të nji fshati âsht bâ Spital për me strehu të plagosunit deri sa të mund të çohen në vende ma të mirë.

Ka nji lëvizje të madhe mjekësh, infermierësh dhe ushtarësh. Pranë nji vullndetari Sqqiptar po shifet nji grua që nuk àsht mà e ré; ajo përqafon nji kokë pa jetë dhe të ftoftë, lëmon nji fytyrë të zverdhun dhe të lagun nga lotët e mamës së mjerueme.

Afrohen nji doktor dhe nji infermjere që deshen qe kufoma të dergohet gjetiu e që n' atë shtrat të shtrihet ndonji tjetër luftëtar i plagosun. Ata me mënyra t' ambla, e bindin gruan qi të largohet prej kufomës së dashtun, tue i thanë edhe se në dashtë mundet me e ndjekë trupin e djalit e me pà se ku do t' a shtinë në dhè.

Ajo, me zâ që then shkambtë, thotë:

— Po, po, falemi nderës. Po të më tregoni të verteten n' e daçit Zotin! A rà si burrat, a diq si ushtar?

Oficjeri, i cilli e kishte pasë marrë në dorëzim djalin e plagosun randë me porosì qi t' i kishte nji kujqes të veçantë, mbassi ai ishte treguem si ushtar pernjimend prej rracet, u gjegjë:

— Po, ka luftuem si luan, si nji fatos i vertetë, djali yt!

E at-herë ajo mamë e bekueme e puth në ballë edhe njiherë djalin e dashtun dhe i thotë:

— Edhe në jeten tjetër të qoftë i ambël qumështi i jem, o djalë, o bir i jemi!

ME IKË ME ARMËT?

Jemi në fillim të Nandorit 1918 e po merr fund lufta vigane dhe e ndritëshme në Vittorio Veneto, e cìlla, edhe e pa perfunduem, ka jehonen e vet në Ballkan.

Austriakët para se të lirojnë tokat e Italìs, po e zbrazin pjesën e pushtueme të Shqipnìs Jugore për me u mbështjellë në Veri.

Nji djal Mirditas po ndodhet mbi bregun e djathte të Matit dhe këqyrë ushtarët që po kalojnë në Milot Urën e drunit; po shef topa, qerre me mitralozë dhe me fushekë, arka gjithfarësh për luftim e ushqim, po shef qi po kalojnë Regjimentat plotësisht t' armatosun, dhe këqyrë me bindje atë maqinë të fuqishme, të gjallë dhe të disiplinueme si nji trup të vetun.

Në fund po shef se disa ushtarë i venë dinamiten dhe zjarmin urës. E at-herë pëvet shokun që ka pranë e që tue pasë studjuem në Vienë, din dishka.

— A më thua, or Preng, pse kjo ushtrì që po shkon e ka pré dhe djegun urën?

Dhe Prenga, sa do që nuk din se çdo të ngjajë në dy a tri dit në lumin Pjave, gjegjet:

— Po shifet se janë thyem të shkretët!

Atëherë katundari shpirt thjesht Mirditas në zemrën e të cillit breth e pa prekëshme trimnija e moçme dhe mendësija e Shqiptarit, pëvet prap:

Po tregom edhe, o Prengë, qysh bajnë këta me ikë tuej pas kaq topa, pushkë dhe fyshekë? Po a âsht burrnì kjo? Kaq e fortë âsht frika e vdekjes?...

Prenga këqyrë me simpathì dhe dashtunì shokun, ndien në zemrën e vet rrahjet e zemrës së tij, por nuk don me u gjegjë, tunë kokën dhe krahët dhe nuk thotë fjalë për mos m' e trishtue fatosin e pa njoftun ose të njoftun keq dhe me e lanë të qetë në andrrat e bardha t' atyne që kanë tepruem prej trimnìs së moçme të popuive pa frikë dhe pa leqe.

PER ME NDERUE PUSHKËN

Po merr fund lufta botnore e parë. Njij katundari të zgjuetë, qi ka çilun në kasollen e vet nji tregtizë me të gjitha ato cikrina që ushtarit i lehtësojnë jetën e luftës, nji ditë, n' orë të jashtëzakonëshme, i paraqitet nji ushtar austriak, qet nga disa letra nji pushkë te shperthyeme dhe i a paraqet tuej i dhanë me kuptue se don me i a shitë.

Shqiptari e kqyrë pa lakmì, tunë kokën dhe me nji gjuhë të rastit dhe me nji shenj i jep me kuptue se ai shet dhe nuk blen mall. Por ushtari, i cilli âsht nji sllav, nuk i ndahet; e me qenë se pushka àsht e fëlliqur me baltë, e mberthen dhe i tregon se asht në gjendje fare të mirë, pse kujton se katundari nuk don t' a blejë, tuej mendue se âsht e prishun.

Por prap se prap, katundarì-tregtar, i cilli nuk din se shkatërrimi âsht i afermë, nuk ndigjon m' e e blè, mbassi ka frikë se at pushkë ka m' e mbajtë të mëshefun kush e din sa kohë.

Në fund, pas lutjeve të nxehta dhe të papreme t' ushtarit, i cilli kënaqet vetëm me pesë korona që i duhen me doemos, bindet, paguan pêsë koronat dhe i falë ushtarit disa cigare, dhe i qet kafe e raki për me i tregue se nuk e shtyntë shpekullimi kur tha, jo. Merrë pushken, e pastron mà mirë, me kujdesin e dashtunìs, dhe i a jep nji miku që t' ia ruej, luej mendue se ushtari mundet me i bâ ndonji trathtì.

Kur, mbas ndonji vjet, katundari më ka tregue ketë punë më tha:

— Ta besojsh, zotnì, se nuk më lakmojë fitimi, tuej kenë se n' atë kohë unë fitojsha mjaftë me tregtizën t' eme — sa do që tregtarët e qytetit më bijshin

në qafë kur më blejshin me sermë koronat prej letres (1), por un kam pasë mëshirë për pushken!
A më kuptoni? Nji pushkë e mirë, nji *koxha mauzerit* të goditun n' atë mënyrë më prekte në zemër... Mëkat i madh ishte m' e lanë ashtu!

HIDHËNIM FATOSASH

(Ndodhinen që po pershkruej m' âsht diftuem nga prifti i nderuem Dom Preng Spaçi Suli, Famulltar në Mënell të Mirditës, i cilli ka nji dijeni vehtjake mbi ngjarjen tue kenë se qilloj në gjinín e shtëpis së tij fisnike).

Nji Nikoll Prenga, në nji mbramje vonë, trokiti ke shtëpija e Ndue Gegë Lleshit, atje në Nushajt. Ishte koha a darkës e gratë muarën me qitë ujë në duer të mikut e të robvet; por miku nuk ndigjoj tue i thanë se kishte pasë ngranë bukë te Marka Ndoi, aty afer.

U ulnë, thanë uratat dhe i a nisën bukës. Aty kanë qenë Ndue Gega me të vëllanë Pal, me të kunaten dhe të shoqen, me nji fëmì të njomë në djep në nji qoshe.

Burra me zà, kishin vjerrë në kujat dy palë topança të mëveshuna me serm, dy palë vezme në poça sermit, dy pushkë të gjata me pulla e zadefa të veshme per bukuri, e nji tagan.

Miku u a lëshoj syt atyne armëve dhe u tha të zotvet:

— I bajshit me nderë!

---

1) Gjatë luftës së Madhe të parë katundarët u shitshin tregtarve të qytetit — që mendojshin se ishin shum të zgjuat! — paret prej letrës dhe merrshin ar e serm, tuej ju shtrue nji angarije të pashpirtë, por koha u a mori haken!...

Por nuk mujti mos me u çue dhe e merrë në dorë njanen topançë per me e kqyrë për s' afërmi, por Pali i tha:

— Por vene ç' atje, or ti mik, pse e kam mbushë me dy plumba, se s' dihet per ç' ka.

Dhe i vllaj i Palit i bërtiti m' e venë në vënd topançen, por n' ato fjalë krisi topança dhe plumbat kaluen ndepër kryet e gjindjes dhe i ranë kaptelit të djepit të foshnjes tue i a bâ kryt bludë.

Pali me gjith bukë në gojë u çue më kambë, kapi topançen tjetër e i a ngrefi mikut drejtë krahnorit; Ndoi, po me atë shpejtí nxuarë, taganin prej millit e i a víkati vllaut tue i thanë:

— Ndalu, or Pal, se per Zotin të rrumbullova!

I drejtohet gruas dhe i thotë:

— Nxito, çile arkën e më bie gërshanat.

Miku nder kaq kishte ngel me topançë në dorë i mbuluem prej tymit, si i hutuem si i marrë.

Ndoi merrë gërshanët, i a jep mikut dhe i urdhënon me i a pré flokët mecit përpara se të ftofet, tuej perfundue:

— Për nja njiqind vjet të kam bâ kumbarë.

Nikoll Prenga, tue u dridhë, i preu në tri anë trí piska flokësh të lagun me gjak e të njomë me trû: nji piskë e qiti në gjî të vet, të dytin ja dha nanës së shkretë që s' kishte tjetër djal ose vajzë, e të tretën i a vu mbi trishkullin e zêmrës së fëmis.

Në e nesërme Ndue Gegë Lleshi lëshoj fjalen per fisin, katund dhe miq qe t' i shkojshin se do t' i bante darsmen djalit.

Punët u zhvilluen si mbas zakonit: nga burrnija e Ndue Gegë Lleshit nji ngjarje me të vertetë trishtuese dhe e zezë u ba shkak vllaznimi ndermjet dy familjeve trimash.

VIRI INTER VIROS

Shqiptarët thonë: *Burra ner burra.*

E dy burra na paraqiten për admirim kur ngjallen në kujtimet t' ona trimnija dhe bujaria e dy zotnive Shkodran, anmiq të papajtushëm, që me anën e disa shokve ishin marrun vesht mos me u vra nëpër mjet të duarve të huaja por vehtësisht.

Në fund të fundit ato nuk ushqejshin idhnime të forta deri ke vdeksija por, tuej kenë në gjak, ka qenë nevoja me u ruejtë njeni prej tjetrit. Dhe prandej nuk e kërkojshin shoqi shoqin tue e dijtë se, po t' u ndeshëshin, me doemos do të bijshin në vështirsí e do t' u vritëshin; kështu që seicilli mundohei mos me u ndeshë me shoqin, kjo punë zhvillohej me urtì dhe pa ligështì.

Por nji ditë deshti fati me i përpjekë ke Ura e Mesit: Njeni nga nji krye t' udhës dhe tjetri nga anë e kundërt. E panë shoqi shoqin: cilli me u këthye? Pa dyshim as njeni nukt i ra në mendë me u këthye e mos me u vrà me anmikun. Pra, si dy njerëz të kapun nga danat e fatit, vazhduen ecjen nepër urë; e kur mbërrijten disa çape njeni prej tjetrit, në nji ças si t' ishin në marrëveshtje e po si të ndigjojshin nji urdhen epruer — nxorren nge brezi pushkat dhe qiten.

E të dy i zbrazën të gjitha fushekët; që të dy u rrëxuan për dhé po në nji ças.

Njeni nga ata, tuej e pa vehten afer vdekjes e tuej mos dijtë gjendjen jo të ndryshme të kundërshtarit, tha;

— Po t' a fala gjakun t' em!

Tjetri me njiherë u gjegjë:

— Edhe unë t' a kam falë temin!

E të dy vdiqën mbas pak minutash tuej mos lanë trashigime të mbrapështa.

A NUK VDES SI BURRAT?

Kjo tragjedí âsht zhvillue mbi malet e Mokrës kah vjeta 1910 dhe ka shkaktuem admirimin e popullit, qi i ka qitë kangën.

Djali Shapo, që bante pjesë të nji çete kryengritse, zuni dashtuni për nji malsore të bukur; por kur e kerkoj per nuse, familja nuk ndigjoj me i a dhanë nga shkaku i gjendjes së tij jashtë ligjës. Por ai nuk e pranoj at vendim dhe i u drejtue shokvet mâ të rinjë që t' a ndihmojshin me e grabitë gocën. Qysh dhe kur? E ndanë m' e e grabitë ditën që ajo do të martohej me perdhuní dhe do të çohej në shtëpì të dhandërit; kështu që po atë ditë që ajo kalonte malet e përcjellun nga krushqë, gjinì dhe miqë, Shapo me disa shokë e sulmuan tuben përcjellëse.

Por sulmi dështoj pse Shapua dhe shokët e tij luftojshin në nji gjendje të vështirë, mbassi u duhej me pasë kujdes qi të mos vritëshin nusen. Po endè Shapua ngeli i plagosun randë dhe shokët me mzi mujtën m' e pështue prej hidhrimit t' anmiqvet dhe me e çue në nji kasollë.

I shtrumun mbi firë, i shkreti trim po e hiqte shpirtin, mbasi zotësija e mjekëvet malsorë nuk ishte e zonja m' e pështue prej vdekjes; rreth atij me kokë ulun rrijshin shokët e çetës dhe Kryetari tregohej i trishtuem mà tepër se të gjithë.

Para se me dhanë shpirtin, djali i pafat i pveti Kryetarit:

— A vdes si burrat?

— Po, o Shapo, ti vdes si trim ner trimat!

Sytë e djalit qitën shkendîtë e fundit dhe u mbyllën për gjithmonë.

GJIK THANASI

Ai ka qenë nga Qeparoj i Bregdetit, nji nga ata Kapidanë që mblidhnin trima « me harxhe » dhe shkojshin me luftue për ata qi i paguajshin.

Në nji nga ato lufta, Gjika u vrà dhe e shoqja e qau si tregohet ma poshtë.

Në vajtimet merret vesht se shtëpija e Gjikës nuk ka qenë në nji shallë me familjen e së shoqes, e cilla ishte nga dera e Spiro Gjikajt, porse kjo e mori Gjikën për burrë prej terhjekjes së trimnìs së tij. Nga këta vjershë që nuk janë të ndritëshme për letërsinë kombëtare, por permbajnë shpirtin e kombit — merret vesht se ajo zonjë deshti që burri i sajë të binte për detyrën e besën e dhanë — sikundër rà — e jo të vritesh për plaçkë, se, në nji rastë të tillë do t' i kerkonte llogari në jetën tjetër.

Ja, pra si ajo grue arbëreshë e qau burrin trim:

« As u qesha as u qeshe
Un të desha e ti më deshe;
Të mora për nam që keshe
Për atë pallën që shveshnje
Mbi taborë shesh për sheshe

Në të dha pashaj parë
Unë allallë t' a bëra gjaknë
Jo po ti n' e ke bërë vetë
U gjykofshim n' atë jetë.

LEJEN E PUSHKËS

Edhe në kohët e lashta mergimi ka qenë burim jete për shumë nga malsorët t' onë.

Dy burra nga Shtika, fshat në rrethet e Kolonjës, në kohën e Turqìs po shkonin për në Moré, tue udhëtuem në kambë.

N' udhëtim e sipër ata takuen nji tubë nshtarësh turq, të cillët, tuej pa udhëtarët t' onë me mauzeret në krahë si pa gja të keqe, u çuditen, u afruen dhe i kerkuen lejen. Por ata pa u trembë dhe pa vonesë u përgjegjën:

— Lejet? Na lejen e kemi mbi gryken e dyfekut.

U hodhën në nji ane e zunë vend.

Turqit, të çuditun nga gúximi dhe nga trimnija e dy burrave Shqiptarë, nuk i ngacmuen mâ por i lanë me vazhdue udhen me mauzer në krahë.

NJI VALI PAK I URTË

Janë Pashkët e të gjithë fshatarët — katolik dhe mysliman — janë mbledhun në sheshin e Kishës së Leshit ku i bien sazvet dhe të gjithë dëfrehen tue lujtë valle, — Në ketë çastë vjen nji sherbëtor i Valiut — që rastësisht ndodhej atje — dhe jepë urdhën qe t' i dorzohen sazet.

Nji burr prej atij rrethit, shumë i prekun nga ato fjalë, ngrihet dhe i bie nji dackë shêrbëtorit, i cilli i inatosur tepër, këthehet dhe i lajmëron Vali-s poshtënimin e pësuem.

Valiu, me të marrë vesht ngjarjen, rrokë ai vetë pushken dhe me sherbëtorin e nji trim arrijnë në sheshin e Kishës, ku defrimi vazhdon si ma parë. Ai i afrohet pranë sazevet ku rrin edhe burri që i ka dhanë, nji minut ma parë, shuplaken sherbtorit, ngrehë pushken dhe e ve në sy që t' a vrasi, por burri trim pa u lëkundun aspak i thotë këto fjalë:

— Ju jeni vetem tre, por na jemi me qindra; pra, po të më vrasësh prapë do të mbetet ndonjeni per m' e marrë gjakun t' em.

Valiu ngelë gojë hapur kur ndigjon këto fjalë, ulë pushkën dhe këthen në shtëpi tuej mendue me marrë haken ma vonë.

GUXIM SHQIPTAR

Kemi elementat në ket ndodhinë gadi për nji roman të verdhë me nji nen-shtratë historik.

Ymer Aliko nga Xhulati (Gjinokastër) âshtë nji nga ata që kishin çue kry kundra perandorìs Otomane e nji ditë, tue u pasë largu perkohësisht prej çetës, i luejti nji punë të zezë nji poste të Gjindarmerìs.

N' atë kohë Zhonturqit u orvatshin m' e mbajtë në kambë Shtetin që po rrëzohej dhe u shitshin si administratorë të rreptë, kështu që me njiherë kje dergue nji Baon ushtarësh kundra Ymerit që t' a kapshin me doemos bashkë me shokët e tij.

E rrethuen në Mullinin e vjetër të Mashkullores, por tue ndejtë pak largë mbassi pushka e tij nuk gabonte. Ndertesa nuk ishte tjeter veçse germadha, posë nji qoshe ku gjejshin strehë disa bagtì; e n' atë çast aty ndodhej nji kà.

Ymer Alikos i erdhi nji idhê: e mëshefi pushken nen gunën, kapi kaun për bishti dhe e gergau që t' ikte tue i shkue mbrapa me guximin dhe fuqìn e dishprimit. Kështu pra kaloi i pa vrejtun, mbassi kau e dinte mirë vendin e si shtazë gjysëm i egër e ndinte erën e njeriut, i shmangjej anmikut e kalonte për rrugicat e veta, në menyrë që Ymerin mujti me e çue shëndosh jashta rrethit.

Por ndjekja pa mëshirë e pa pushim vijoj, kështu që kur ushtaret u kujtuen që ai kishte ikë, e ndoqën me disa kalorës.

Puna bahej tepër e rrezikëshme pse Ymer Alikoja dolli prap në shesh në Bashak, në fushën e Xhulatit: me mzi muejti me u fut në nji kasollë me dy dyer: njenen kah fusha dhe tjetrën mbi lumin Xhulat. E ai me nji zgjuetì drëqit e shfrytoj gjendjen pse iku nga dera e dytë, u fut nepër nji zabel gjat lumit dhe u zhdukë edhe njiherë.

Kurë ushtarët u kujten edhe ketë herë, aì ishte largë; por prap e ndaqën deri sa i a gjetën gjurmat rreth Shpellës së Shqipes. Por ajo strehë ka qenë dhe do të jetë edhe sot, përnjimend nji çerdhë për shqiponja, kështu që kalorsit Turq mund t' a mbajshin të rrethuem por nuk mujshin m' e xanë.

Tuej kenë se e vetmja rrugicë që çonte në shpellë mund të kalohej prej njij njeri të vetun, Ymeri e pati

punë të lehtë me ndejë në roje me pushken e vet të pagabueshme dhe besnike.

Rrethimi u zgjat për tri ditë e ushtarët filluen me u lodhë dhe me e humbë ç' do guxim, mbassi luftarit shqiptar i mjaftonte ajo pak bukë që kishtë pasë me vedi dhe pak orë gjumë e shlodhshin; por zâni i tij ushtarët nuk i lente me pushue e me i u shmangë ankthit.

Atij i bajshin roje të mirë gurët që ai i kishte pasë vendosur në vendet e duhuna në mënyrë që t' u rrotullojshin e të shkaktojshin zhurmë.

N' agimin e ditës së katërtë, Ymer Aliko, që e kishte mbarue atë pakë bukë që nuk ka pasë dhe as mundte me u ushqye me ujin që pikonte në nji gropë të shpellës, kerceu si bish' e egër prej strehës dhe tue ecë barkas në krahë të rrethit, dhe jo në ballë, vrau, njenin pas tjetrit, shtatë ushtarë dhe shpetoj.

Disa vjersha të nji Kangëtari Populluer e pershkruejnë këtë ndodhinë dhe djelmënìs s' onë i paraqesin guxímin dhe trimnìn e Ymer Alikos si nji shembëll për atdhe-dashje.

EDHE I VOBEKTI

Në Janarin e vjetës 1917, Koço Stefani — që sot âsht Mësues — ishte atëherë në krye të nji tube Milicësh t' organizuem në Jugë nga Italjanët kundra Austriakvet; e nji ditë i ka qillue me kalue bashkë me Italjanë edhë nëpër Skrapar.

Nata i zu në Malind, ku vendosen me bujtë. Por ku? Hekuri dhe zjarmi i Grekëvet me 1914-15

kishte pasë djegë e pjekë popullsin e shkretë, e cilla ndodhej tepër e shkretënueme dhe shtrëngohet me gjetë strehë në kesolla që nuk bajshin as për kafshë.

Mëkambë ndodhej atëherë vetëm nji shtëpi e vogël, e ringrehur po n' ato ditë dhe e perbame prej nji dhome.

Pronari i saj ishte Muke Malindi, nji bujk plak, plot zemër dhe guxim, i cilli tue pa se ata të huej po u pregatitëshin m' e kalue natën jashtë në mes të borës, u tha atyne:

— Nuk mundem me e lejue kurr qi shqiptarë, dhe këta të huej të ngelin jashtë në nji natë kaq të ftofët: urdhënoni në dhomën t'eme dhe unë me familjen do të gjejë strehë në kasollen e bagëtivet.

I çoj të gjithë në dhomen e vet, u bani nji darkë të mirë, dhe u bani shtresat me firë dhe teshat e granìs qi kishte pasë pështuem prej grekut.

Në mëngjez kur po u përshëndetëshin, Stefani e Italjanët deshtën m' e shperblye dhe me i pague bukën e Mukës, por ky u tha gati me hidhërim të fortë:

— Âsht e vertetë se lufta dhe mizorinat greke na kanë mjeruem dhe pak pika gjakut na kanë lanë, por kurr s' kena me i a nximë faqen vehtes tue u a shitë miqvet bukën, kripen dhe zjarmin! Udha e mbarë ju qoftë dhe t' a mbani mend se, po të kaloni këndej, kjo shtëpì ka me ju pritë kurdoherë të gjithëve si vllazen.

VI

POLIKROMI

Tashti po mbështjellim dhe paraqesim ndodhina me ngjyra të ndryshme dhe po i apim fund udhëtimit t' onë — të shkurtën por të ndërgjegjëshëm — nepër dejt, zêmrën e trunin e Shqiponjës arbënore.

Kemi parashtrue landë që (sado që kah nji here duket pa randësì) na ep lejë me thanë se e kemi prekun me dorë të vërteten se raca e jonë âsht e njeshun me nji brumë prej vehtijash të ralla. Mirë po, disa nga udhëheqsit t' onë ç' kan bâ deri më sot? E ç' s' kanë muejtë mos me bà deri më sot me nji brumë të tillë?

Me ndjesina kombëtare që, kur nuk u çfaqen haptas, u treguen s' pakut si nji zjarm të gjallë të mëshefun nga nji cipë hîni, gati për furìn e piasjes; me nji kuptim t' Atdheut të kufizuem e kah nji herë të pàm nepër mjegull, por gjithëmonë të mështetun e të rrokun me rranjat e shëndoshta të kurmit; me nji prirje dhe nji dashtunì gadi fanatike për vepra besnikerije, bujarije dhe burrënije (të kryeme shum herë

me vetëmohim të pa besuëshëm), na prej fajevet të disà udhëheqsve, kemi ngelun për shum kohë larg bashkimit kombëtar të plotë dhe larg idhès së Shtetit.

Të flasim haptas pse gënjeshtrat nuk i naltësojnë kurr popujt kurse trimnìa civile — që tregon të vërteten e hidhët — âsht e nderueshme mâ tepër se çdo burrënì tjeter.

Disa herë — prej ktyne mungesave — rrodhën ngjarje qi jan njolla të zeza; e kështu pra, ndonji herë Feja ka hymun në kundërshtim me Atdheun, ose ka ngja e kundërta, tue e bâ atdhetarin që të vihej kundër besimit të shokut a të vëllaut; e prandaj në kohen e Otomanvet, kur u plaste nji kryengritje në Verì a në Jugë, ajo nuk kishte jehonë n' anen tjetër, kështu që idheja e Kombit ngelte në fisin kur se kuptimi i Atdheut mbetej pa lidhje me idhèn e Shtetit.

Të gjithë kto rrodhën nga shkaqe që pjesrisht edhe sot randojn mbi kokën t' onë, ashtu si do të shofim mâ tutje.

Nji nga shkaqet âsht mungesa e nji letërsije kombëtare që kishte muejtë me përmirësue disa vehtija, me gjallnue dhe me naltësue shpirtnat kah nji maje bashkimtare, të ndriçueme nga idheja e Atdheut të trajtuem nëpër organizmën e domosdoshme të Shtetit përmblëdhës e disiplinues t' energjivet të Vendit mbarë.

Ç' prej kohës së të Madhit Lekë — që nuk e shkruente shqipen por flitëte vetëm kur hidhënohej ashtu si shum mâ vonë, Napoloni flitëte italishten e Korsikës kur do të matej me djallin — deri ke Gjergj Kastrioti e Kapìdanët e ndritëshëm të tij (që shkrujshin në gjuhë të huajë e sidomos në latinishten ose

në italishten e kohës) e tue zbritun deri në ditë jo të largëta, udhëheqsit shqiptarë kanë dashtë me krye punë me shpejtî, me dëndësìn e dinamizmës së racës dhe — pse të mos t' a themi? — me mundimin mà të vogel. E prap i kemi pà me vijuem rrugen e vjetër të plogsìs letrare — mbassi letërsìja s' ka qitun kurr fitime me dobì, kur se armët për nji popull trim kanë pasun randësì përfundimtare dhe vleftje shum mâ tepër të rrokëshme.

Të mos kishim pasun bashkëkombëtarë në mergim — në dheun e huej — ndoshta na do t' ishim kujtue shum mâ vonë se gjuha e jonë âsht e bukur, e ambël, e shvilluemëshme dhe në shkallë mà të naltë se disa gjuhë të tjera europiane, pse turmat t'ona kanë lé dhe lindin me zemër vjerrshëtarësh.

Mungesët e letërsìs ka burimi jo vetëm në vehtija mohuese të disa udhëheqsve, por edhe në fatkeqsitë që dishmuen akt-lindjen e racës dhe mandej e përcollën shvillimin e Gjindjes s' onë si t' ishim lindun me peshen e nji mallkimi që, nga nji anë, fqinjët na i bani anmiq të përjetëshëm, lakmues të tokës të detit t' onë dhe, nga ana tjetër shpesh mishin e gjallë na e dëpërtoj me sadizmen politike të disa udhëheqve shum herë të helmuem a të rrêjtun nga dinakrija e do të huejve.

I përmbledhim tash mendimet dhe çashtjet: ngjarje të rrjedhuna nga anmiqësija e fqinjëvet dhe nga nji varfënì ekonomike të pa-meritueme në bashkim me daltonizmen politike të disà udhëheqsve, vepruen me fuqì madhore e na e vunë në dorë mà parë pallen e mandej pushken dhe na kanë mbajtun larg prej pendës e prej librit kështu që na, midis ngjyra-

vet të ndritëshme të polikromìs së virtytevet kemi edhe njollat t' ona.

Disa udhëheqës plaken para se me dalë prej mitunìs e të piqen për vepra të mëdhaja, tue kenë se i rrëmben jermija e ambicjes, e cilla i ep shembullin e keq vogëlìs e na e mbushë mendjen të gjithve (a gadi të gjithve) se shqiponjat arbënore, në fluturimet e veta, s' kanë kurr nevojë për fleta librash, për msimet e popujvet mâ tepër të shviliuem dhe të mëdhej shumë mâ tepër se i yni. E nji ambicje e tillë na ban që të pranojmë se çdo mjet âsht i mirë për me mbrijtë nalt me shpejtìn mâ të madhe, tue cenue karakterin në mënyrë që na pjellë kah nji herë edhe shqiptarin qi djeg të famshëmin jorgan për nji plesht të shkretë. Prandej me vështirësì xa vend *«edukacjoni» politik* që e mban njeriun e drejtë larg nga levdimet e tepërta si nga gjykimet e ashpra e guximtare, të shveshuna, pa erën mâ të vogel të fuqìs analitike, prej së cillës buron kryesisht kalorsija e njeriut të mirë e të nderuëshëm.

E vërteta e thjeshtë dhe e hìthtë âsht kjo: nga disa të meta të natyrës s' onë (që disa herë i shvleftësojnë vehtijat e nalta të racës) e nga mungesa e njij letërsije të shvillueme, na, populli ma i moçmi i Europës, bâjmë të gjitha gabimet e njij populli të ri, e kështu, pra, kemi dhanë prova se nuk dijmë me dallue shperdorimet nga të drejtat e lirìs së shtypit e kur shperdorimin e kanë bâ qeveritarët, nuk dijtëm me gjetë rrugën e së Drejtës, mbassi na kanë mungue doke të shëndoshta, disiplina, largëshikimet: me nji fjalë, *arsimi politik*. E prandej — si popull krejt juguer në ketë fushë, i ndezëshëm si baruti, — Shqip-

nìn t' onë, fisnike e bujare prej vehtijave të racës, nga indisiplina na duket si nji kuvend QEZARËSH a si nji fshat i vogël, ku se i cilli âsht i bindun se ai vet âsht mâ i afti - në mos mendoft se âsht i vetmi i aftë - për me rrokë në dorë shkopin e kryeplakut; e kështu nga kjo mendësì (që nuk ka me u shdukë kurr pa ilaçet që mbysin mikrobët burimtarë të sëmundjes) bashkimi kombëtar i plot e veprues me dobì, disa herë âsht paraqitun me vonesë e ka përmbysun historìn!

Vehtijat e ndritëshme të racës munden me bâ dhe do të bâjnë mërekullina, por duhet me doemos që na - udhëheqsit - t' a shveshim shpirtin t' onë nga vetëdashja e tepërt dhe të verbtë, pse pikërisht âsht kjo që na polli nëpër shekujt të gjitha mjerimet e na ndaloi me u vu në krye të popujvet balkanas.

Qysh mundena me u dhanë nji vleftje vepruese dhe prodhimtare vehtijavet të ralla po të mbetemi të lidhun me mendësina të kohës së mjesme? (1)

Prej 1912 diçka kemi kryem, por jo sa kemi mujtë, e në paçim psuem dame të randa dhe kaluem rreziqe, faji nuk ka kenë kurdoherë i turmavet t' ona, pse na për këto s' kemi bâ kurgjâ a gadi kurgjâ për me i naltësue me reforma shoqnore, ekonomike dhe kulturore, por u kemi dhanë për ushqim trupuer e shpirtnuer nji dishpërim të rrezikshëm - mbassi âsht i helmuëshëm nga dinakërìa e anmiqvet të racës. Prej asaj kohe - me tânë atdhetarizmen t' onë - na çkemi bâ deri më sot për me mprojte *tuberkolozët, sifilitikët e ma-*

(1) Ndoshta as me kohen e mjesme pse nëpër shtëpìt e disave që janë, a shtyhen si udhëheqës, nuk gjejmë librarì a bibljoteka, piktura a statua dhe na paraqitet, pra, nji varfëní shpirtnore që meriton vajtim pa masë dhe mendime të thella!

larikët nga shrodhitja fizike dhe shpirtnore? Na — krenarët për cilësinat e racës s' onë, na — *Qezarët dhe udhëheqsit* — ç' kemi bâ e ç' po bâjmë që raca e jonë të shpëtojë nga lëngatat që dita me ditë keqsohen dhe bâhen mâ tepër të rrezikëshme? A mendojmë ndonji herë se prej qytetnimit marrim vetëm gzimet dhe defrimet që e shpejtojnë përmbysjen?

Shkurt: mendësija e disa udhëheqsve i ka para sysh turmat si lopa, për t' u miel, por me nji gjykim mâ të vogël se ai i lopçarit mbassi ky lopën e mataron me kujdesë dhe e ruen si sytë e ballit; e pra katundari e njef fare mirë detyrën e vet kur se udhëheqsi (sado që kah nji herë âsht *shkollar dhe i kulturuem*) nuk e merrë vesht dhe nuk e kupton se, për anallogjì, kapitali i par e themeltar i Shtetit âsht populli, ashtu siç âsht lopa për shtëpìn e bujkut; dhe nuk tregon as hollësìn mendore që vrèn se, kur nuk vepron truni i ynë, hyn me nji herë në punë mendja e tjeterkujt me shtypin e me radjon! Udhëheqës «xhahila» t' onë (sa që të japim nji shembull) — kur u rrëzue Mbreti i Spanjës — në vend se me studjue shkaqet e rrëzimit, ndaluen shtypin shqiptar që të botonte ndodhjen e që të mos jepej shkandall, por bota e jonë, tue ndigjue radjon dhe tue këndue fletoret e hueja, nenqeshte me mëshirë dërmues, tue shkaktuem nji shkandall edhe mâ të randë!

Ata që s' kanë zêmer, të kenë trû, s' pakut! Në këtë kohë âsht punë tepër e vështirë me i bâ njerzit të shurdhë, të verbtë e memecë! Ata që kujtojnë se mëshefet dielli me shosh e se ndalohen rrymat e kohës së ré, na sjellin në mênd të çmendunit që besojn se me gardhet mprohen nga valët e detit që dermojnë shkambin!

Për me u pajtue me kohnat e reja duhen marrun masat e nierzìs dhe t' urtìs së shkryem në gjykimin largëshikues të kohës, tue mendue, pra, se (për me dalë nga kënetat vdekjepruese, për me ruejtë të drejtat dhe ngadhnjimet e Qytetnimit) masat nuk do të merren prej frikës së suvalavet por prej bindjes së ndergjegjes së çueme nga gjumi, të pendueme për veprat e rrjedhuna nga vetdashtja e verbtë.

Shtylla e kombit t' onë — si edhe për çdo popull, por sidomos për t' onin — janë Zoti, Atdheu, Familja, Besa me Burrnìn. Mirë por kjo pronë e shêjtë ka për brumë dhe landë të drejtat dhe detyrat e NJERIUT e jo privilexha pa shpirt, mbassi lindin me NJERIUN. Pra, ç' far mendësije âsht aio që nuk e pranon se Zoti adhurohet denjisht kur zêmra nuk pelset prej mënîvet, se Atdheu mprohet deri ke vdekja kur âsht bab e nanë për të gjithë, se Familja përfaqson vendin e prehjes së shpirtit vetëm kur asht e mprojtun prej qetësìs, se Besa dhe Burrënìja nuk duhen ngacmue nga nevojat jetike? Qysh mprohen këto shtylla për në kjoft se udhëheqsit nuk tregohen vllazën mâ të mdhenj dhe bashkëpuntorë mâ të shvilluem kundrejt turmavet?

Me të vërtetë këto janë çashtje të moçme, por të mos harrojmë se nuk i shtrohen parashkrimit, e të kem lejë me përmend — n' interesen e përgjithëshme, për me forcue randësìn e mendimevet, e jo për ndriçime vehtjake — se, në mos paçim përparue në ketë fushë, bremjet e zêmres nuk e prekin gjoksin t' em, mbassi ç' prej vjetit 1898 fillova mprojtimet e mia dhe po këtyne parimeve nuk i u largova kurr si shkrimtar, si konferencjer, minister dhe ligjëvûs; e - në daçit - edhe si privat.

Në vjetin 1926, tue kujtue se po e shkelshim prakun e reformavet politike, ekonomike e shoqnore, shkruejsha:

«Kur shofim se ftofti i egër mundet me martyrizue të vorfënit qi s' kanë bukë, zjarm, mbulesa, e të xetit e madh mundet me djegë mishin e puntorìs pse s' ka kush qi e pështon prej veprash qi, mâ tepër se punë, janë mundime të trupit e të shpirtit; kur mendojmë se ka njerëz të sëmutë qi vuejnë mâ keq se egërsìt nëpër pyjet e i a këthejnë frymën Zotit pa pasë asnji ngushëllim prej ditunìs mjekore; kur mendojmë se ka të dobët mbi të cillët shkrepet mizorija e kapllanvet me trajtë njerzësh pa as nji ndeshkim në ketë dhé; kur veshtrojmë dhe anathomizojmë ndonjenen nga pamjet e tmershme që na paraqiten shekull mbas shekullit prej organizmës shoqnore; — të gjithë, atëherë, sa kemi ndërgjegjen e lirueme nga prirjet e njeriut t' egër, e ndjejmë së nji dorë e hekurtë na e shtrëngon zêmrën e na e drejton shpirtin kahë nji pyetje: Po ku âsht e ç' âsht Ligja për popujt qi paraqesin çashtje të tilla? Po ç' âsht qytetnimi kur se jeta e njeriut — e falun prej Zotit me qellime të nalta — jet e pengueme prej vetdashjes së disave qi janë dinakë dhe të fuqishem e ngrehin madhënìn e vet mbi kufomën e vllazënìs? Po ç' âsht përparimi kur se ketë pyetje nuk e bajmë na tash, për herën e parë, por âsht bâmë qysh njerëzit filluen me u bashkue, pse ç' atëherë dinaku i hypi në qafë zemërbardhit? Pse, tash disa mija vjeç para Krishtit, Pariahu i Hindjanvet kot e çfaqte dhimbjen e vet e derdhte lot gjakut me kangën e mallngjyshme: *Qiell e Dhé po e shifni ç' ka jemi na?* — Pse prap sot, nen ve-

timat e dritës së shekullit XX e në kërthizë t' Europës, ketë kàngë, me fjalë tjera, mund t' a ndjejmë pa tronditje të zemrës s'onë në gojë të shum kàtundarve të mjerë të kësaj Shqipní të dashtun? (1)»

Ata që kujtojnë se mund gjegjen me përbuzjen e heshtjes, janë përgjegjës për gabimet trashanike dhe tepër të rrezikëshme të turmavet, e sidomos kur përbuzen doket shqiptare dhe dishprimi kalon në rrugën e çmendjes.

Organizimi mâ i forti e mâ i gjàni i Botës, qi ka për themel Fenë, Atdheun, Familjen, qi nderon të gjithë Besimet, të gjithë kombet dhe të gjithë Atdhetë, tue u mbështet në moralin e përgjithëshëm, sot i u ndà haptas politikës së moçme dhe i shpallë moralisht luftë vetëdashtjes së verbtë e pa shpirt t'udhëheqsvet si edhe teprimevet përmbysëse të turmave të dishprueme dhe të gënjyeme; e ky Organizëm i nalt, i Përbotëshëm dhe i nderuem edhe prej kundërshtarëvet, âsht Vatikani.

Prej 1912 na shum pak kemi punue për me trajtue karaktere politik — kështu që endè sot nuk kemi muejtë me dalë prej polemikavet t' ulta e të frymbëzueme nga prirjet dhe interesat vehtjake, nga gjykimet guximtare e të pa drejta, nga naltësimet dhe rrëzimet fajtore, e na duhet me vujtë pamje që janë ndeshkime fort të randa si për shembull martesen e shqiponjës arbënore me trumcakun e stanit, ose ten-

(1) Shif faqen 9 e 10 të veprës: «Dr. Terenc Toçi — E Drejta Ndeshkimore — Parime të përgjithëshme — Tiranë, 1926», posë shkrimave të tjera si për shembull disa artikuj ne fletoren «Besa Shqiptare» (1921), në «Gazeta e Korçës» (1922), në «Hylli i Dritës» (1923) etj.

tativet për me shkrî njerëzit — të naltë e t' ultë, të mdhenj e të vogjël, të bardhë e të zezë, — jo në kazanen e njinjisìs së të drejtavet natyrore, por në teneqen e shkretë të gjysmakvet! E pikërisht nga mungesa e njij «*edukacjoni politik*» rrodhi njolla se askush i mblodhi dhe i organizoi djelmët qi për Kosovë, Dibër, e Çamerì ishin gati me dhanë jeten, kështu që, për ato tokë t' ona të bekueme, nga shqiptarët e Shqipnìs së vjetër përgjithësisht nji pikë gjakut nuk âsht derdhun, nji lek nuk âsht dhanun, por shum dame janë shkaktue.

Prap prej 1912 atdhedashtja e udhëheqsvet nuk u tregue kaq e nxetë sa të prodhonte s'pakut bashkimin shpirtnuer e veprimtar të disa arsimtarve për nji *Gramatikë-tekst të vetun*, për nji fjaluer të bamë në bashkëpunim nga dijetarë zotnues të gjuhavet të vdekuna e të gjuhavet të popujvet qi patën marrëdhanie me né e na banë që t' i u ngjitëshim pak a shumë kulturës së tyne. E shum pak kemi bâ për me përkëthye kryevepra të hueja në gjuhen t'onë qi t'a ndezëshim gjakun shqiptar në atmosfera dhe hapsina mâ tepër të gjana, tue treguem në ketë mënyrë se jemi mâ tepër të zotët për me mbështjellë çeta me mijera njerzish se nji kuvend me dymbëdhetë burra dijetarë për veprime kulturore *të përherëshme e të sigurueme nga ndërpremje*. Pra, vetëdashtja e verbët — e cilla i vetmon njerzit t' onë — do luftuem rreptësisht dhe me përbuzjen që vret mâ tepër se pushka, kurse dishiri i natyrëshëm i naltësimit vehtjak do përkrahun me ndjesina të reja, me ato qi i drejtohen së mirës së përgjithëshme, Kombit dhe Atdheut.

Me këto nuk jam tue bâ politikë as letërsì, vetë,

por ushtroj nji farë mjekësije nëpër hetimin e të metavet që ndalojnë prodhimtarìn e vehtijavet të racës — tue pasùn për qellim të vetun lumnìn e Kombit t' onë. E mbassi edhe unë mburrem ose turpënohem prej lumnìs a prej së zezes së Shqiponjës Arbnore, tash me thoj e me sqèp e marrë të drejten t' i tham botës s' onë se ata qi djelmnìn e kanë lanë dhe po e lanë mbas doret, pa përhrahje e pa drejtime, pa frymë bashkimtare pranë Vatrës Shqiptare, pa dishiplinen e burrënìs e të njerzìs, ata s' kanë dijtë me pà larg; ata, pa dashtje u banë trathtarë dhe do të vuejnë n'historì mallkimin me përbuzjen e Kombìt që njeriun e vdekson pa litar.

Djelmët janë, për nji racë, si gjaku për dejt e trupit të njeriut, e duhet pra, që ky gjak të jetë i shëndoshtë, me nji ngjyrë, me nji rrjedhëshmënì me nji rrymë qarkullimi, sepse — po pati, ktu atje, ndryshime a përlyemje — trupi i njeriut smuret, kalbet dhe vdes.

Të mos harrojmë kurr se edhe nji popull i vogel, po të paraqitet në gjiun e botës me karakter të fortë, me nderë dhe me burrënì, me turma të shvilluеme e të naltësueme nga drejtësija politike, ekonomike e shoqnore, me turma qi të kenë shkak dhe arsyeje, pra, që t' a duen Shtetin me nji atdhetarizëm të brumosun prej vetëmohimit — bahet shum i madh moralisht e detyron edhe anmiqët me e nderue.

Të mos rrêjmë as të rrêhemi: duhet qi turmat të shvillohen nepër njinjisìn e virtyteve të njerzvet, tue i mbajtë para sysh si dega të lisit kombëtar, kur se djelmët duhen mprojtun si filiza të tij që e përjetësojnë.

Mos të harrojmë kurr se Shqiptarët, kur duelën nga rrugat e burravet dhe i përbuzën detyrimet ndaj Zotit të Madh, ndaj Atdheut, Familjes, Besës, e i shkelën interesat e shêjta të Shqipnìs, fajet i vuejtën por nuk mujtën me i shlye as me lot gjakut; se gabim i randë âsht dhe shum i damshëm me e shvleftësue vehten, por se punë shum mâ e randë dhe shum mâ tepër e rrezikëshme âsht me i hy' n' andje vehtes e me ra në jermìn e madhshtìs, mbassi historìa na mëson se popujt dhe njerzit qi shum lehtësisht u marrosën nga krenarija, maruen keq dhe e hupën edhe me turp; se duhet, pra, që t' a mbledhim mendjen, që të mos na rritet jashtë rrashtit të kokës e që gjumi i dehjes të mos na dalë tepër vonë për ketë Shqipnì të mjerë.

Zef Mazzini armatosi ngadhnjisht zêmrat dhe krahët e Italianvet të Rilindjes Kombëtare tash ma parë se nji shekull me ket program:

« *Midis Popullit, me Popullin, për Popullin!* »

Shduki vllavrasjen e fitoi bashkimin.

NA E ZBARDHE FAQEN, O BIR!

Tash mâ tepër se tridhjetë vjet, kur Shpipnija ende sundohej prej Perandorìs Otomane, njì djalë prej Karamuratës që ishte i aratisun politik, u rrethue keq prej gjindarmerìs dhe passi i bani ball trimnisht u mund prej numrit të math dhe u vrà.

Familjes i mbrrijti lajmi se ai kishte rà robë i gjallë, e at' herë i jati plak, sa po ndigjoj ket lajm, u vesh me të zì dhe i urdhënoj familjes dhe gjinìs së ngushtë me u mveshë të gjithë me rroba të zeza.

Miqt shkojshin për kryeshëndosh dhe pëvetshin se kush kishte vdekë, tuej qenë se nuk dijshin gjâ për ndonji vdekje. E plaku tue rrudhë ballin dhe tue qitë shkëndija burrnore prej syvet që nuk kishin kurr derdhë lot dobësije as kishin tregue kurr frikë, gjegjej:

— Shtëpija e eme âsht fatzezë, jo sepse më ka vdekë njerì, por mbajmë zi se humbi nderi i familjes.

E me këto fjalë donte me thanë se djali, tue u dorëzue i gjallë, e kishte turpnue emnin e derës.

Por erdhi mbas disa ditësh lajmi i vërtetë, i cilli tregonte se i biri kishte pasë luftuem dhe kishte pasë dijtë me vdekë përnjimend si burr shqiptàr e atëherë plaku i nderuem i shduki shenjat e ziut, bani nji kremte të madhe dhe në darkë ai vetë i ka fillue kangët e me disa vjersha, që qiti ai vetë, tue fillue:

— Na e zbardhe faqen, o Bir!

BUKA DHE KRYPA PËR MIKUN

Pleqt e Shkodrës e mbajnë mend dhe e nderojnë malsorin Vuksan Gjoli-n qi ishte i mirënjoftun për trimnì dhe mjaft i mshiruem për varfënìn e vet.

Nji ditë u ngatrrue me gjindarmët, vrau disà por u kap, u burgos dhe u dënue me vdekje. E Valiu, të cillit i kishte pasë ardhë në vesh trimnija e Vuksanit, deshti me pà si do të sillej ky trim i përmendun në çastin e vdekësimit; dhe urdhënoj që t' a pyetshin se a ishte gjetë në jetë të vet kaq ngusht si n' atë çast. E malsori, burrë i thjeshtë dhe guximtàr, pa prituem aspak e pa u mejtue thellë, u gjegjë tue i-u drejtue Valiut:

— Po, o Pashë! Vedin shum mâ ngusht e gjeta ditën që më ka pasë ardhë në shtëpì nji mik dhe nuk kishjem bukë e krypë për t' i dhanë!

Valiu, i cilli e nderonte guximin fisnik, urdhënoi pezullimin e vdeksimit, fitoi në Stambollë faljen e të dënuemit dhe e mori me vehte si rojë vehtiake.

E nji ditë që njeni ka dashtë me e vrà Pashën, malsori bujar e mirënjoftës e shpetoi me gjakun e vet.

GJYGJI I MALEVET

Nji gjuetár kishte dalë për gjah në nji prozhëm. Kaloj aty pari nji grue shtatzanë, e cilla u shpiente bukën argatëvet n' arë. Gjuetari nuk e pau gruen dhe qiti në nji lepur. Prej krizmës së pushkës e fishkllimës së kokrrës qi i kaloj grues mbi krye, kjo u tremb aq, sà deshtoj.

Argatët qi s' ishin larg, rranë kah grueja dhe panë se ç' kishte ndodhë. I shoqi i grues i tha gjuetarit:

— Më ke gjakun, sepse e shtimja e jote më trembi gruen dhe e bani të deshtojë!

Gjuetari u pergjegj:

— Ç' faj kam unë, kur se ana (grueja) âsht shëndet-dobët? Pushka e jeme nuk e ka shkaktue dështimin.

«Jo, ti ké faj!» - «Jo, un jo!»; shkuen tue u trashë fjalët gjithnji mâ keq.

— Ndaloni burra! u tha nji plak qi qilloj aty pari — M' a lini gjygjin mue! -

Të gjith' e pranuen njizani.

Plaku shkoi në stan të vet dhe solli me vete nji vegësh kos posa të xanun. E vu vegshin e kosit n' atë vend ku pat qillue grueja kur u shprazë pushka. Mandej i tha gjuetarit:

— Shko n' atë vend ku ké shprazë pushkën dhe mbaje drejtë mbi vegshin e kosit, qi të shkojë kokrra mbi 'te si kà shkue mbi kryet e grues.

E shikuen vegshin dhe panë se maza (ajka) e kosit ishte e pa çamun.

Qiti gjuetari dhe kokrra kaloj shì mbi vegshin me kos. Shkuen e panë. Mù në drejtim të përshkimit të kokrrës, ishte çà maza e kosit.

— I ké gjakun të zotit të grues! - vendosi plaku.

NDERI I SHERBËTORES

Nji burrë pikërisht nga ata që pjellin malet e Kurveleshit, kur ndodhej Nenprefekt në Dukagjin, mori në sherbim të vet nji gocë dhe e dergoi në shtëpìn e fshatit.

Pas nja gjasht muejsh, nji njeri i keq, tue shkelë doket ma të mira dhe fisnike të Kombit Shqiptár, sidomos kundrejt granìs, - e turpënoi gocën. At' herë Nenprefekti, tue qenë plak, me t' u këthye në shtëpì, i dha urdhën djalit të vet tetëmbëdhetvjeçár dhe student në Gjymnazin e Tiranës me e çue në vend nderin e familjes, mbassi turpënimi i gocës shtrihej mbi tanë shtëpìn.

Fajtori nderkaq ishte qenë kap, por vepra e gjyqit nuk mjaftonte për me shlye njollen e zezë q'i ishte ngjitun derës; e prandaj djaloshi tetëmbëdhet vjeçar, po mbrenda gjyqit të Gjinokastrës, kur po zhvillohej gjykimi, i rà me pushkë në kokë fajtorit tue u thanë gjykatësvet:

— Vetëm në ketë mënyrë unë mundem me e là turpin qi i âsht bâ shtëpìs s' eme. Të më gjykoni dhe të më dënoni për në qoftë se ligja e juej âsht ma e fortë se doket Kombëtare.

E Gjykatësit nuk muejtën mos me i-u shtrue deri diku shpirtënìs së popullit.

SHPIRTI SHQIPTAR DHE SHPIRTI GREK

Nuk jan mbush ende dy vjet që në Kurveleshin juguer nji vajzë greke e mjerë dhe e pafajshme shkonte tue lypë buk.

E shqyerë dhe e ndytë, me nji torbë të vjetër në krah ecte e shkreta nepër vendet e trimënìs, por takoi më nji bishë mali, me në dukje trajte njerëzore, që i vuni synin për së largu.

Kjo bishë quhej Jusuf Sofja, që, në mes të pyllit të Labërìs, u hodh mbi gocën fatzezë për të shfrye lakmitë e tija shtazore, por urrejtja nuk vonoi aspak, sepse nëpër fshatet e burrnìs u hap si rrufé lajmi i veprës së tij dhe të gjith, si nji njeri të vetun, u ngritën më kambë e, si nji valë e fuqishme, i-u vërvitën fajtorit që i kishte pasë nxi faqet krahinës së vet.

I rrethuem nga të kater anët, e pà vehten të humbun dhe vendosi me vdekë.

Labi i ynë që me grekun anmik ka luftuem nji kundra dhetë me armë në dorë, nuk muejti me durue turpin e nji vllaj të vet që kishte shnderue nji vajzë të vogel greke.

Jusuf Sofja, prá, qi ishte mshefë në nji shpellë, u shterngue me i ra kokës së vet me pushkë dhe me e shlye njollen e zezë të krahinës me gjakun e tërbuem të vetin.

Në ket mënyrë ka dijtë me veprue labi, por më 1914 grekët shtërnguen shumë grâ shqiptare me bâ ato flî që gjyshat e tyne kishin pasë kryem kur push-

ka dhe trimnija shqiptare liruan grekun prej Otomanit dhe ato grâ deshtën me shpëtue prej shnderimit të turqëvet tue u gremisun në lumë ose nga humbneret e malevet. Për të gjitha gratë shqiptare të salvueme prej grekut, mjafton me tregue nusen e Ogrenit që, e ndjekun nga nji çetë kriminalësh grekë të mveshun turpënisht si ushtarë, u shterngue me u hudhë në lumin e katundit për me pështue nderin.

Kto kujtime nuk parashtrohen për me ngacmue inate, por që të sjellin në vend mendjen e atyne që habiten mbas disa andrravet të paqit dhe të vllaznimit të përbotëshem.

Kemi shekuj përpara deri sa t' u-a mbërrijmë disà idealeve ! . . .

Janë shum të bukura, por tepër të nalta për zêmrat e vogla të kohnavet t' ona !

FRIKA E VËRTETË

Në Musht të Mirditës : në qershorin e vjetës 1911.

Kam pasë vendosun me shokët e mi me i rà Leshit qi të merrej edhe Shëngjini, ku ka pasë mjaft pushkë dhe fyshekë.

I thirra nji luftari të mirë – Kol Prenga – dhe i dhaç urdhen me shkue në Lesh e me marrë lajmërimet e rasës që të rregullohej mënyra e sulmit. Por ai mu gjegj :

— Jam gati të ndigjoj. Por un kam shum hesape të çiluna me gjindarmërìn e Leshit, e cilla kishte me u gëzue tepër e me bâ nji kremte të madhe po të më kapte. . .

I pres fjalën e me za t' hidhnuem i tham:

— Ti ke frikë!

Kola më kqyri me habì, mâ parë, e mandej si njerì i koritun. Në fund e çoj kokën me krenì dhe pá pritesë e si tue folë shok me shok, më tha:

— Vetëm në nji rasë të jetës s' eme un kishem me pasë frikë: po të më vinte në shtepì nji mik e të mos kishjem buk e krypë për me i dhanë, ose të mos ishjem i zoti me e mprojtë kundra anmiqve të tij.

MIRDITËSIT DHE ALI PASHA

(Po botojmë dy ndodhina të përmenduna në historí, tue mos i-u mbajtë programës që të botojmë vetëm ndodhina jo tepër të moçme dhe të pa-shpalluna në diftimet historjore. Njena nga ndodhinat âsht po kjo dhe tjetra ajo qi vijon, përmbi FOTO XHAVELLEN.)

Ali Pasha për me shfrye inatin e motrës së vet — grue tepër e egër — me nji kurthë djallore bindi gjashtëqind e shtatëdhet burra të Kardhiqit — të cillët kishin pasë qenë anmiq të tij të pa-perkulëshëm dhe ngadhnues — me shkue në Shëndré, ku i mbylli në nji oborr të madh dhe vendosi me i pushkatue.

Por nuk gjeti Shqiptar që t' i ndigjojshin.

Muhamedant e at' herëshëm thojshin se nuk muejshin me i përlye duert me gjak muhamedan dhe me ket shkak i u shmangën urdhënit të njij zotënije që nuk ka qenë punë e lehtë që mos m' e ndigjue. E at' herë, tyrani i pa mëshirë u kaloi urdhënin mirditasve tue u thanë:

— Ju o trima, do t' a keni nderin të dermoni anmiqët e emnit t' em: të m' a merrni gjakun dhe unë ket sherbim kam me u-a shperblye shum mirë.

Por mirditësit, nepër gojën e Ndrek Gazllurit — që ishte njeni nga kryetarët e tyne — u gjegjë:

— Na kurrsesi nuk kena me vra njerëz të çarmatosun. A kemi ikë ndonji herë prej anmikut? A kemi bâ ndonji ditë vepra ligështije që sot ti të na shterngojsh me i-a nxi faqen vehtes si gjaksorë të gardhit? Po pëvet, or Pashë, shoket e Shkodrës; thirri të gjith krenët dhe të gjithë ushtarët e tu që të të thonë se a iku mirditësi ndonji herë kur pau me sy vdekjen. Prà, në daç qi t' i vrasim, këtheju atyne armët, liroji që të dalin në fushën e burrnis e ke me pa se a do të jemi të zotët ose jo për me shërbye, por njerëz pa armë që nuk munden m' u mprojtë, na nuk mund t' i vrasim kurrsesi: na jemi pranë teje si ushtàr dhe jo si kasap njerzish!

Ali Pasha, pas ktij mësimi, ishte tue hjekë dorë prej vrasjes së tmerrëshme, por nji kapiten tjeter u ofrue me e krye veprën mizore dhe të pa-mëshirëshme; e kështu tragjedija e madhe dhe tepër e zezë âsht krye për turp të njerëzis mbarë.

Por aj kapiten — Athanas Vaja — dhe njerzit e tij të ligj dhe të pa-shpirtë, kapllana me trajtë njerzish nuk ishin shqiptarë.

FOTO ZHAVELLA

Janë të pakët grekët që e pranojnë se, të kishte mungue pa bashkëpunimi i Shqiptarvet, Greqija do t' u kishte liruem shum ma vonë se na prej zgjedhës otomane.

Foto Xhavella ka qenë nji nga fatosat mâ të lumnushëm të rilindjes së Elenëvet, por ai trajtonte karakterin kombtar t'arbreshvet në nji mënyrë fort të ndritëshme që kujton trimnìn e Spartës dhe të Romës.

Kur ai ndodhej, bashkë me nji djal të vetin, rob i Ali Pashës së Tepelenës dhe ky mundohej me e rrêjtë me pare dhe me premtime për me shtrue, me bashkëpunimin e tij, trimat e Sulit — ai gjegjej gjithmonë se, për me krye punën, duhej që të lihej i lirë që të shkonte në malet e veta, porse nuk kishte kundërshtim me e lanë peng djalin e vet.

I liruem me ket kusht, në vend se me bindë shokët e Sulit me u dorëzue, i ka shkruem Pashës si vijon:

— « Unë po përgëzohem me vetvehten pse mujta me mashtrue nji gënjeshtàr si ti dhe jam gati me e mprojtë vendin t' em kundra nji mizori si ti. Im bìr ka me lanë jetën, por unë kam me dijtë me ia marrë gjakun para se të vdes edhe vetë. Disà turq që të ngjajnë, kanë me thanë se un jam nji prind pa mëshirë e pa dashtunì, i cilli e ban flî të birin për shpëtimin e vet; por a më bindë, ti, se s' kishe me vrà djalin t' em dhe tanë popullin po t' i shtijshe në dorë malet t' ona? E at' herë kush kishte me e marrë gjakun? Tash qi jemi të lirë mundë të fitojmë, dhe ime shoqe, e cilla âsht e ré, mundet me bâ edhe djelm të tjerë. E po t' ankohej im bìr se bije flî për Atdhé, s' kishte me meritue jetë dhe me mbajtë emnin t' em. Prà, kryeje veprën mizore, or njeri i keq, mbassi edhe unë lakmoj pa durim me i a marrë gjakun ».

NË HIMARËN E VJETËR

Sado që partija megalomane e Greqìs asht lanun e lirë në kohën e Perandorìs Turke me luftue kombësìn dhe ndjesinat shqiptare në tanë jugun, e sidomos në Himarë, koka e fortë e shpiptarit qindroi mâ tepër se sa mund të shpresohej, kështu që familjet e elenizueme a i flasin të dyja gjuhët ose në shfaqjet me randësí të jetës veprojnë si shqiptarë dhe flasin gjuhën e të parvet.

* * *

Pak vjet ma parë që Shqipnija të bahej Shtet, ka pasë ortodoksët t' onë që shkojshin në Greqì me sherbye si oficjera a si nëpunësa. E tash nja tridhet e pêsë vjetë ndermjet njij oficjerit Himarjot e nji Greku qilloi nji grindje që e bani të doemosdoshme nji dyluftim (duel) me shpatë.

Nji nga dishmitarët e Shqiptarit ishte edhe ai Himarjot dhe shum i praktikuem me armë të bardha, kështu që ç' prej fillimit të dy-luftimit, e kuptoi me nji herë se bashk-kombëtari do t' a humbëte. E prà, tue qenë se gjaku nuk bahet kurr ujë, filloi me u nxè e në nji hov që s' muejti m' u mbajtë, i bërtiti shoqit me këto fjalë:

— Bjeri, or Shqipo, se t' a hangri kokën!

Himarjoti kërceu si kali i mirë që han nji dajak të shëndoshtë dhe me nji të rame të fuqishme i a theu rrashtën e kokës oficjerit grek.

* * *

Në katundin Vuno, nji i quejtun N. L. kishte pasë lypë si grue nji gocë nga Spiraj, dhe i a kishin

premtuem pa e pëvetë gocën, ashtu siç âsht edhe sot zakoni i mbrapësht në shum malsina dhe ner bujq të fushavet.

Por ketë herë bindja e zakonëshme nuk shkoi në vend pse· miknesha me tepër zellë, të cillat ishin rritun në kolegjë të huej, e bindën gocën me e çue kryet, tue shfrytue mâ tepër boshnìn femnore pse i thojshin se ajo, gocë nga nji shtëpì fisnike dhe e qytetnueme, do të shkonte në nji shtëpì katundarësh të trash; kshtu që ajo nji ditë u tha prindëvet:

— Un nuk mundem me u martue me N. L., e dishroj ma tepër me ndejë në shtëpì t' eme dhe pa burrë.

Mbassi s' ka qenë e mundun me e përulë, dhe as me u ndreqë me familjen e djalit të fyem, puna u përlà me gjak, kshtu që në ketë grindje vdiqën pesë burra prej familjes së gocës dhe tre nga familja e N. L.; dhe goca - karakter i fortë shqiptàr - qindroi në mendimin e vet dhe pastaj, në kohën që ka qenë e lirë, nuk ndigjoi kurr m' u martue, për me i ndejë besnìke premtimit që u kishte pasë bâ prindëvet.

* * *

Në dimnin e vjetës 1940-41, kur grekët kishin pasë pushtue Himarën, disà familje për me u pështue bombardimevet dhe shkeljes ushtarake anmike, kishin pasë ikun në Shqipnìn verjore e pak të tjera kishin muejtë me gjetë strehë në Korfuz.

Natyrisht kto të fundit hynë në marrëdhanie me familje greke, e sidomos me ato që tregojshin mëshirë ndaj të merguemët me at njerzì që korfjotëvet u ka ngelë nga marrëdhaniet shekullore që patën me vene-

cjanët. E nji gocë e bukur, e dashtun dhe shum e ndershme e njij familje bujqësh, e prekun nga mirësjellja e njij shtëpije fqinjësh, pranoi me u fejue me nji djalë të saj të pasun dhe që dukej fort i mirë. Por ky nuk dijti ose nuk deshti me marrë parasysh doket shqiptare e tri ditë mbas fejesës shkoi me ftue gocën të dilshin bashkë për nji shetitje.

Aio me hidhënim e hoqi unazën e fejesës prej gishtit dhe i a këtheu grekut tue i thanë:

— Ju nuk ushqeni asnji nderim për mue pse doni me më qitë jashtë me ju para se të jemi burrë e grue. Ja se ku âsht unaza e juej që të kém lirìn të këthej në jetën e randë të bujqësìs në Himarën t' eme; kam me bartë dru dhe ujë mbi kurrizin t' em, por do të rroj si grue e ndershme dhe e nderueme, tue u ndejë besnike zakonevet shqiptare.

GJALLNÌ MALSORESH

Në nji katund të vogël të Labërís s' onë, nji nga ata djelm që nuk nderojnë zakonet kombëtare i u kishte vue mbrapa njij nusje të ré, e cilla dallohej jo vetëm për bukurì por edhe mâ tepër për nderuëshmenìn e vet.

Ai nji ditë që e pâ se ajo shkonte në pyllë për me pré dru, i hypi njij mushke, e ndoqi për së largu dhe i u afrue kur kujtoi se kishte ardhë koha e volitëshme.

Nusja ka pasë mbi shpinë barrën e druvet dhe ai, passi lidhi mushkën në nji lis, i-u afrue dhe i tha:

— Ketë herë nuk ké si me më pshtue!

Ajo tue shortue si e bindun në fatkeqësìn që e kishte gjetë, u gjegj:

— E po! Por lem së pakut që të shkarkoj drutë.

Mbasi u lirue nga barra, në fillim u mprojtë me mënyrat ma t' urta, por kur pà se ai po e shtonte guximin në vend se me hjekë dorë nga vepra e ligë, e sulmoi e me topren (spatën), tue i rà si me tu ashtu edhe me tef, e plagosi dhe e shtroi për dhé gati si të vdekun.

U.ngarkue prap me drutë e shkoj në shtëpì pa i tregue kujt se ç' i kishte ngjâ, me qenë se dy familjet ishin në marrëdhanie shum të mira. Por, n' e nesre, e vjehra i tha :

— Të shkojmë, moj nuse, m' e pà kojshìn t' onë që u plagos randë tue u rrxue prej mushkës.

Dhe shkuen.

Nusja, tue tregue habì të madhe e me zâ të natyrëshëm i këshilloi të plagosunit urtì ; e ai, tue e këqyrë me bisht të synit, nuk bante zâ.

Aio, tue persëritë urimet e tue i lanë shëndet, perfundoi :

— Çudì qysh nji njiri si ti po dreqnohet në këtë mënyrë ! Por nuk e di se duhet me u ruejtë mushkavet t' egra ? Për dashtunì të Zotit, kiji kujdes të madh nji tjetër herë se, nji ditë, mundet, ajo mushkë, me t' a thye shum mâ keq rrashtën e kokës ose brijtë dhe mundet me të rrëzue të vdekun !

NJI FRASHËRLÌ NË MALET E VERIUT

(Po përmbledh nga disa shenime të prof. Stavre Th. Frashri disa pikturime që kanë meritim të levdueshëm sidomos për thjeshtësì dhe rrjedhësì shprehjeje.)

Para se me kalue në Mirditë, ka qenë nevoja me bujtë në Kallmet; e nuk dijshim qyshë me i a bâ, kah me i a mbajtë. Por njenit i rà në mend me i kerkue këshillë gjindarmerìs, e cilla na këshilloj qelën e Kishës.

N' e nesre, kur po kalojshim rrugicat e katundit, nji gocë e vogël e shum e dashtun – e cilla mbante mbi gjokës nji qingj të bardhë e të njomë, – si na pau, me zâ të naltë filloi me i thirrë nanës dhe neve me njerzìn dashtunore e njij grueje na tha:

— Urdhnoni, zotni, urdhnoni edhe në shtëpì t'onë.

Duelën nga shtëpija disà gra, plaka e të reja, e të gjitha me shum njerëzì dhe tue folë si t' ishim miq të vjetër, e përsëritën ftesën.

Nuk muejtëm mos me e pranue thirrjen e tue shkue bashkë me gocën dhe grà të tjera që ishin bashkue me tê, për nji shkallë të ngushtë hypëm në katin e parë të Kullës.

Na duelën përpara dy pleq – burr e grue – shum të nderueshëm, tue na thanë:

— Mirë se u pruni Zoti!

Na shtruen disá rrëgosta dhe disá lëkura dhenësh afer vatrës, ku kërsitshin me gaz dru në flakë.

Të gjithë ishin të gëzuem dhe hareja u xixëllonte në sy; mâ e lumtuna ishte goca me qingj, e cila nuk lodhej tue lëmue qymet e gëzofit që mbante zonja e huej.

Pas shfaqjevet gazmore na qitën rakì me djathë e plaku i shtëpisë na tha:

— Na falni, zotnì, se ju nuk jini të mësuem me ndejë në ketë mënyrë, me ngranë djathë të tillë e me hy në kthina si kjo. . . . Na jemi popull i varfën, por

mund t' i betohem Zotit se na e japim frymën për mikun. Por pse s' kini ardhë me bujtë ktu? Pse nuk ndaleni këtu ndonji ditë? Po ju betohem se kini me u knaqë.

S' patëm dyshimin mâ të vogël se ata katundarë të thjeshtë po na flitëshin me zemër në dorë, por na prishej programa e pra nuk muejtëm me u ndalë, aq ma tepër pse qellimi kryesuer i udhëtimit ka qenë studimi i Mirditës. E zoja sidomos ishte e pa-ngushllueshme dhe thonte gjithnji, pa u gabue:

— S' kemi bâ mirë mos me ardhë këtu me bujtë natën e kalueme, pse pa dyshim në ket atmosferë terhjekëse do të kishim pasë mjaft landë studimi!

* * *

Pas njij banimi të shkurtën në Shosh, u bajshim gati me vijue udhtimin t' onë dhe, tue pasë me vehte disá gazetarë të huej, i u afruem autobusit, që na pritëte. Para se të hypshim n' autobusin, nji malsuer i ri - i cilli na kishte sherbye si udhëheqës - m' afrohet mue dhe më thotë më nji anë:

— Të lutem: thueji atij zotniut të më marrë edhe mue për në vendin e tij.

Më thonte për nji nga gazetarët e huej, por ky e priti kërkesën me buzëqeshje dhe më ngarkoj me i shpjegue se ishte punë e vështirë tue e pasë shtëpìn në vend të largët.

Por malsori nuk u bind dhe qindroj në propozimìn e vet:

— S' ka gjâ, zotnì, kam me e mësue gjuhen e tij dhe ku ka me shkue ai kam me qenë edhe vetë; e po t' a jap fjalën e burrit se kam me e mprojtë me

gjakun t' em prej ç'do rreziku.

Gazetari i huej, të cillit un i përkëthejshem fjalët e malsorit tue u mundue me i paraqitë mendimet e tija me thjeshtësìn malsore, u përgjegj:

— Këta malsorë flasin nji gjuhë madhështore dhe terheqëse: më ngjanë sikur ndigjoj se po flasin patriarkët e Bibjes!

* * *

N' Ungrej (Mirditë) i u luta të zotit të hanit që të më jepte si udhëheqës sherbëtorin për me pâ ndonji shtëpì mirditëse.

Më përcollnë në nji kasollë të ndërtueme me thupra dhe të lyeme me baltë; ku na priti, mbi prakun e derës, nji grue e ré me tre fëmij.

Pritja qe e përzemërt: në nji dhomë të gjatë, në mes të së cillës ishte vatra plot tym dhe flakë të dobëta; e më nji anë të sajë ndodhej nji gur i madh mbi të cillin ishte vendosun pishtari. Në nji qoshe përtypte nji dhì; nji arkë edhe disà vegla për gjelltore përbajshin tanë mobiljen e kasollës.

U ulëm mbi rrogostën afër vatrës, nusja filloi me i fry zjarrit e nji plakë e shtëpis tha:

— Na jemi gjindë të varfën dhe kemi lé për me hjekë keq, kursè ju në *shehër* bani nji jetë të mirë.

Plaka s' kishte qenë kurr në nji gjytet, por e dinte mirëfillit se në gjytetet ka shtëpija të mëdhaja dhe të bukura e se në Shkodër ndodhet edhè nji Kishë shum e madhe.

Nderkaq tymi na i qorronte sytë mbassi nuk kishte kah me dalë dhe na duhej me ndrrue vend n' at mënyrë që urdhënonte era.

Kur deshta me shkue, plaka e mirë çili arkën e nxori nji mollë; m' a dhuroj me dashtunì dhe njerzì tue më thanë:

— Merre, o biri i em, se nuk kam ç' ka me të dhanë tjeter mbassi na jemi njerëz *fukarà*.

* * *

Tash disà vjet ma parë udhtonja me dy anthropologë të huej për në Pukë, ku u ndaluem pak e, gjatë kësaj kohe, vrêjta se njeni prej tyne kishte pasë rà në nervozitet. Dhe i pyeta:

— Më falni pse po ju pyes: pse jini i shqetësuem?

Dhe ai m' u gjegj:

— Mbassi më pyetni, po ju tregoj. Tash njà dy a tre muej mâ par, bana nji tjetër udhëtim në kto vise bashkë me shokun t' em, e kam pasë me vehte nji gjindarm që më kishte dhanë qeverija. E nji ditë, tue kalue nji përrue, unë shkava dhe u zhyta n'ujë; e me qënë se gjindarmi i a plasi gazit, mue m' erdhi keq, por nuk fola. S' mjafon. Kur mbërrijtëm ke Hani i Qerretit e përpoqa kokën në nji gozhdë të madhe të mbërthyeme në nji trà të tavanit dhe pashë shum shkëndija; dhe gjindarmi prap shpërtheu në gaz. At' herë nuk m' u durue mâ tepër dhe i dhashë nji grusht. Ai nuk foli, as më dha me kuptue t' ishte hidhnue, por të nesërmen, në Pukë, kur ai i lëshonte vendin nji shoqit, e mora vesht se kishjem bâ gabim të madh tue i ra nji grusht njij malsori, e ndokush më ka shpjegue se kam muejtë me shkaktue nji vrasje po n' at çast.

Anthropologu ishte nervoz dhe dronte pse kish-

te pasë ndigjue se gjindarmi ndodhej gjithnji në Pukë.

U interesova për çashtjen dhe mora vesht se edhe gjindarmi ato ditë tregohej mjaft i shqetësuem, mbassi i tokonte me bâ dishka, tue e pasë marrë vesht se anthropologu ndodhej tepër afer.

Vuna ndermjetës për me e zbutë malsorin e me i dhanë me kuptue se i hueji s' kishte pasë për shkak poshtënimin; por malsori gjindarm kishte pasë thanë:

— Pasha Zotin, bre burrë! Mos t' ishte qenë i huej dhe *musafir*, ai mik kishte me m' a pague grushtin me kokën e vet, se burri nuk asht mâ burrë kur han dajak!

TOKA E DREQIT

Po përmbledh jo nji ndodhinë por nji gojëdhanie të dalun në Jugë, në kohën e Perandoris Otomane e qi me nji herë u përhap në tanë Shqipnìn, gojë pas gojës, si t' ishte kenë e perhapun prej gazetave ose prej radios, qi at' herë ende nuk ishin çpikun, gojëdhanie kjo qi sot, si at' herë, âsht e gjallë, bredh në zemrat dhe i qorton njerzit në katër anët e Shqipnìs, në të dy foljet, tue qindrue, prà, si nji provë përgënjeshtruese e fisit nderkombëtàr të çpifsvet qi vepren e vet mizore e shesin për disà pare të shkreta.

Tuba e parë shqiptarësh u nis nji ditë prej ditëvet nga vende shum të largët tue lypë dhé të rì dhe morì rrugen e ktyne viseve qi quhen ka ditë e mot «Shqipnì» e qi u shtrishin mbi shum toka të tjera, të cillat na janë grabitun mà vonë nga gjindë t' egra t'

ardhun nga Lindja, nga Juga e prej Veriut. Kosova, Dibra, Çameria ishin në zêmer të Shqipnìs s' at'herë-shme. Po endè, para se të mrrijshim na, në kto toka nuk banonte askush. Tuba e parë e gjindjes s' onë sillej nga kater anët, ecte me kadal dhe me urtì, mbassi mendonte me u vendosë pa dàm t' askuejt, por, sado qe orvatej, nuk gjente nieri të gjallë për me e pvetë se e kujt ishte toka aq e bukur e pjellore por e shpopullueme. Panë nji mal të naltë dhe të gjith njij zani e ndanë me hypë mbi majen e tij për me pà sa ma larg pa u mundue tepër.

Si mrritën në maje të malit, gjetën borë dhe akull, sado qi ishte verë, dhe filluen me kërkue ndonji shpellë ku me ndezë nji zjarm dhe me bujtë. (E themi ndermjet dy kllapash: edhe frymorët e pyjevet at' herë ishin të butë në tokën t' onë dhe nuk i kan bâ kurr dam njeriut për disa shekuj, deri sa nuk na e mrrijtën disa popuj te tjerë qi sot quhen Ballkanas). Tue u sjellë andej e këndej, panë nji derë te madhe dhe të fortë në fund të njij shpelle, e me nji herë trokitën.

Dera u hap dhe nji plak me nji ftyrë qi të bante me e nderue dhe me i besue, i priti me dashtunì, i futi mbrenda dhe i çoj në nji dhomë të madhe, të germueme në gurë, që mund të xinte nji katund; e ajo dhomë ishte qendra e njij pallati të madh, të tanë të germuem në gurë.

Stergjyshët t' onë kalojshin prej njij çudije në tjetrën, mbassi madhshtija e punës s' ishte me të vertetë kurrgjâ në krahasim me begatìn e orendivet, me stolisjet prej arit dhe sermit qi s' kishin çmim: ata nuk i kishin pà kurr me sy të tilla.

Plaku u paraqiti njerzit e vet, qi ishin të gjith të rì e të hijëshem dhe plakun e nderojshin mâ tepër se prind. Të gjithë me nji herë u vllaznuen, mbassi natyra dhe prirjet u përpiqshin. Kur ishin të gjith bashkë në sofër dhe u a hyjshin kangëvet, u dukej të Parëve t' onë se po ishin këthye në vend të vet, mbassi të zotët e shtëpis flitshin shqipen t' onë për bukurì, dhe nji mallngjim i pa tregushëm u a robnonte zêmrat dhe i ngucte qi të mbarojshin punë sa ma parë për me u bashkue me far e fis e me i dhanë fund nji herë e mirë shtegtimit. E kështu, pra, udhëheqësi i t' onëvet nji ditë kerkoj leje me u ulë me të vetët në fushë e me vijue udhtimin. Por tue u përshndet e tue u marrë ngrykë shqiptarisht me miqët, deshti me e hjedhë nji fjalë qi i hante zemrën dhe, tue i u drejtue plakut, tha: — Or ti i nderushëm e i dashtun Bab, a kishe me m' a lejue nji pyetje?

Ai u gjegjë:

— Po të dua, unë mundem me bâ e me thanë gjithçka!

E at' herë Kryestergjyshi i yni pyeti:

— A nuk më thue qysh i a bani Ju, nji shumicë njerzish të vendosun në ket mal të shkretë, tanë gurë e tokë të djegun? Ku po i merrni të gjitha kto të mira me të cillat nderoni dhe ushqeni miqët e juej? Kini bukë të bardhë si bora, venë qi s' gjindet askund, mish dhe pemë qì nuk i ka kush: po ku i merrni kto tue banue në nji shkretì të tillë?

Babëgjyshi nënqeshi pakëz, e mandej me madhshtìn e natyrëshme qi nuk e poshtnnon shoqin u gjegjë:

— Sa po shifni e sa nuk mundeni me pâ àsht mal i yni! Toka qi zgjatet deri ke deti dhe aio qi

kemi në shpinë kah Lindja e diellit jetëprues, kah Veriu dhe Jugu, âsht pronë e jonë, e ktij Komuniteti qi rron në ket pallat të gërmuem në gurë. E na e punojmë tokën për sa na mjafton neve dhe miqve t' onë — po të paraqiten, sado qi deri tash ktu nuk erdhi askush e ju jini të parët mirëset' ardhun.

Kryestergjyshi i jonë u këshillue me shokët dhe mori prap fjalën:

— Mbassi, or babë, kini aq tokë qi mundet me ushqye nji popull, a nuk na e shitni neve nji copëz, sa t' i mjaftojë s' pakut njij pjese të gjindjes s' onë?

— Na — u pergjegj plaku — nuk e shesim me copë, por mundena me ju-a shitë të tanë qi kështu t' i mjaftojë krejt popullit t' uej, qi meriton jetë mâ të mirë, mbassi malet ku banon sot na i kemi pa ne fluturimet t' ona dhe i dijmë tepër të varfëna dhe të papërshtatëshme per nji popull trim e bujàr si i jueji.

At' herë e tanë tuba me nji zâ i a plasi:

— Por ju qi na dini e jini njerëz qi fluturoni, cillët jeni ju?

Nderkaq kishin ardhun shum antarë të tjerë të Komunitetit e nuk flitshin por ndigjojshin me nderim, kujdesë dhe interesim. Kryeplaku, mbassi u mendue pakëz:

— Tash për tash nuk ju intereson me dijtë se cillët jemi na, por mâ tepër ju intereson qi të dini se na ju a shesim mbretnìn t' onë, se kështu meriton me e qujtë tokën t' onë, por t' a dini se (bashkë me shokët e mij) kam nji kusht shum të fortë, i cilli âsht ky: ju ketë tokë do t' a merrni për jù dhe për trashigimtarët e juej e na do të shkojmë në nji vend tjetër, nga i cilli do të ju vezhgojmë. E po të qillojë se ju e shit-

ni nji pëllambë të ksaj toke, shitja n' at çast çartet e ju si edhe blési do t' a lironi tokën, prona e së cillës do të na kthehet prap neve plotësisht, kur se ju si edhe blesi i rì do të jini të mallkuem dhe të ndjekun prej mallkimit t' onë brez pas brezit e kurr nuk do të kini Nderë, Paqë e Marë! A i pranoni kto?

T' onët të gjith me nji zâ:

— Po, i pranojmë!

Përsëri plaku:

— A e jepni Besën, Besën Shqiptare, or ju, Zoqët e Shqipës?

E të gjith t' onët prap me njì zâ qi delte prej zêmrës:

— Po e japim Besën si dijnë Shqiptarët! Mbi ketë tokë do të rrojmë a do të vdesim si burrat e asnji pëllambë ka me rà kurr në dorë të huejë deri sa të jét i gjallë Kombi i ynë! Besa Besë!

Në betimin dhe në brohoritjet muerrën pjesë të gjijhë. Kur u qetsuen, plaku mori edhe nji herë fjalën e u tha Shqiptarvet:

— Për çmimin e tokës po marr pallën e Kryetarit t' uej. E ndigjoni, or Shqiptarë, fjalen e fundit të Komunitetit t' onë: për në kjoftë se ju na trathtoni dhe e çartni Besën, me ketë shpatë na do t' i a presim kokën popullit t' uej dhe atyne qi mund të ju ndihmojnë në ketë trathtì! E at' herë — mbassi unë jam Dreqi — kjo tokë vetvetiut Dreqit do t' i kthehet!

Pas këtyne fjalve u ndigjue nji zhurmë e madhe, u tund toka si të bante nji termek i fortë, në qiell u panë disà vetima dhe Dreqi me shokët e vet u zhduk.

DED GJO LULI

Intrigat dinake e pansllavizmës me 1914 i kishin bâ Shkodranët që të vritëshin shoqi-shoqin si t' ishin anmiq të papajtueshëm e si të mos ishin prej nji gjaku, prej nji gjuhe e prej njij toke.

Ded Gjo Luli, trimi mâ i flakti dhe mâ i pastri i Hotit, dasìn dhe vllavrasjen i kqyrte me dishprim të thellë të zemrës dhe mundohej me tânë shpirtin e vet fisnik e bujar që t' a shuente zjarmin.

I ka ngjà që të merrte vesht rastësisht se disa katolik të terbuem nga helmi i huej po i kercënoheshin njij shqiptari të kulluet muhamedan që banonte në lagjet e katolikëvet; e at' herë Deda plak, i mirë dhe i qetë, me buzëqeshjen e kalorsvet të moçem, që vdekjen burrnore e kanë si pronë prej Zotit, i ka shkue kryetarit t'atyne djelmëve të verbuem dhe i tha:

— X. X. asht në besë t' eme e po t' a preki kush ka punë me mue!

Kryetàri u trondit e deshti me e là vehten kundrejt atij atdhetari të nderuem, por ky qindroi bujarisht në mendimin e vet dhe i-a përsëriti fjalën se gjaku i të gjith shqiptarvet nuk ndahej nga besimet.

Musulmanit nuk i âsht bâ as trazimi ma i vogel, por puna mâ tepër e levdueshme asht kjo : Ded Gjo Luli e mprojti dhe i shpëtoi jetën pa i thanë asnji fjalë jo vetëm atij, por as hotjanvet me perjashtim të dy a tre trimash që duhesh që t' a dinin marrjen në besë t' atdhetarit musulman.

HALIL BEJ KRAJA

Shum kush e mban mend fare mirë se Halil Bej Kraja kje shpërblye nga Sulltan Abdyl Hamidi për besnikìn e vet me shkallen mâ të naltë qi ka pasë Pallati e kje bâ çamberlén.

Kur me 1909 — pas rrëzimit të Perandorit — ai u kap dhe u burgosë prej Xhonturqëvet — pyetjevet qi i u banë e qì kishin për qellim me caktue përgjegjësì të randa për Sulltanin, u dha gjegje burrnore, tue i marrë mbi vehte veprimet shtetnore e tue u orvatë me shgarkue të zotin e vet nga çdo faj.

Esad Toptani — që ishte dhandri i tij — bani çka ishte e mundun për me e shpëtue, i shkoi në burg dhe i këshilloi me ì ndërrue thaniet e veta para Gjykatores ushtarake, por Halil Beu nuk ndigjoi dhe i u gjegj ashpërìsht, tue vrejtun me qortime të randa se ato këshilla ishin për nji trathtar dhe jo për nji burrë shqiptar.

Përpara Gjykatsvet, mbajti nji sjellje qi tronditi kta dhe popullin e me zâ të naltë dhe trimnisht tha:

— Vetëm nji faj ka Sulltani i ynë: nuk deshti me më ndigjue mue qi i kërkova lejën me ju kap juve e me ju mvarrë si trathtarë qi jini: T' a dini se unë do të ju mvarrësha pa ketë komedì të gjykimit!

Kur i u afrue litarit, Halil Bej Kraja, tue u kujtue se burri shqiptar ka vetëm nji Besë — edhe po të jetë dhanë gabimisht — bërtiti:

— Rroft Sulltani Abdul Hamidi!

E sot, na qi jemi nga ata i shifshim ndryshe punët, prap se prap i përulemi trimnìs e besnikìs burrnore dhe trimit i paraqesim armët për nderë të veprës së fundit të tij!

DY LLOJË VORRESH NË KOSOVË

Ndermjet kufinit të vjeter të Mbretnìs Shqiptare të cungueme nga Londra e nga Versailles — ndodhet nji *han* me kafe e kopësht, ku shifen dhe disa vorre.

Në kohen e Jugoslavìs ai mall shqiptar kje grabitun — si shum pasunì të tjera — nga serbë e malazezë; por në prillin lirimtar të vjetit 1941, edhe atje mbi kufinin e vjeter u banë ndryshimet qi u lypshin prej drejtësìs.

Nji mik qi kishte mujtë me rrëshitë nepër atë kufî dhe i kishte pasë vrejtun vorret në kohen jugoslave, kaloi prap tashti në fund për atë vend dhe pau se vorret ishin shtue; e i zoti i hanit i a shpjegoi çashtjen në ketë mënyrë:

— Kur erdhën serbët ktu, vranë tânë familjen t' eme e mue më kurcyen mbassi u shtiva i marrë si nji kafësh dhe ata menduen se fitim ishte mos me më vrà e me më mbajtë si kafësh! Por Zoti i Madh nuk i kishte pasë harruem shqiptarët e më lejojë mue me u çfaqë si burrë. Pra, ato vorre të reja janë po t' atyne qi më vranë familjen dhe mandej m' a grabitën pasunìn t' eme; tash se i cilli e pat të vehten!

BAJRAM CURRI

Prendverë e vjetit 1914: prendverë pa lule për Shqipnín e mjerë; a stinë qi lulet i ngjyron me gjakun shqiptar!

Prej Shkodres niset nji tubë vullndetarësh për në Ishëm, për me i dhanë ndihëm Princ Wiedit të trath-

tuem nga disa udhëheqës e të rrethuem, pra, në Durrës.

Bajram Curri ndodhet në Lesh me vullndetarët e vet e pret qi të bashkohet me Shkodranët e me Mirditasit.

Tue u nisë unë nga Shkodra, bashk me mikun e shokun e pandaëshëm Spiro Kacarosin dhe ndonji tjeter, nji kosovar më kërkon qi t'i bâj nderen t'a marrë me mue pranë karrocarit; dhe unë natyrisht nuk i tham jo, mbassi ai më paraqitet si vullndetar.

Mbërrijmë në Lesh e mbas nja nji gjysëm ore më vjen nji besnik i Bajram Beut (kështu i thojshim të gjithë), e më pëvet a kishte ardhë me të vërtetë me mue «Fillani» — tue tregue kosovarin e ardhun brinjas me karrocarin prej Shkodres, dhe unë i gjegjem se po tue i u lutun qi të më tregojë shkakun e pyetjes. Por ai nuk ndigjon e vetëm pas disa përsëritjesh të lutjes s'ime, më thotë:

— Të mos kishte ardhun me ty, aì njeri sot kishte me u mvarrë në sheshin e Leshit!

Me njiherë i shkoj Bajram Beut; përshëndetem me tê me vllaznìn që na lidh dhe i pyes se ç' âsht shkaku i hidhnimit të tij, tue i shpjegue se «ai njeri» s' ka ndonji lidhje me mue. Por burri shqiptar e tund koken e nderueme, tregon nji faj të randë qi kishte pasë krye shoku i emi i rastit e më thotë:

— Sido qi të jetë puna, ai ka mbrijtun këtu me ty! Nuk mundena me hipë në minar e me i tregue botës se qysh ka ardhë! E po t'a ndeshkoj ktu, sot, bota ka me thanë se e kam prè në Besen t' ande! E unë nji punë të tillë s' kam si t' a baj kundrejt njij miku si ti! Të kuqemi na të dy per nji njeri të keq si ai?

E falenderoj me sy e tue i shtrengue doren pa ndonji fjalë, mbassi mirënjohja e vërtetë nuk shfaqet me fjalë!

BEQIR RUSSI

Leni që kjo ndodhinë e vogel, por kuptim-plotë, t' i mbylli këto fleta për nderë të mikut të dashtun që nga nji dorë mizore dhe të pa-ndërgjegjëshme âsht vrà n' Elbasan me 14 qershuer të ktij vjeti.

I nderuemi dhe i pa harruëshmi Beqir Russi, tue kenë se disa herë të zezen Shqipnìs po i a bâjnë vetë Shqiptarët, kje internue n' Italì si njeri i rrezikshëm.

I dërguem në Perugia, — tue u ndie i pafajshëm dhe i qetë, mbassi kishte kohë që nuk trazohej në politlk, — u shkrue me njiherë n' Universitetin e të Huejvet për me msue gjuhen italjane; por zuzarët pa cipë qi e ndiqshin edhe prej s'largut, tue vijuem me intrigat e veta antikombëtare e djallore, aq banë sa i ndyeri kje largue prej qetësìs prehse dhe përparimtare t' Universitetit e dërgue në nji katund të vogel, mbi nji mal të shkret.

Atje bâjshin nji Kishë të ré tue mbledhun ndihmë prej popullit, por Beqirit mbassi ishte i huej dhe Muhamedan, komisjoni nuk i foli asnji fjalë; punë kjo qi i dogji mikut t' onë, kështu që nji ditë u çue dhe i shkoi Famullitarit të katundit dhe i u ankue. E tue i vumun në dorë nji shumë qi askush prej vendit kishte mujtë me dhurue, i tha:

— Asht e vërtetë se unë jam i huej e s' jam i krishten, por jam i bindun se çdo falltore, e çdo Besimi kjoft, përfaqëson nji element qytetnimi dhe i shërben vllaznimit të popujvet, mbassi Zoti i Madh nji âsht për të gjithë!

DIFTOJSI

Kustim . . . . . Faqe 3
Për Bashkëpuntorët e mi . . . . . » 5
I. RACA . . . . . » 7
II. BESIMET DHE ATHDEU . . . . . » 21
III. FAMILJA . . . . . » 44
IV. BESË E BURRËNI . . . . . » 62
V. CILLËSINA VEHTJAKE . . . . . » 95
VI. POLIKROMI . . . . . » 126
Errata-corrige . . . . . » 164

BASH

ERRATA-CORRIGE
(GABIM-NDREQJE)

(Për shkaqe teknike dhe rrethanash, kanë jet gabime të ndryshme, Na shenjojmë disa nga të nevojëshme për kuptimin).

Faqe	rresht	gabim	ndreqje
8	11	e gjuha	e gjuha e tyne,
13	6	ka pasë	ka me pasë
18	8	dhe paraqet	dhe e paraqet
26	22	mendimi	mendili (shamì)
29	14	— quejnë	— E quejnë
31	20	— me e pâ	— Ke me e pâ
33	2	Mujti	(bâhet kryerresht)
33	4	dorë i u	dorë u u
37	11	pse të tânë	pse u shduk e tanë
39	18	cillsije kish	cillsija pastaj ka
40	18	vetëm	të vetun
48	12	kishim	kishin
55	7	duel	del
56	1	mashtrue	u mashtrue
58	6	djelë	djalë
58	25	vehte	me vehte
62	7	kanë	ka
64	20	qi mbetet gjithmonë ne nderimi	mbetet gjithmonë nderimi
64	20-24	perjudha ndreqet kështu: «e përbuzjes popullore, mbetet gjithmonë nderimi i Besës, që, po të përdoret siç duhet prej ligjëvusit a prej administratorit të mirë, mund ketë si passjellje kthimin e njij të keqi në rrugën e të nderëshmevet».	

BISHT

Faqe	rresht	gabim	ndreqje
66	6	shoi	shtoi
69	22	e Idrizit	Idrizit
72	30	në zbatim t'Idrizit	në zbatim të planit t'Idrizit
73	32	ae	se
77	14	tue thanë	tue i thanë
80	9	drej	prej
83	6	sot se baj	sot nuk e bâj
85	11	burrënisht i	burrënisht u
85	24	vetëm	vetun
88	13	me a	m' e
89	27	padallueshëm	pandaluëshëm
91	1	pritum	pritue
96	6	vetëm	vetun
97	30	sofër, t'atij	sofër, atij
99	28	krah	në krah
104	10	ngulun	ngelun
105	8	t'i ketë	t' i kishte
128	16	Mungesën e letërsis ka burimi	Mungesa e letërsis ka burim

BISHT

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH

Fr. 3.00